

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 16 listopada 2023 r.

Poz. 5025

UCHWAŁA NR LXIX/549/2023 RADY GMINY SANOK

z dnia 24 października 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sanok na lata 2023-2026

Na podstawie art.7 ust. 1 pkt 9, art.18 ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023r., poz. 40) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022r. poz. 840) po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków **Rada Gminy Sanok** **uchwała co następuje:**

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sanok na lata 2023-2026 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Sanok.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Sanok

Tadeusz Wojtas

Załącznik do Uchwały Nr LXIX/549/2023

Rady Gminy Sanok z dnia 24 października 2023 r

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY SANOK NA LATA 2023-2026

Sanok, czerwiec 2023

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA	9
a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju	9
b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa	10
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	18
6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
a. Zarys historii obszaru Gminy Sanok	23
b. Krajobraz kulturowy	24
c. Zabytki nieruchome	26
d. Zabytki ruchome	51
e. Zabytki archeologiczne	58
f. Rejestr zabytków	81
7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	84
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	87
a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy	87
b. Zabytki ruchome	92
c. Zabytki archeologiczne	93
d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	100
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	102
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	103
11. ANEKSY:	
1. Wykaz zabytków nieruchomych Gminy Sanok ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	104
2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze Gminy Sanok	109

1. WSTĘP.

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, dokument ten stanowi element polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

Program opieki nad zabytkami ma służyć zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Nakreślone tutaj kierunki działań mają stopniowo prowadzić do poprawy stanu zachowania zabytków oraz lepszego ich udostępnienia i wykorzystania pod kątem turystycznym. Równie istotnym zadaniem dokumentu jest wskazanie wartości krajobrazu kulturowego gminy oraz potrzeby utrwalenia świadomości w społecznościach lokalnych, związanej z koniecznością dbałości o dziedzictwo.

Lokalna społeczność w dłuższej perspektywie powinna zauważać efekty wcielania w życie zasad nakreślonych w gminnym programie. Aby tak się stało konieczne jest postrzeganie kultury, jako ważnego czynnika rozwoju ekonomicznego, uzupełniającego i wspierającego inne, priorytetowe płaszczyzny polityki samorządu. Działania gminy powinna cechować zasada zrównoważonego rozwoju, gdzie ochrona zabytków występuje równorzędnie z ochroną przyrody i potrzebami infrastrukturalnymi mieszkańców.

Warto w tym miejscu przytoczyć zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić),
- maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasada odwracalności metod i materiałów,
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanców, archeologów, badaczy, pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników.

Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami obowiązują przez 4 lata. Z realizacji dokumentu Wójt Gminy co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Programy opieki sporządzane w przyszłości powinny uwzględniać wszelkie nowe uwarunkowania prawne oraz zawsze aktualny stan zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotem niniejszego Gminnego Programu jest i Gmina Sanok, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji objętych programem zabytków, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Program ten jest trzecim z kolei tego typu opracowaniem powstałym na obszarze Gminy Sanok.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2022 r., poz. 840). W myśl art. 87 tejże ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
 - a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
 - b. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
 - c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
 - d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
 - e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
 - f. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
 - g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako obowiązek państwa i każdego obywatela, w następujących zapisach:

- art. 5 „(...) Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- art. 6 „(...) Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Głównym aktem prawnym dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 3 tejże ustawy tłumaczy podstawowe pojęcia użyte w ustawie: *zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku*. Zgodnie z cytowaną ustawą, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 tejże ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia, w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Artykuł 6 wymienia elementy podlegające ochronie, którymi są:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- e. cmentarzami,
- f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e. materiałami bibliotecznymi,
- f. instrumentami muzycznymi,
- g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b. cmentarzyskami,
- c. kurhanami,
- d. reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W artykułach 5, 25, 28, 30, 31, 36 i 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki właścicieli zabytków objętych ochroną prawną, natomiast obowiązki i kompetencje wyłącznie odnoszące się do samorządu terytorialnego określają artykuły 26 i 72. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy

zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W ustawie o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r., określone zostały zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Mowa jest tam, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, a co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W Prawie budowlanym znalazły się unormowania działalności obejmującej sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej zawarto zapisy mówiące, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego, organizujące działalność kulturalną, tworzą samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA.

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022; do chwili obecnej (czerwiec 2023 r.) nie przyjęto jeszcze nowej wersji dokumentu. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to dokument strategiczny uchwalany przez Radę Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dokument ten określa cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na okres czterech lat. Wskazuje on także szczegółowo kierunki działań i zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jak również warunki i sposób ich finansowania oraz harmonogram ich realizacji. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest tylko jednym ze szczebli zarządzania strategicznego ochroną i opieką nad zabytkami w Polsce opisanym w ustawie. Analogiczne dokumenty powstają także na poziomie wojewódzkim, powiatowym i gminnym. Na wstępie tegoż opracowania przedstawiono ewaluację wcześniejszego programu, który przestał obowiązywać w 2017 roku; wykazano tu jego wady i zalety w kontekście polityki ochrony zabytków. Następnie przedstawione zostały cele i założenia nowego programu, co poprzedzono tłem instytucjonalno-prawnym. Głównym celem tegoż programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony dziedzictwa kulturowego, w ramach którego wykazano trzy cele szczegółowe: optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego. Każdemu z tych celów przypisane zostały kierunki działań oraz szczegółowe zadania mające umożliwić ich realizację. Kolejno przedstawiono plan finansowy programu, uwzględniający środki finansowe z budżetu państwa. Ostatnia część opracowania poświęcona jest zarządzaniu, harmonogramowi oraz ewaluacji programu.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020; do chwili obecnej (czerwiec 2023 r.) nie przyjęto jeszcze nowej wersji dokumentu. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków. Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2020; podobnie jak w przypadku całej strategii, ta jej część również nie została dotychczas zaktualizowana. Podstawą do sformułowania owego programu jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnianie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego istotnym dokumentem jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025 przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LVI/972/22 z dnia 28 grudnia 2022 roku. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025 jest kolejną już aktualizacją Programu. Zawarte w nim zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochrony zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego.

Jako główny cel strategiczny kolejnej edycji Programu należy uznać wzmacnianie systemu ochrony zabytków w celu kształtowania pamięci i szacunku dla przeszłości jako siły budującej więź społeczną i otwierającej nowe perspektywy rozwoju w przyszłości. W tym celu określono priorytety. Pierwszy z nich ujmuje rozwijanie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym o zabytkach oraz o roli dziedzictwa regionalnego w kształtowaniu bogactwa kulturowego kraju; ma na celu budowanie więzi społecznych oraz świadomości znaczenia i celów ochrony dziedzictwa kulturowego (działania badawcze, edukacyjne, promocyjne). Kolejny priorytet mówi o ochronie i zarządzaniu dziedzictwem kulturowym, a w szczególności zabytkami jako czynnikami rozwoju społeczno-gospodarczego województwa; w tej kwestii określono działania w sferze materialnej ochrony oraz użytkowania zasobu zabytkowego. Priorytet trzeci wyznacza budowanie współpracy z organami państwowymi, samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, środowiskiem kościelnym i osobami fizycznymi na rzecz intensyfikacji działań służących efektywnej ochronie i opiece nad zabytkami oraz niematerialnym dziedzictwem kulturowym województwa podkarpackiego; wytyczono to działania organizacyjne i zarządcze, koordynację i współpracę oraz dążenie do efektu synergii działań. Celowi strategicznemu Programu, jak również wyznaczonym priorytetom

podporządkowane są przyjęte w Programie kierunki działań oraz zadania. Dobór zadań wynika z kompetencji ustawowych samorządu województwa, w tym z połączenia koncepcji strategicznej z wymogami zawartymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odnośnie merytorycznej zawartości programów opieki nad zabytkami. Dla realizacji celów programu wskazuje się kierunki działań związane ze strefą edukacyjno-informacyjną dla priorytetu 1, działania finansowo-interwencyjne dla priorytetu 2 oraz dla priorytetu 3 aktywność organizacyjną służącą budowaniu współdziałania i wykorzystywaniu potencjału organów administracji rządowej, samorządowej oraz struktur pozarządowych i społecznych w tworzeniu warunków dla skutecznego sprawowania ochrony i opieki nad zabytkami, przy akceptacji i wsparciu społeczności województwa.

Pierwsze dwa rozdziały dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych, które odnoszą się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów Programu. Znajduje się tam również analiza najważniejszych dokumentów, strategii, programów, które są ważne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami, opracowane na szczeblu centralnym i wojewódzkim.

Kolejne rozdziały od III do VIII prezentują bogaty zasób zabytków województwa podkarpackiego. Opracowanie jest oparte na ogólnej charakterystyce zasobu zawartej we wcześniej obowiązujących wersjach Programie; wykorzystane są tu przede wszystkim dane historyczne dla poszczególnych zespołów zabytkowych i pojedynczych obiektów. Niemniej jednak został ów zasób zaktualizowany, po części zmieniony i uzupełniony oraz poszerzony. W rozdziałach tych omówiono: zabytki nieruchome (r. III), zabytki ruchome (r. IV), muzealia (r. V), dziedzictwo archeologiczne (r. VI), krajobraz kulturowy (r. VII) oraz niematerialne dziedzictwo kulturowe (r. VIII). Warte zauważenia jest, że charakterystykę zasobów zabytków nieruchomych i ruchomych podsumowuje podrozdział dotyczący stanu zachowania, natomiast część archeologiczną kończą wywody na temat występujących zagrożeń i problemów z tym związanych.

Kolejny rozdział nr IX uwzględnia nowe kryteria oceny stanu zachowania i stanu ochrony dziedzictwa kulturowego w województwie podkarpackim. Ocena ta dała podstawę do wprowadzenia zmian w analizie SWOT.

W trakcie prac nad Programem wskazano następnie najważniejsze kierunki działań i działania ujęte w ramach priorytetów (rozdział X). Założenia programowe zostały zaktualizowane, jako że część zadań, umieszczonych w poprzednich Programach została zrealizowana. Pojawiły się nowe, wynikające m.in. z kierunków rozwoju polityki regionalnej Województwa Podkarpackiego, jak również z aktualnych tendencji dotyczących ochrony dziedzictwa. Analiza problematyki ochrony dziedzictwa w województwie podkarpackim pozwoliła na wskazanie działań ważnych tak ze względu na problematykę ochrony zabytków, jak i działań, które zakładając zachowanie dziedzictwa będą sprzyjać rozwojowi województwa. Część zadań, które uznano za nadal aktualne, pozostawiono bez zmian.

Kolejny rozdział XI dotyczący zadań programu opieki wynikających z ustawowych celów sporządzania dokumentu prezentuje sformułowanie strategii działania w odniesieniu do obszarów tematycznych wskazanych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W rozdziale XII, dotyczącym sposobów realizacji i oceny wdrażania Programu, zaproponowano wskaźniki realizacji Programu adekwatne do zaproponowanych priorytetów i zadań, co w zamiarze swym ma, m.in. ułatwić i zobiektywizować wykonywanie sprawozdań z wykonania Programu, które to sprawozdania są ustawowym obowiązkiem samorządu województwa.

Końcowy rozdział XIII, poświęcony jest źródłom finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego, integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody, rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych, ochrona układów ruralistycznych. Wprowadzone zapisy mają na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzację obszarów wartościowych, przekształconych w wyniku działalności człowieka. Jednym z działań zapisanych w tym priorytecie jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategie i plany zagospodarowania przestrzennego, będące domeną lokalnego samorządu. Dla Gminy Sanok ważny jest również zapis dotyczący ochrony układów urbanistycznych i ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, m.in.: ochronę historycznie ukształtowanych układów miast i wsi, wraz z zapobieganiem rozproszonemu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa to kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie. Zawarto tam wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami. Priorytet związany z badaniem i dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącym budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające przede wszystkim służyć szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienia się tu m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukację i promocję wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochronę kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument w wielu miejscach odnosi się do licznych zabytków zlokalizowanych na terenie gminy Sanok.

Cerkwie z terenu gminy wspominane są wśród wartościowych dla danych okresów czy form architektonicznych zabytków. Cerkwie w Łodzinie, Czerteżu i cerkiew bramna w Dobrej Szlacheckiej wymienione są, jako cenne przykłady pośród świątyń wzniesionych w okresie staropolskim. Cerkwie w Jurowcach i Dobrej zauważone zostały w grupie

świątyń powstałych w drugiej połowie XIX wieku i początku XX wieku, w związku z tendencjami poszukiwania tzw. „stylu narodowego”. Cerkiew w Międzybrodziu wskazana została wśród obiektów powstałych podczas wzmożonego ruchu budowlanego, panującego od drugiej połowy XIX wieku i początkach XX wieku aż po okres międzywojenny. Powstające wówczas obiekty charakteryzują się stosunkowo dużą różnorodnością i wykazują tendencje powrotu do układów tradycyjnie kojarzonych z architekturą cerkiewną. Spośród cerkwi józefińskich wzniesionych w drewnie wymieniono cerkiew w Tyrawie Solnej.

Cmentarz przycerkiewny w Czerterzu wymieniony jest wśród najstarszych miejsc pochówków na terenie Podkarpacia.

Wśród kościołów rzymskich wskazano realizację projektu Kazimierza Osińskiego w Lisznej, jako ciekawy przykład świątyni wzniesionej w dwudziestolecie międzywojennym, gdzie formy architektoniczne są rezultatem podjęcia próby pogodzenia tradycji z językiem architektury nowoczesnej. Kościół parafialny w Strachocinie wymieniony jest wśród ważnych miejsc pielgrzymkowych na terenie województwa.

Dwór w Jurowcach wymieniony został pośród charakterystycznych przykładów parterowych dworów XIX-wiecznych, niekiedy klasycystycznych rozbudowywanych w początkach XX wieku o piętrowe przybudówki. Dwór w Markowcach zauważony został jako wartościowy przykład architektury z przełomu XIX i XX wieku.

Park dworski w Markowcach wymieniony został pośród lepiej zachowanych założeń dworskich.

Historyczny układ urbanistyczny Mrzygłodu wykazany został wśród miejscowości o układach o średniowiecznej proveniencji z nadal czytelnym średniowiecznym rozplanowaniem. Zaznaczono, że miejscowość utraciła prawa miejskie oraz zwrócono uwagę na fakt, iż zachowała swój dawny charakter małomiasteczkowy, którego wyznacznikiem była niska, drewniana, stypizowana zabudowa skoncentrowana wokół prostokątnego placu rynkowego. Dominującym typem zabudowy jest dom tzw. szerokofrontowy, z wejściem w elewacji dłuższej budynku. Zabudowę Mrzygłodu wymieniono wśród zasobu drewnianego budownictwa małomiasteczkowego wyróżniającego się wyjątkowo interesującymi zespołami lub enklawami. Mrzygłód wymieniono wśród miejscowości z tradycjami garncarskimi w województwie.

Wśród cerkwi, które zachowały bogate lub stosunkowo bogate wyposażenie pochodzące niejednokrotnie z wcześniejszych świątyń wymieniono znajdujące się w Łodzinie, Tyrawie Solnej i Lalinie.

Polichromie cerkwi w Dobrej i Międzybrodziu wymienione zostały pośród innych wykonanych przez artystów z rodu Bogdańskich. Malowidła ściennie cerkwi w Hłomczy zostały wymienione jako interesujący przykład polichromii cerkiewnej. Polichromie w cerkwi w Tyrawie Solnej wymienione zostały jako przykład działalności Władysława Lisowskiego z Sanoka. Figuralne malowidła kościoła w Załużu zostały przedstawione jako przykład działalności niezwykle utalentowanego artysty Jana Henryka Rosena.

Wartościowe przykłady ikonostasów z pierwszej i drugiej połowy XIX wieku wymieniono w cerkwi w Hłomczy, Lalinie i Tyrawie Wołoskiej. Z późniejszych obiektów, powstałych już międzywojniu wskazano ikonostas w Międzybrodziu.

Krzyż pańszczyźniany w Bykowcach wymieniony został jako przykład pomnika upamiętniającego zniesienie pańszczyzny w 1848 roku. Pomnik Władysława Jagiełły w Mrzygłodzie wymieniono wśród licznej grupy pomników pochodzących z czasów zaborów, okresu, kiedy w sposób szczególny pamiętano o bohaterach zasłużonych w walkach na rzecz niepodległej Polski. W tym okresie pomniki przybierały tradycyjną formę rzeźby (figury/popiersia) ustawionej na cokole opatrzonym inskrypcją poświęconą osobie lub wydarzeniu.

Pośród dziedzictwa archeologicznego wymieniona stanowisko odkryte w Hłomczy, sklasyfikowane jako krótkotrwałe obozowisko, na którym odkryto kilka wyrobów kamiennych oraz ślady, które są interpretowane jako pozostałości po obiekcie mieszkalnym częściowo zagłębionym w ziemię. Ze stanowisk w Pakoszówce, stanowiska 3 i 32 i Trepczy znane są znaleziska osadowe. Z Pakoszówki znany jest również skarb brązowych ozdób i narzędzi żelaznych. Wczesnośredniowieczne grodzisko „Horodyszcze” w Trepczy (stan. 2) z czterema pierścieniami obwałowań wymienione jest jako przykład pozostałości po najdawniejszych zabytkach. Pozostałości cerkwi drewnianej ze stanowiska na wzgórzu Horodyszcze w Trepczy datowanej na XII wiek wskazano jako uznawaną za najstarszą cerkiew drewnianą na Podkarpaciu; powtórnie przytoczono jej przykład jako źródło sugerujące rozwój chrześcijaństwa.

Kolejnym ważnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentem jest obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030, który został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 r. zmieniającą uchwałę w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego uwzględniający inwestycje celu publicznego, stanowiące zadania rządowe i samorządu województwa, jest obok Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030, podstawą do prowadzenia polityki przestrzennej w województwie.

Autorzy Planu podkreślają, że województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe, co w połączeniu z wysokimi walorami przyrodniczymi daje możliwość rozwoju turystyki, jako ważnej gałęzi gospodarki regionu. Wśród cech wyróżniających region należy przede wszystkim podkreślić dawną wielokulturowość i wielowyznaniowość, bogactwo zasobów architektury drewnianej w tym cerkiewnej, dziedzictwo Żydów polskich, dziedzictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego, przemysłu naftowego oraz zabytki zespołu Twierdzy Przemyśl. Do najważniejszych materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego zaliczono, m.in. wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO dwa drewniane kościoły gotyckie: w Bliznem i Haczowie, a także drewniane cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku i Turzańsku, zespół klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku oraz zespół zamkowo-parkowy w Krasieczynie.

Z treści Planu wynika nakaz ochrony zlokalizowanych na terenie województwa licznych powojennych, wartościowych obiektów i założeń przestrzennych, ze względu na ich walory artystyczne, architektoniczne, czy historyczne. Nieliczne z nich znajdują się w rejestrze zabytków oraz gminnych ewidencjach zabytków, niektóre spełniają ustawowe kryteria tzw. dóbr kultury współczesnej. Problemem dotyczącym jakości krajobrazu

kulturowego jest pogłębiający się brak ładu przestrzennego, objawiający się m.in. rozproszeniem zabudowy oraz jej przypadkowością i bezstylowością. Istotną kwestią jest zły stan wielu obiektów i założeń, niedostateczna ochrona zabytków znajdujących się poza rejestrem, często skutkująca utratą ich walorów, bądź zniszczeniem, a także niska świadomość wartości zabytków techniki, tradycyjnego wiejskiego budownictwa drewnianego, obiektów i założeń architektury modernistycznej, socrealistycznej oraz współczesnej, w tym dóbr kultury współczesnej.

W Planie nakreślone zostały kierunki służące zachowaniu i ochronie zabytkowych obiektów oraz założeń programowych, konieczne do zrealizowania poprzez:

- rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych i innych założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i pozostających poza nim;
- podejmowanie działań służących rewitalizacji założeń przestrzennych z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich, lokalnego charakteru i specyfiki zabudowy, w sytuacji nagromadzenia negatywnych zjawisk o charakterze nie tylko przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym;
- utrzymanie obiektów zabytkowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi, dbałość o stan techniczny oraz estetykę ich oraz otoczenia;
- nadawanie nieużytkowanym obiektom zabytkowym nowych funkcji i dostosowanie ich do aktualnych potrzeb, w tym m.in. do celów turystycznych, w sposób niepomniejszający ich wartości zabytkowej, historycznej i kulturowej;
- zachowanie i ochronę zabytków architektury cmentarnej, w szczególności cmentarzy z I wojny światowej, a także cmentarzy oraz pozostałości cmentarzy dawnych mniejszości etnicznych i wyznaniowych;
- zachowanie i ochronę budownictwa drewnianego poprzez utrzymanie wartościowych obiektów *in situ*, przenoszenie obiektów, które tego wymagają do skansenów, a także tworzenie nowych założeń o charakterze skansenów;
- zachowanie i ochronę dziedzictwa archeologicznego poprzez ochronę stanowisk archeologicznych, zagospodarowanie i eksponowanie stanowisk archeologicznych o własnej czytelnej formie krajobrazowej w celach turystycznych, kulturowych i edukacyjnych, w tym tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.

W Planie wskazane zostały również obszary i obiekty, które miałyby zostać objęte szczególną ochroną i wykorzystaniem turystycznym.

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030. Dokument ten wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Strategia została uchwalona przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w dniu 14 września 2020 r. Ocena dotychczasowej realizacji Strategii wykazała, że wszystkie istotne kierunki interwencji zapisane w Strategii były lub ciągle są realizowane.

Ramy strategii wyznacza osiem głównych obszarów strategicznych, tj.: gospodarka regionu, infrastruktura techniczna, obszary wiejskie i rolnictwo, ochrona środowiska, kapitał społeczny, współpraca międzynarodowa, ochrona zdrowia oraz zabezpieczenie społeczne.

Celem głównym strategii stało się odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważony i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.

Obszary tematyczne Strategii przedstawiają kierunki zaplanowanych działań. Tytuł obszaru tematycznego ma charakter ogólny, który precyzowany jest przez cel główny. Operacjonalizacja obszarów tematycznych następuje na poziomie priorytetów, które wraz z celami szczegółowymi obejmują istotne dla rozwoju województwa zagadnienia. Przyjęta struktura części kierunkowej Strategii, wskazuje, iż cele będą realizowane przez wydzielone w priorytetach kierunki działań.

Priorytet 2.3. Strategii rozwoju województwa podkarpackiego odnosi się do kultury i dziedzictwa kulturowego. Jako cel zakłada rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Kierunki działań w tym aspekcie skupione są na:

- tworzeniu warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców;
- wzmacnianiu współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego;
- infrastrukturze kultury i zwiększeniu atrakcyjności dziedzictwa kulturowego.

Stwierdzono, że siłą napędową rozwoju kultury w regionie z całą pewnością mogą stać się główne ośrodki życia kulturalnego, skupione wokół największych miast w regionie oraz miejsc realizacji znanych przedsięwzięć kulturalnych. Wykazano, że w tych lokalizacjach należy rozpocząć tworzenie produktów i marek kulturalnych zarówno instytucji, jak też wydarzeń. Wykreowanie marki kulturalnej powinno oprzeć się na bazie zauważalnej poza regionem aktywności instytucji, rangi wydarzeń czy upowszechnieniu wiedzy o cennych obiektach zabytkowych. Na rozwój województwa w dziedzinie kultury duży wpływ ma jego geopolityczne położenie w sąsiedztwie Ukrainy i Słowacji. Współdziałanie międzynarodowe w tym zakresie powinno zmierzać do zapoczątkowania lub kontynuacji przedsięwzięć, które mogłyby wynieść je do poziomu zauważalnych na arenie międzynarodowej projektów kulturalnych.

Ustalono, że województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest również podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych oraz miejsc cennych kulturowo, czy nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki), a także modernizacji istniejących. Należy podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Wagę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa.

Zakładane efekty realizowanych działań w dziedzinie ochrony, promocji i zarządzania dziedzictwem kulturowym regionu to:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;

- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. „Pociąg do kultury”) mających na celu tworzenie ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu, m.in. zespół staromiejski w Przemyśle i Twierdza Przemyśl.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Gmina Sanok posiada Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sanok, które zostało zatwierdzone Uchwałą Nr XXXV/227/98 Rady Gminy Sanok w dniu 16 czerwca 1998 roku. Od czasu jego zatwierdzenia nastąpiło kilkanaście zmian opracowania, np. w chwili obecnej (czerwiec 2023) projektowana zmiana dotyczy dawnego parku podworskiego w Strachocinie.

W części Studium pt. Kształtowanie i ochrona środowiska przyrodniczego i kulturowego Gminy Sanok, w rozdziale Struktury zasobów kulturowych scharakteryzowano w skrótowy sposób zasób zabytków znajdujących się na terenie Gminy. Następnie stwierdzono, że zasób kulturowy Gminy będzie bardzo ważny dla uatrakcyjnienia cech turystycznych regionu, które będą jednym z podstawowych kierunków rozwoju Gminy. Będzie on zagospodarowany w formie szlaków turystycznych, a proponowane jest utworzenie Szlaku Wykopalisk. Kolejną częścią tej części Studium są załączone wykazy zabytków w rozbiciu na zabytki nieruchome, parki, cmentarze oraz zabytki archeologiczne.

W tomie I Studium pn. Diagnoza stanu istniejącego i uwarunkowania, zabytkom poświęcono rozdział czwarty „Środowisko kulturowe”, w którym po raz kolejny umieszczono wspomniane wyżej wykazy zabytków i w kilku zadaniach opisano układ urbanistyczny Mrzygłodu.

Tom II Kierunki zagospodarowania przestrzennego i polityka przestrzenna gminy Sanok rozpoczyna się m.in. scharakteryzowaniem uwarunkowań rozwoju Gminy. W tej części, jako silne strony Gminy wymieniono także atrakcje w postaci zabytków architektury i przyrody dając im wartość 5 (w skali 0-5) przy tendencji wzrostowej. Wnioski po analizie uwarunkowań pozwoliły na wyznaczenie intencyjnych celów strategicznych Gminy, wśród których nie znalazły się takie, które wprost dotyczą dziedzictwa kulturowego. W celach II rzędu znalazł się zapis pośrednio odnoszący się do interesującej nas tematyki – 1.3 Wykorzystanie walorów terenu dla rozwoju turystyki i wypoczynku, a w nim szlaki turystyczne, czy drogi z atrakcjami. W Rozdziale IV. Kierunki i zasady ochrony dóbr kultury i krajobrazu zawarto punkty:

- 1) Zasady ochrony dóbr kultury – w bardzo lapidarny sposób (w porównaniu np. do zapisów odnoszących się do przyrody) określa się zasady ochrony tj. podano liczbowo zasób zabytków, określono że na ochronę i uwagę zasługuje układ urbanistyczny Mrzygłodu (brak jest wskazań na czym ta ochrona ma polegać). Następnie wskazano ówczesne ustawy odnoszące się do ochrony dziedzictwa kulturowego oraz kolejny raz zamieszczono wykazy zabytków.
- 2) Kierunki i rodzaje ochrony dóbr kultury – postuluje utworzenie dla zespołów cerkiewnych w Czerteżu, Łodzinie i Międzybrodziu oraz stanowisk archeologicznych w Trepczy rezerwatów i parków kulturowych. Ze względu na ewentualną budowę zbiornika Niewistka należy przeprowadzić inwentaryzację zabytków Mrzygłodu, a najcenniejsze obiekty przenieść.

- 3) Ochrona krajobrazu – w pośredni sposób odnosi się do ochrony zabytków zwracając uwagę na estetyczne kształtowanie krajobrazu i zabudowy.

Zasób zabytków został praktycznie wykorzystany w kolejnym rozdziale – Kierunki i zasady rozwoju turystyki rekreacji w wąskim zakresie – przy tworzeniu szlaków i tras turystycznych.

Należy zaznaczyć, że wprowadzane do Studium zmiany nie odnosiły się do zasobu dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie Gminy, a zasób ten z upływającym czasem uległ redefinicji. Od czasu opracowania Studium zasadniczo zmienił się kontekst prawny ochrony zabytków w związku z nową ustawą o ochronie zabytków z 2003 roku. Nieaktualne są już wykazy poszczególnych rodzajów zabytków – m.in. brakuje zabytków wpisanych do rejestru po opracowaniu Studium, niektóre z wymienionych obiektów już nie istnieją. Opracowanie nie uwzględniało zasobu zabytków ruchomych.

Na mapach będących częścią graficzną Studium tylko wybrane zabytki zostały oznaczone w sposób umowny (symbole), w większości przypadków nie wskazując ich konkretnej lokalizacji. Zaznaczono stanowiska archeologiczne, ale nie zaznaczono terenów objętych ochroną poprzez wpis do rejestru. W związku z tym, że Studium powstało bez wcześniejszego opracowania Studium wartości kulturowych i krajobrazowych i Studium historyczno-urbanistycznego brak w nim zapisów niezmiernie ważnych dla ochrony i właściwego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego – np. wyznaczających strefy ochrony konserwatorskiej itp.

Strategia Rozwoju Gminy Sanok na lata 2016-2023 jest szerokim dokumentem, który ma na celu minimalizowanie niepewności w funkcjonowaniu oraz zapewnienie, obok realizacji doraźnych celów, długofalowego rozwoju gminy.

Interesujący nas temat odnoszący się do opisanie zasobu dziedzictwa kulturowego Gminy rozwija w rozdziale „Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej Gminy Sanok”, w podpunkcie „Raport stanu. Analiza i diagnostyka strategiczna”, w punkcie „Przestrzeń i środowisko” – 1.4. „Walory kulturowe”. Przedstawiona tu została historia gminy Sanok oraz bardzo lakonicznie zaprezentowano zasób zabytków z terenu gminy. Wpierw wymieniono zespoły dworsko-parkowe, następnie wspomniane zostały schrony tzw. „Linii Mołotowa” w Załużu oraz cmentarz żołnierzy słowackich w Załużu. Kolejno scharakteryzowane zostało miasteczko Mrzygłód, wraz z jego zabudową i najważniejszymi zabytkami. Wymieniono tu również w punktach cerkwie znajdujące się na terenie gminy. Na końcu tej części opracowania wskazano na unikatowe w skali Polski południowo-wschodniej dwa grodziska w Trepczy oraz cmentarzysko kurhanowe tamże. Tekst wzbogacony jest fotografiami niektórych zabytków.

W punkcie „Infrastruktura społeczna” – 5.3. „Wypoczynek” autorzy opracowania scharakteryzowali istniejące szlaki turystyczne, biegnące w granicach gminy Sanok. Został zaprezentowany Szlak Ikon – Dolina Sanu, Szlak architektury drewnianej, Szlak „Śladami Dzielnego Wojaka Szwejka”, Szlak naftowy, Szlak „Prawem i lewem po ziemi sanockiej”, Szlak Nadszańskich Umocnień „Linia Mołotowa”, Schrony tzw. „Linii Mołotowa” w Załużu. Zaprezentowano piesze szlaki górskie oraz ścieżki przyrodnicze, a także inne miejsca służące wypoczynkowi. Tekst wzbogacony jest w elementy graficzne, mapy z zaznaczonymi opisanymi szlakami i ścieżkami oraz niektórymi zabytkami.

W części opracowania dotyczącej analizy SWOT / TOWS autorzy wykazali, że gmina Sanok posiada bogate zasoby kulturalno-historyczno-przyrodnicze.

W rozdziale „Implementacja Strategii Rozwoju”, w punkcie „Priorytety oraz kierunki interwencji” wskazana została potrzeba rewitalizacji obiektów dziedzictwa kulturowego poprzez utworzenie lokalnych centrów kultury na bazie gminnych obiektów. Zwrócono również uwagę na potrzebę rewitalizacji terenów zielonych, w tym zabytkowych parków.

Strategia rozwoju Gminy Sanok na lata 2021-2027 jest dokumentem przyjętym w 2021 roku. Jego głównym zadaniem jest wskazywanie kierunków rozwoju społecznego, gospodarczego oraz przestrzennego. Opracowanie to w niewielkim stopniu koncentruje się na zagadnieniach związanych z dziedzictwem kulturowym. Większy nacisk jest tutaj położony na sprawy związane z gospodarką gminy, przeciwdziałaniem skutkom suszy czy też m.in. walorom przyrodniczym omawianego obszaru. Jednakże pojawiają się również tutaj odniesienia do zabytków. Przy opisie poszczególnych miejscowości zamieszczono wykaz najciekawszych zabytków i miejsc wartych odwiedzenia, gdzie skrótowo wymieniono najciekawsze zdaniem autorów obiekty; co ciekawe umieszczono w wykazie np. cmentarzysko ciałopalne z Prusieka. Należy stwierdzić, że zabrakło tutaj oznaczenia obiektów zabytkowych na mapie przedstawiającej uwarunkowania gminy, znalazły się tam np. obszary ochrony przyrodniczej. W analizie SWOT wśród mocnych stron nie wskazano potencjału obiektów zabytkowych, wśród których można wskazać przykłady unikalne. Również w hasłowo przedstawionej wizji Gminy Sanok w perspektywie roku 2027 nie odnotowano żadnych odniesień do dziedzictwa kulturowego.

W jeszcze mniejszym stopniu do dziedzictwa kulturowego odnosi się Lokalny program rewitalizacji dla Gminy Sanok na lata 2017-2023, można się tutaj jedynie dopatrzyć wzmianki o wartości obiektów zabytkowych w rozdziale analizującym mocne strony poszczególnych miejscowości gminy. Ponadto w ramach działań zmierzających do wzrostu jakości życia mieszkańców gminy zapisano, że należy dążyć do realizacji rewitalizacji obiektów dziedzictwa kulturowego poprzez utworzenie lokalnych centrów kultury na bazie gminnych obiektów. Całość tych działań ma zmierzać do wzrostu potencjału turystycznego gminy. Wśród zapisanych zadań, związanych z dziedzictwem kulturowym umieszczono m.in. rewitalizację zespołu dworsko – parkowego w Falejówce. Natomiast wśród zadań uzupełniających umieszczono rewitalizację zabytkowego parku w Markowcach.

Tereny gminy zostały objęte kilkunastoma funkcjonującymi w chwili obecnej miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Poniżej omówiono te plany, w których znajdują się zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Pisarowce 7” obejmuje obszar o łącznej powierzchni 13,82 ha, położony w miejscowości Pisarowce, znajdujący się na południe od drogi krajowej nr 28 relacji Zator – Przemyśl, obejmujący tereny w odległości 150 m od granic cmentarza. Uchwałę o przyjęciu planu podjęto 25 marca 2011 roku. Przedmiotem planu są ustalenia dotyczące przeznaczenia terenów, zasad ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków odnoszą się do ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego nr 7 (AZP 113-77/118).

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Strachocina” został przyjęty uchwałą Rady Gminy w Sanoku z dnia 28 lipca 2011 roku. Plan obejmuje obszar o powierzchni 3,9 ha, położony we wschodniej części gminy Sanok w miejscowości Strachocina. Głównym zadaniem tego planu było wyznaczenie terenu zabudowy usługowej oraz mieszkaniowej jednorodzinnej, ustalenie ich przeznaczenia oraz zasad zagospodarowania. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej zostały określone w paragrafie 4. Zapisy planu obejmują ochroną konserwatorską stanowisko archeologiczne nr 8 Strachocina (AZP 112-77/41) oraz stanowisko archeologiczne nr 9 Strachocina (AZP 112-77/42).

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla obszaru przebiegu Gazociągu Wysokiego Ciśnienia relacji Hermanowice – Strachocina obejmuje teren przeznaczony pod budowę gazociągu DN 700, MOP 8,4MPa wraz z urządzeniami infrastruktury technicznej, stanowiący inwestycję celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, o długości około 17,3 km, o powierzchni 0,5536 km². Uchwałą o przyjęciu planu podjęto 21 listopada 2011 roku. Najistotniejszymi, z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisami planu są ustalenia dotyczące ochrony następujących stanowisk archeologicznych: Mrzyglód – stanowisko archeologiczne nr 4 (AZP 112-79/67), nr 10 (AZP 112-79/73), nr 11 (AZP 112-79/74), nr 12 (AZP 112-79/75), Tyrawa Solna – stanowisko archeologiczne nr 6 (AZP 112-79/6), nr 16 (AZP 112-79/16), nr 21 (AZP 112-79/21), nr 33 (AZP 112-79/33), Strachocina – stanowisko archeologiczne nr 17 (AZP 112-77/50), nr 19 (AZP 112-79/52), nr 21 (AZP 112-79/54), nr 25 (AZP 112-79/58), Pakoszkówka – stanowisko archeologiczne nr 3 (AZP 112-79/85), nr 27 (AZP 112-79/109), Srogów Górny – stanowisko archeologiczne nr 1-2 (AZP 112-77/133), Falejówka – stanowisko archeologiczne nr 15 (AZP 112-78/25), nr 21 (AZP 112-77/31), nr 24 (AZP 112-77/34), nr 27 (AZP 112-78/37), Raczkowa – stanowisko archeologiczne nr 10 (AZP 112-78/29), nr 17 (AZP 112-78/36).

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Załuż 11” został przyjęty uchwałą Rady Gminy w Sanoku z dnia 25 czerwca 2014 roku. Przedmiotem planu jest obszar o powierzchni 3,65 ha, położony w miejscowości Załuż, na południe od drogi krajowej nr 28 relacji Zator-Medyka. W zapisach planu zostało ustalone przeznaczenie terenu zabudowy jednorodzinnej oraz usługowej. Rozdział 2 planu ustala ochronę konserwatorską terenów o udokumentowanych wartościach kulturowych, tj. fragmentu stanowiska archeologicznego nr 10 (AZP 114-79/68).

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Falejówka 8” obejmuje obszar o powierzchni 19,11 ha, położony w miejscowości Falejówka. MPZP „Falejówka 8” związany jest z ustaleniem przeznaczenia terenu pod poszerzenie cmentarza. Uchwałą o przyjęciu planu podjęto w dniu 10 marca 2015 roku. Plan ustala zasady kształtowania zabudowy, wskaźniki zagospodarowania terenu oraz zasady kształtowania przestrzeni. Przyjęte rozwiązania zapewniają możliwość sukcesywnego zagospodarowywania terenów, zgodnego z wymogami ładu przestrzennego. Przedmiot ustaleń planu dotyczy przeznaczenia terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej oraz usługowej, terenów dróg publicznych, ciągów pieszo – jezdnych, parkingów, cmentarza, terenów zieleni izolacyjnej, lasów, terenów rolniczych, terenów wód powierzchniowych i śródlądowych. Najistotniejszymi, z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisami planu są

ustalenia dotyczące ochrony konserwatorskiej dla czterech stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach terenu objętego MPZP „Falejówka 8”. Zapisy planu obejmują ochroną konserwatorską stanowisko archeologiczne nr 20 (AZP 112-78/30) zewidencjonowane jako ślad osadnictwa z neolitu oraz okresu prahistorycznego, stanowisko archeologiczne nr 21 (AZP 112-78/31) zewidencjonowane jako ślad osadnictwa z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu, okresu prahistorycznego oraz średniowiecza, stanowisko archeologiczne nr 22 (AZP 112-78/32) zewidencjonowane jako ślad osadnictwa z okresu prahistorycznego, okresu wpływów rzymskich oraz okresu nowożytnego, stanowisko archeologiczne nr 24 (AZP 112-78/34) zewidencjonowane jako punkt osadniczy z okresu prahistorycznego oraz przełomu średniowiecza i okresu nowożytnego. Ustalono, iż wszelkie zamierzenia inwestycyjne planowane w obszarze stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

a. Zarys historii obszaru Gminy Sanok.

Gmina Sanok może poszczycić się bardzo długą historią. Według badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie gminy, została potwierdzona hipoteza, że ziemie te zamieszkane były już w epoce kamienia. Świadczą o tym liczne znaleziska, takie jak: kamienne motyki z Bykowiec i toporek z Prusieka. Inne znaleziska pochodzą z epoki neolitu i wczesnego brązu, natomiast monety rzymskie i celtyckie wskazują na późniejsze kontakty handlowe z Cesarstwem Rzymskim i plemionami celtyckimi. Pierwsza wzmianka o gminie wiejskiej Sanok, w czasach nowożytnych, pochodzi z XII-wiecznego ruskiego „Latomisu hipackiego”. Wtedy to tereny te, będące we władaniu książąt ruskich, zostały zdobyte przez księcia węgierskiego Gejzę II. W XIV wieku tereny Rusi Halickiej zostały przyłączone do Polski przez Kazimierza Wielkiego, który rozpoczął na nich akcję kolonizacyjną. W XIV i XV wieku powstało na tych terenach wiele nowych osad, m.in.: Trepcza, Czerteż, Prusiek, Nowotaniec, Kostarowce, Stróże Wielkie i Małe, Hłomcza, Płowce, Sanoczek, Międzybrodzie. Osady te były własnością rodów szlacheckich i rycerskich. Znaczne dobra skupili w swych rękach władający na zamku Sobień – Kmitowie. Obok nich liczącymi się wtedy rodami byli także: Oleśnicy, Matiaszowie, Tarnawscy i Czeszykowie.

Bogactwem tej ziemi stała się sól pozyskiwana ze źródeł solankowych. Wiek XVI przyniósł nasilenie konfliktów powodowanych pogorszeniem sytuacji na wsi. Dochodziło do buntów chłopstwa przeciw pańszczyźnie. Cały XVII wiek pogrążony był w ogniu wojen i najazdów, które dodatkowo pogorszyły sytuację gospodarczą. Szczególnie dotkliwy był najazd tatarski w 1624 roku. Spowodował on spustoszenie, wiele wsi uległo spaleni, a ich mieszkańcy dostali się w jasyr. W 1772 roku nastąpił pierwszy rozbiór Polski. Gmina znalazła się w zaborze austriackim. Zaborca zlikwidował dotychczasowy podział administracyjny, przyporządkowując tereny gminy na krótko do cyrkułu leskiego, a następnie sanockiego. Koniec XVIII wieku przyniósł znaczne ożywienie gospodarcze. Pomimo niewoli rozwijało się rzemiosło. Szczególny rozkwit przeżywa kołodziejstwo, bednarstwo, stolarstwo i kamieniarstwo. Powstawały cegielnie (Mrzygłód), młyny i browary (Markowce, Jurowce i Sanoczek). Rok 1848 przyniósł zniesienie pańszczyzny. Poprawiła się sytuacja ludności wiejskiej, nastąpił wzrost produkcji rolnej i postęp techniczny. Wprowadzono nowe metody uprawy roli, we wsiach zakładano warsztaty tkackie, olejarnie i tartaki napędzane siłą wody. Druga połowa XIX wieku stanowiła czas dla dynamicznego rozwoju przemysłu naftowego. Złóża ropy zostały odkryte m.in. w Tyrawie Solnej. Kolejny potężny bodziec do rozwoju gospodarczego dała zbudowana w 1872 roku linia kolejowa Przemyśl – Łupków i Zagórz – Sanok – Jasło oddana do użytku w 1884 roku. W końcu XIX wieku zaczął rozwijać się ruch spółdzielczy. Powstawały kasy gminne służące pomocą mieszkańcom wsi. Rozwój gospodarczy został nagle zahamowany przez wybuch I wojny światowej. Jesienią 1918 roku otworzyły się nowe perspektywy. Po wieloletniej niewoli wróciła tu Rzeczypospolita. Jednak dopiero

lata 30-te XX wieku przyniosły znaczne ożywienie gospodarcze. Nastąpiła poprawa ekonomiczna wsi, zmalała liczba analfabetów, powstawały uniwersytety wiejskie, np. w Dobrej. W 1939 roku wybuchła II wojna światowa. Rozpoczął się terror i bezwzględna systematyczna gospodarka rabunkowa ziem okupowanych. Okupacja zbierała okrutne żniwo, śmierć poniosło 10 tysięcy Polaków i 8 tysięcy Żydów. Pozostały po niej zdewastowane zakłady przemysłowe i ogromne zniszczenia materialne. Wysiedlenia związane z konfliktem polsko-ukraińskim doprowadziły do znacznego zmniejszenia się liczby ludności. W czasie okupacji niemieckiej podczas II wojny światowej, na terenach Sanoczczyzny działały Armia Krajowa i Bataliony Chłopskie, walczące zarówno z Niemcami, jak i z bandami ukraińskimi. Teren dzisiejszego powiatu sanockiego został wyzwolony w 1944 roku. Problem ukraiński został rozwiązany dopiero w 1947 roku, poprzez akcję „Wisła”. W wyniku okupacji niemieckiej lokalna gospodarka została całkowicie zniszczona, a liczba ludności w powiecie spadła ze 120 do 55 tysięcy mieszkańców.

Po II wojnie światowej teren gminy należał do powiatu sanockiego, będącego częścią województwa rzeszowskiego. W 1972 roku utworzono gminę wiejską Sanok. W następstwie reformy samorządowej w 1999 roku gmina znalazła się w województwie podkarpackim i weszła w skład powiatu sanockiego, będącego jednym z 20 powiatów ziemskich województwa podkarpackiego.

Gmina Sanok liczy obecnie 17 906 mieszkańców; w jej skład wchodzi trzydzieści dwie miejscowości: Bykowce, Czerzeż, Dębna, Dobra, Falejówka, Hłomcza, Jędruszkowce, Jurowce, Kostarowce, Lalin, Liszna, Łodzina, Markowce, Międzybrodzie, Mrzygłód, Niebieszczany, Pakoszkówka, Pisarowce, Płowce, Prusiek, Raczkowa, Sanoczek, Srogów Dolny, Srogów Górny, Strachocina, Stróże Małe, Stróże Wielkie, Trepcza, Tyrawa Solna, Wujskie, Zabłotce, Załuż.

b. Krajobraz kulturowy.

Krajobraz kulturowy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Ta definicja krajobrazu kulturowego może prowadzić do szeregu nieporozumień, ponieważ dzisiaj niemal każdy krajobraz jest w jakimś stopniu przetworzony przez człowieka, a zatem ma charakter kulturowy. O zabytkowym krajobrazie kulturowym mówimy wówczas, gdy na pewnym obszarze zachowała się jedna z historycznych postaci środowiska naturalnego, dopełniona zabudową, dziełami inżynierskimi, czy też innymi elementami właściwymi dla danego typu gospodarki i dla epoki. W zasadzie krajobraz taki nigdy nie jest jednorodny, bowiem konstytuują go elementy nawarstwiające się przez wieki. Jeśli w otaczającym nas krajobrazie nie jesteśmy w stanie dostrzec takich elementów historycznych lub historycznie nawarstwiających się, możemy wówczas mówić o krajobrazie kulturowym zdegradowanym. Punktami węzłowymi krajobrazu kulturowego są osady miejskie i wiejskie, w których działalność człowieka wyraża się najdobitniej. Na

terenie woj. podkarpackiego osady takie powstawały najczęściej w wyniku działalności planistycznej uwzględniającej zastane elementy ukształtowania terenu, sieci wodnej itp. i rozwijały dalej w oparciu o to pierwotne rozplanowanie. Analiza map historycznych i współczesnych w konfrontacji z wizjami terenowymi pozwala w większości przypadków na stwierdzenie, że na terenie gminy Sanok osadnictwo kształtowało się w podobny sposób. Dodać jednak trzeba, że historyczne układy wielu miejscowości (np. Bykowce, Jędruszkowce, Hłomcza, Jurowce, Kostarowce, Międzybrodzie, Płowce, Stróże Małe i Wielkie, Tyrawa Solna, Trepcza, Zabłotce) najprawdopodobniej rozwijały się początkowo spontanicznie i dopiero średniowieczne akcje osadnicze porządkowały zastane, od dawna funkcjonujące struktury, dostosowując je do nowych, korzystniejszych rozwiązań, nadając im nowe ramy. Osadnictwo średniowieczne posuwało się wzdłuż większych dolin potoków, zajmując nowe, niejednokrotnie niezbyt dogodne dla rolnictwa nieskolonizowane jeszcze tereny. Miejscowościami, które ewidentnie powstały „na surowym korzeniu” są np. Liszna i Wujskie, czy też położona na grzbiecie górskim Łodzina. Inne wsie łanowe o czytelnym, średniowiecznym układzie i dogodniejszym położeniu to Lalin, Niebieszczany, Pakoszówka, Prusiek, Sanoczek, Strachocina, Srogów Górny i Dolny. Czytelnością średniowiecznego układu planistycznego charakteryzuje się również dawne miasteczko Mrzygłód, rozłożone tuż przy łagodnym brzegu szeroko rozlanego w tym miejscu Sanu, zajmując płaski obszar najbardziej urodzajnych gleb pradoliny Sanu.

W krajobrazie gminy Sanok zachowały się także rozpoznawalne jednoznacznie elementy świadczące o koegzystencji dwóch grup narodowościowych i wyznaniowych. Najczytelniejszym tego dowodem są zachowane w sąsiadujących ze sobą wsiach świątynie obrządku wschodniego i zachodniego, cmentarze, ale też elementy małej architektury, jak np. krzyże wieńczące kapliczki. Dominanty krajobrazowe jakimi są cerkwie ze swoimi kopułami i baniastymi wieżyczkami, czy też kościoły, czasem poprzedzone wysoką wieżą, są też obiektami-znakami rozpoznawczymi danej miejscowości.

Czytelnymi elementami krajobrazu kulturowego pozostają również zespoły dworskie, dworsko-folwarczne w Jurowcach, Pakoszówce, Pisarowcach, Załużu; osłonięte okazałymi jeszcze pozostałościami parków oraz pozostałe po nieistniejących już dworach parki w Kostarowcach, Niebieszczanach, czy „Bobolówka” w Strachocinie. Rzadkie są natomiast przykłady budowli o przeznaczeniu przemysłowym. Zachowanym obiektem tego typu jest gorzelnia w Jurowcach.

W krajobraz kulturowy wpisują się ponadto wartości niematerialne. Taką wartością jest m.in. herb gminy Sanok. Złożony jest z trzech pól. W górnym polu herbu znajduje się symbol ziemi sanockiej, tj. złoty dwugłowy orzeł w niebieskim polu. W dolnym, lewym polu umieszczony jest herb „Leliwa”, który tworzy złota sześcioramienna gwiazda i półksiężyc w niebieskim polu. Trzecim, umieszczonym w prawym, dolnym polu motywem, jest herb „Ostoja”, który tworzy dwa księżyce niepełne żółte, barkami do siebie obrócone, każdy z nich jednym rogiem do góry, drugim na dół obrócony, między nimi miecz biały otłuczony, rękojeścią do góry, końcem na dół, w polu czerwonym. Całość herbu gminy Sanok przedstawiona jest na tarczy gotyckiej.

Ponadto w definicję wartości niematerialnych wpisuje się tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy.

c. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Teren Gminy Sanok bogaty jest w obiekty stanowiące zabytki nieruchome, pośród których przeważają budowle o charakterze sakralnym. Dopełniają tenże zbiór przykłady architektury świeckiej, założenia dworsko parkowe, a nadto cmentarze wyznaniowe.

Kluczem wg jakiego opisano zasób jest wyszczególnienie budowli najbardziej wartościowych wśród znajdujących się na obszarze Gminy.

Cerkwie.

Cerkiew grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego w Czerteżu. Parafia wzmiankowana już w 1448 r. Obecnie istniejąca cerkiew zbudowana została w 1742 r. staraniem miejscowego ks. Jana Paclawskiego. W 1836 r. przeprowadzono remont, podczas którego w znacznym stopniu zmienił się wygląd tej pierwotnie trójkopułowej cerkwi. Likwidacji uległy wówczas kopuły nad prezbiterium i babińcem, w miejsce których wprowadzono dachy dwuspadowe. We wnętrzu, w prezbiterium i babińcu (w związku z likwidacją kopuł) wykonano sklepienia kolebkowe. Niewykluczone, że podczas tego remontu dobudowano zakrystię na przedłużeniu prezbiterium od wschodu. W 1887 r. zbudowana została dzwonnica a jej budowniczym był cieśla Seńko Kikta (informuje o tym inskrypcja wyryta na portalu wewnątrz dzwonnicy). Podczas remontu w 1921 r. (wg innych źródeł w 1924 r.) przekształcono elewację zachodnią i zmieniono daszki okapowe (wykonano m.in. nowe rysie i zmieniono kąt nachylenia daszków), a chór muzyczny przeniesiono z nawy do babińca. W 1924 r. wykonana została polichromia, której autorem był prawdopodobnie Paweł Zaporozsky. Od 1946 r. do 1995 r. cerkiew była użytkowana przez kościół rzym.-kat. W 1967 r. przeprowadzono remont generalny świątyni (m. in. zrekonstruowano okna w ich pierwotnym kształcie). Ostatni remont przeprowadzono pod k. l. 90. XX w. Obecnie świątynia ponownie służy społeczności grekokatolickiej. Usytuowana jest we wschodniej części wsi, na niewielkim wzniesieniu. Przy cerkwi, od zachodu drewniana dzwonnica, od północy nowy murowany dom katechetyczny. Wokół cerkwi kilka starych nagrobków. Na północny-wschód od cerkwi rozciąga się cmentarz. Cerkiew drewniana, zrębowa, trójdzielna, z obszerną nawą na rzucie kwadratu oraz dostawionymi do niej o połowę węższymi: babińcem i prezbiterium na rzutach zbliżonych do kwadratu. Na przedłużeniu prezbiterium prostokątna zakrystia równa szerokością prezbiterium. Ściany zwęgłowane na obłap z resztkami przechodzącymi w rysie podtrzymujące konstrukcję daszku okapowego, który obiega całą cerkiew. Nawa niemal dwukrotnie wyższa od pozostałych głównych członów budowli zwieńczona ośmiobocznym tamburem nakrytym ośmiopoliową, sferyczną kopułą z ślepą latarnią. Dachy nad babińcem i prezbiterium z zakrystią dwuspadowe. Ściany i połacie dachowe powyżej daszku okapowego w całości kryte gontem, poniżej pozostawiony zrąb. Otwory drzwiowe i okna prostokątne. W prezbiterium i babińcu sklepienia kolebkowe. W nawie

powyżej tamburu strop belkowy. W zakrystii strop płaski. Chór muzyczny w babińcu wsparty na dwóch słupach. We wnętrzu resztki polichromii zachowane głównie w prezbiterium i zakrystii. Wyposażenie pierwotne nie zachowane. Na osi cerkwi od strony zachodniej znajduje się drewniana dzwonnica, wzniesiona na rzucie kwadratu. Jest ona złożona z dwóch kondygnacji szalowanych deskami w pionie o odmiennej konstrukcji: w dolnej zrębowa, w górnej słupowo-ramowa. W dolnej kondygnacji dwa prostokątne otwory drzwiowe z przejściem na przestrzał, w górnej niewielkie otwory głosowe. Kondygnacje wydzielone gontowym daszkiem okapowym. Dzwonnicę kryje dach namiotowy kryty gontem, zwieńczony czworoboczną latarnią. Wewnątrz portal z wyrytymi rozetami, datą budowy i nazwiskiem cieśli.

Zespół cerkiewny w Dobrej. Cerkiew greckokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (wcześniej Św. Mikołaja), obecnie kościół rzymskokatolicki. Cerkiew bramna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (?), z dzwonnica w izbicy, obecnie dzwonnica kościoła rzymskokatolickiego. Pierwsza wzmianka o popie w Dobrej pochodzi z 1433 roku. Obecnie istniejący zespół cerkiewny złożony jest z cerkwi, dzwonnicy (dawna cerkiew bramna) oraz plebanii. Dokładna data powstania cerkwi bramnej (dzwonnicy) jest nieznana. Cerkiew bramna jest datowana na XVII w. W XIX wieku została zmodyfikowana (wzniesiono dolną, murowaną z kamienia kondygnację bramną i oparto na jej cokole starą, drewnianą konstrukcję cerkwi-dzwonnicy). Drugi obiekt – cerkiew pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – wzniesiona została w 1879 r. Najmłodszym elementem zespołu jest plebania wzniesiona w 1903 r. W cerkwi bramnej, tuż przed II wojną składowany był XVII-wieczny ikonostas (być może stanowił on jej wyposażenie, lub też przeniesiono go z drugiej cerkwi po wykonaniu w latach 1899-1904 nowego wyposażenia, autorstwa Antoniego i Mikołaja Bogdańskich i Mikołaja Demkowycza). W izbicy, ponad cerkwią bramną, dwa dzwony (jeden z nich z datą 1625 i herbem Sas). W 1944 roku w wyniku działań wojennych uszkodzeniu uległo sklepienie nawy cerkwi z 1879 r. Po wysiedleniu ludności ukraińskiej cerkiew przejęta została przez kościół rzym.-kat. Dzisiaj jest użytkowana jako kościół filialny parafii w Mrzygłodzie. Cerkiew bramna w Dobrej jest jedynym tego typu zabytkiem w Polsce, reliktem średniowiecznej tradycji budowlanej sytuującej świątynię ponad bramą w fortyfikacji. Zespół cerkiewny usytuowany w centrum wsi, na wzniesieniu, otoczony resztkami starodrzewu. Teren cerkiewny ogrodzony kamiennym murem (od zach. wzmacniającym stromą skarpe). Obie świątynie orientowane. Cerkiew bramna w ogrodzeniu od strony wschodniej, na osi cerkwi usytuowanej w centrum zespołu. Plebania znajduje się na pd. od zespołu cerkiewnego, poza ogrodzeniem. Cerkiew bramna drewniana, konstrukcji mieszanej, złożona z trzykondygnacyjnej wieży słupowo-ramowej, na cokole z dzikiego kamienia, z murowaną z kamienia dolną kondygnacją bramną wmurowaną pomiędzy drewniane słupy nośne. Drugą kondygnację stanowi dwudzielna, zrębowa cerkiew z małą nawą na planie zbliżonym do kwadratu, sklepioną zrębową kopułą czteropolową z złomem i stężeniem krzyżowym. Prezbiterium prostokątne, węższe i niższe od nawy, sklepione kolebkowo. Pomiędzy nawą a prezbiterium pełna ściana ikonostasowa. Wokół cerkwi obejście. Trzecią kondygnację stanowi pomieszczenia dzwonowe w formie izbicy. Całość nakryta dachem namiotowym. Ściany oszalowane pionie, połączenie dachowe pobite gontem. Cerkiew p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego to świątynia drewniana, konstrukcji

zrębowej, na kamiennym podmurowaniu, trójdzielna, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Nawa i babiniec na planach zbliżonych do kwadratu. Nawa obszerniejsza od prezbiterium i babinca. Zrąb ścian głównych członów budowli równej wysokości. Dachy kalenicowe, wielopołaciowe (najwyższy nad nawą). W dachu ponad każdym z pomieszczeń baniaste pseudolatarnie na wysokich, ośmiobocznych tamburach (największa nad nawą). Ściany oszalowane pionowo. Połacie dachowe pobite blachą. Wewnątrz stropy belkowe. Chór śpiewaczy nadwieszony, o prostym parapecie. Ściany pokryte polichromią z XIX/XX.

Zespół cerkiewny w Hłomczy. Cerkiew greckokatolicka pw. Soboru Przenajświętszej Bogurodzicy i Proroka Eliasza. Parafia prawosławna w Hłomczy istniała prawdopodobnie już w 1439 r. Obecnie istniejącą cerkiew w Hłomczy wybudowano w 1859 r. W tym samym czasie wzniesiono też murowaną dzwonnice. W latach 1947-1960 cerkiew użytkowana była jako kościół rzymskokatolicki, a następnie do 1990 r. jako cerkiew prawosławna. Od roku 1990 funkcjonuje ponownie jako cerkiew greckokatolicka. Remontowana w latach 1991 i 1997. Zespół cerkiewny usytuowany na wysokim wzgórzu, ponad drogą Dobra-Mrzygłód, w centrum wsi. W pobliżu cerkwi od zach. kamienna dzwonnica. Teren cerkiewny ogrodzony częściowo rozebrany murem z dzikiego kamienia. W otoczeniu cerkwi pozostałości cmentarza oraz pomnikowe dęby. Cerkiew orientowana, drewniana, konstrukcji zrębowej, trójdzielna, z prezbiterium zamkniętym ścianą prostą, nawą na rzucie prostokąta, z krótkim babiniec nie wyodrębnionym w bryle korpusu, wydzielonym wewnątrz ścianą działową. Naroża ścian nawy od wsch. ścięte. Przy prezbiterium od północy kwadratowa zakrystia. Zrąb ścian prezbiterium, nawy, babinca równej wysokości. Dach nad nawą i babiniec dwuspadowy, o wspólnej kalenicy, z półszczytem od zachodu. Nad prezbiterium i zakrystią dachy trójspadowe. W kalenicy dachu nad nawą duża baniasta wieżyczka na sygnaturkę zwieńczona latarnią. Dach prezbiterium niższy od wspólnego dachu nawy i babinca. W kalenicach dachów ponad prezbiterium i babiniec niewielkie makowice. Ściany szalowane deskami pionowo, dachy kryte blachą. Otwory drzwiowe zamknięte łukiem odcinkowym, otwory okienne prostokątne z półkolistym nadświetłem, w prezbiterium okulus. Wewnątrz stropy płaskie. Prezbiterium oddzielone od nawy ścianą ikonostasową. Chór muzyczny wsparty na czterech kolumnach. We wnętrzu polichromia ornamentalno-figuralna.

Cerkiew parafialna grekokatolicka pw. św. Jura w Jurowcach, obecnie kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Piotra i Pawła. Cerkiew zbudowana została w 1873 r. Taka data znajduje się na nadprożu drzwi frontowych babinca. W 1892 r. wykonano ikonostas i być może również polichromię we wnętrzu. W 1905 r. wzniesiono murowaną dzwonnice. Podczas remontu w 1924 r. boczne kaplice nawy pokryto blachą (wcześniej był gont), a przy prezbiterium od strony pd. dobudowano kaplicę. W 1946 roku cerkiew została przejęta przez kościół rzymskokatolicki. Podczas kolejnych remontów (w 1970 r. i 1981 r.) wzmocniono fundamenty cerkwi i wymieniono pokrycie dachu oraz szalunek ścian, a także podwyższono przedsionek do wysokości ścian cerkwi. W 1989 r. wykonano posadzkę lastrykową w nawie i babinie, kaplicę pd. obito boazerią i przeprowadzono renowację polichromii. Cerkiew jest położona na niewielkim wzniesieniu w pn.-wsch. części wsi, przy drodze Rzeszów-Sanok, w pobliżu zespołu dworsko-folwarcznego. Od strony pd. znajduje się plebania, od pn. murowana dzwonnica, od wsch. nowa salka

katechetyczna. Cerkiew orientowana, drewniana, na kamiennej podmurówce, konstrukcji zrębowej, trójkopułowa. Trójdzielna, założona na planie krzyża greckiego. Prezbiterium na planie zbliżonym do kwadratu, zamknięte trójbocznie, przy nim od pd. trójbocznie zamknięta kaplica kolatorska, od pn. zakrystia na planie zbliżonym do kwadratu. Nawa szersza od prezbiterium, na rzucie kwadratu, z trójbocznie zamkniętymi kaplicami transeptowymi od pn. i pd. Od zach. do nawy przylega węższy od niej kwadratowy babiniec poprzedzony prostokątnym przedsionkiem. Prezbiterium, nawa, kaplice transeptowe, babiniec i przedsionek równej wysokości, nakryte są dachami o tej samej wysokości kalenic. Nad prezbiterium i kaplicami dachy wielopołaciowe, nad babińcem i przedsionkiem wspólny, dwuspadowy, nad nawą daszki koszarowe. Kaplica i zakrystia niższe, nakryte dachami dwu- i trójpołaciowymi. Cerkiew szalowana deskami w pionie, wszystkie dachy kryte blachą. Nad prezbiterium, nawą i babińcem kopuły różnej wielkości (największa nad nawą, najmniejsza nad babińcem) posadowione na stosunkowo wysokich ośmiobocznych tamburach, zwieńczone niskimi pseudolatarniami nakrytymi cebulastymi hełmami. Otwory drzwiowe prostokątne. Otwory okienne prostokątne, zamknięte łukiem półkolistym. Wewnątrz nad prezbiterium, nawą i babińcem kopuły na bębnach, w zakrystii i kaplicy pozorne sklepienia kolebkowe, w kaplicach transeptowych sklepienia zwierciadlane. Chór nadwieszony, parapet w środkowej części wybruszony. Na pn. od cerkwi murowana i otynkowana dzwonnica w typie parawanowych, dwukondygnacyjna, z otworem wejściowym w dolnej kondygnacji i trójarkadową galerią w górnej, otwartą w kierunku cerkwi. Dolna kondygnacja w formie spłaszczonego łuku triumfalnego, z otworem wejściowym zamkniętym półkoliście na osi środkowej oraz parą wnęk arkadowych po bokach. Wnęki i otwór wejściowy flankowane są parami zdwojonych, niskich półkolumnienek na wysokich cokołach. Arkady galerii w górnej kondygnacji wsparte są na kolumnienkach posadowionych na wysokich cokołach. Galeria zabezpieczona jest balustradą z tralek. W tylnej ścianie drugiej kondygnacji trzy wąskie, arkadowe otwory, w których zawieszono są dzwony.

Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Bogarodzicy w Łodzinie, obecnie kościół filialny rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP. Parafia prawosławna w Łodzinie istniała prawdopodobnie już w 1515 r. Obecna cerkiew wybudowana została w 1743 r. (wg innych danych w 1773 r.), na miejscu istniejących. W XIX i XX w. cerkiew w Łodzinie była filialną parafii w Hłomczy. W 1875 remontowana przez Timofieja Sabczaka. Kolejne remonty przy cerkwi przeprowadzono w 1900, 1965 i 1977 r. Po 1947 r. cerkiew została przejęta przez kościół rzym.-kat. Podczas remontu w l. 80. XX w. wnętrze cerkwi (polichromie) zasłonięto boazerią. Dzisiaj jest filią parafii rzym.-kat. w Mrzygłodzie. Cerkiew orientowana, usytuowana na skraju wsi, na krawędzi wzniesienia, otoczona starodrzewem. Teren wokół cerkwi ograniczony drewnianym płotem. Tuż przed cerkwią olbrzymi, kilkuwiekowy dąb. Na wsch. od cerkwi pozostałości dawnego cmentarza. Jest to cerkiew drewniana, konstrukcji zrębowej, trójdzielna, z prezbiterium na planie prostokąta zamkniętym trójbocznie, kwadratową nawą oraz wąskim, prostokątnym babińcem. Nawa obszerniejsza od przylegających do niej pomieszczeń. Nad babińcem niska wieża konstrukcji słupowej. Zrąb ścian prezbiterium, nawy i babińca równej wysokości. Ściany kondygnacji wieżowej uskokowo cofnięte i wydzielone od babińca okazałym daszkiem okapowym kryjącym górną partię zrębu babińca. Wieża nakryta daszkiem półszczytowym

o kalenicy wspólnej z dwuspadowym dachem nawy i połaciach stanowiących przedłużenie połaci dachowych nawy. Nad prezbiterium dach kalenicowy, pięciopółaciowy o niższej niż nawa kalenicy. W centralnej części dachu nad nawą pokaźna baniasta wieżyczka z ślepą latarnią. W kalenicy prezbiterium, u zbiegu połaci dachowych niewielka makowica. Podwalina osłonięta niskim fartuchem. Ściany i połacie dachowe obite gontem. Okna prostokątne zamknięte łukiem odcinkowym. Wewnątrz ściany i stropy obłożone boazerią.

Cerkiew filialna grekokatolicka pw. Zaśnięcia Matki Bożej w Mrzygłodzie (parafia w Hłomczy). Powstała między latami 1770 i 1789 prawdopodobnie na miejscu wcześniejszej pw. Podwyższenia Krzyża Św. Do pocz. XIX w. miasteczko posiadało parafię grekokatolicką i jej filię w Hłomczy. Po regulacjach administracyjnych w pocz. XIX w. tj. po. 1813 r. sytuacja się zmieniła - parafią została Hłomcza, a cerkiew mrzygłodzka została jej obiektem filialnym. W początkach XIX w. nie posiadała jeszcze ikonostasu. W 1891 r. została przebudowana i ponownie konsekrowana, a w 1901 r. odnowiona. Opuszczona po II wojnie światowej, została zniekształcona w latach 50-tych XX w., gdy pełniła funkcję magazynów GS. W okresie międzywojennym wyposażenie cerkwi było dość ubogie. Inwentarz cerkiewny z 1938 r. wymienia jedynie dolną część ikonostasu z ikonami namiestnymi, kiwot i ołtarz. Położona za pn. kwartałem rynku jest obecnie obiektem opuszczonym i coraz bardziej popadającym w ruinę. Cerkiew orientowana, murowana z kamienia i częściowo cegły (przebudowy), pierwotnie otynkowana (obecnie z znacznym stopniem pozbawiona tynku), trójdzielna, złożona z krótkiego, prostokątnego prezbiterium, wydłużonej prostokątnej nawy i krótkiego prostokątnego babińca. Nawa szersza o połowę od pozostałych członów budynku. Ściany tej samej wysokości. Oryginalne dachy nie zachowane, obecne prowizoryczne przekrycie stanowią płaskie dwuspadowe dachy - niższe nad babińcem i prezbiterium oraz wyższy nad nawą. Dachy kryte eternitem falistym, szczyty osłonięte deskami w pionie. Otwory okienne i drzwiowe pierwotnie zamknięte półkolem, obecnie prostokątne.

Cerkiew parafialna grekokatolicka pw. św. Jana Chrzciciela w Tyrawie Solnej, obecnie kościół filialny rzymskokatolicki pw. Św. Piotra i Pawła. Pierwsza znana informacja świadcząca o istnieniu w Tyrawie parafii prawosławnej pochodzi z 1523 r., a wzmiankę o tutejszej cerkwi zanotowano w 1679 r. Obecnie istniejąca świątynia wzniesiona została w 1837 r. z fundacji kapłana tyrawskiego Mejnickiego przez cieśli: Wasyla Bułkstrimiła (?), Gabriela Mlachowskiego i Andrzeja Dudę. Informacje te zostały wyryte na portalu wejściowym do babińca. Poświęcenia dokonano w 1843 r. W 1898 r. wykonano prawdopodobnie zadaszenie głównego wejścia do cerkwi od zach. w formie portyku kolumnowego (data 1898 r. znajduje się na tympanonie tego portyku). W 1927 r. dokonano remontu świątyni. Dach pokryto blachą, a we wnętrzu odnowiono wyposażenie (m. in. ikonostas) i wykonano polichromię. Prace malarskie wykonał znany malarz sanocki Władysław Lisowski. Od 1946 użytkowany przez kościół rzym.-kat. Remontowany był w l. 70. (m. in. wymieniono kamienną posadzkę na betonową kostkę). Ostatnie większe prace przy obiekcie objęły jego otoczenie (wykonano parking, ścieżkę z kostki betonowej). Cerkiew położona jest w pd.-wsch. części wsi. Teren cerkiewny wyznaczony jest metalowym ogrodzeniem. Świątynia orientowana, drewniana, na kamiennej podmurówce, wzniesiona w konstrukcji zrębowej, z wieżą konstrukcji słupowej. Cerkiew trójdzielna, o układzie prezbiterium-nawa-babiniec z przedsionkiem

pod wieżą poprzedzającą babiniec. Poszczególne człony na rzutach zbliżonych do kwadratu. Prezbiterium zamknięte trójbocznie, z dwiema niemal kwadratowymi zakrystiami po bokach. Nawa najszersza, prezbiterium i babiniec węższe, wieża z przedsionkiem w przyziemiu najwęższa. Ściany trzech głównych członów budowli tej samej wysokości, zakrystie znacznie niższe, wieża najwyższa, dwukondygnacyjna; kondygnacje wieży wydzielone gzymsem założonym na wysokości gzymsu koronującego ścian cerkwi. Do wieży dostawiony przed drzwiami od zach. portyk dwukolumnowy. Dachy o zróżnicowanej wysokości - najwyższy nad nawą, nieco niższe nad prezbiterium i babiniec. Dachy nad nawą, babiniec, zakrystią i portykiem dwuspadowe, nad prezbiterium pięciopółaciowy, na wieży namiotowy. W dachu nad nawą duża, sześcioboczna wieżyczka na sygnaturkę z cebulastym hełmem zwieńczonym latarnią; analogiczny hełm na wieży. W kalenicy dachu prezbiterium mała makowica. Wszystkie ściany oszalowane deskami w pionie z listwowaniem, dachy oraz wieżyczki i hełmy kryte blachą. Okna prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym, w prezbiterium okulus, otwory drzwiowe prostokątne. Wewnątrz babiniec otwarty do nawy na całej szerokości i wysokości. Stropy płaskie. Chór muzyczny nadwieszony.

Cerkiew grekokatolicka pw. św. Szymona Słupnika w Kostarowcach, ob. kościół rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP. Obecna świątynia wzniesiona została w 1872 roku na miejscu wcześniejszych cerkwi (pierwsza znana wzmianka o parafii w Kostarowcach pochodzi z 1440 r.). W 1931 r. cerkiew została przebudowana (przekształcono dachy i pokryto je dachówką). Od 1946 r. pełni funkcję kościoła filialnego rzymskokatolickiego. Podczas remontu, który miał miejsce w k. lat 80. XX w. cerkiew została przedłużona w kierunku zachodnim, przy prezbiterium od pd. wzniesiono salkę katechetyczną z przedsionkiem oraz zmieniono pokrycie dachu z dachówki na blachę. Cerkiew wzniesiona z drewna w konstrukcji zrębowej, z wieżą nad babiniec o konstrukcji słupowo-ramowej. Pierwotna część cerkwi jest budowlą trójdzielną, złożoną z prezbiterium, nawy i babinca. Prezbiterium i nawa na rzutach zbliżonych do kwadratu, babiniec na rzucie prostokąta. Prezbiterium jest zamknięte trójbocznie, od strony pn. przylega do niego zakrystia z przedsionkiem, a od pd. do prezbiterium i częściowo do nawy dostawiona w 1988 r. salka katechetyczna. Do babinca od zach. dostawiony (również w 1988 r.) przedsionek. Dachy dwuspadowe z okapami, z których dach nad nawą najwyższy, z umieszczoną centralnie niewielką kopułą na ośmiobocznym tamburze zwieńczoną baniastą wieżyczką. Podobna kopuła, znacznie mniejsza wieńczy dach nad prezbiterium. W dachu nad babiniec niewysoka, czworoboczna wieża nakryta dachem namiotowym zwieńczonym niewielką banią. Ściany cerkwi szalowane deskami w pionie, dachy pokryte blachą.

Cerkiew grekokatolicka pw. Narodzenia Bogarodzicy w Sanoczku, obecnie kościół filialny pw. Matki Boskiej Królowej Polski (parafia w Sanoku-Dąbrówce). Cerkiew wzniesiona została w 1863 r. na miejscu starszej świątyni (pop z Sanoczka wzmiankowany już w 1424 r.). Po 1946 r. została przejęta przez kościół rzymskokatolicki. Remontowana w k. lat 60. i pocz. 70. XX w. Usunięto wówczas zwieńczenie wieży, tj. baniasty hełm pokaźnych rozmiarów i zastąpiono wieloboczną, strzelistą latarnią. Podczas kolejnej modyfikacji obiektu usunięto wieżę, zastępując ją czworoboczną, strzelistą wieżyczką sygnaturkową zwieńczoną latarnią, a szalunek pionowy zastąpiono poziomym. Cerkiew

jest orientowana, drewniana, wzniesiona w konstrukcji zrębowej, dwudzielna, złożona z prezbiterium na rzucie zbliżonym do kwadratu oraz nawy na rzucie prostokąta. Prezbiterium od wschodu zamknięte ścianą prostą, z zakrystią dostawioną od strony pn. Nawę poprzedza niewielki przedsionek na rzucie kwadratu. Ściany szalowane wąskimi deskami w poziomie. Dachy dwuspadowe, kryte blachą. Nad częścią zach. nawy czworoboczna, strzelista wieżyczka sygnaturkowa zwieńczoną latarnią. Okna w nawie, prezbiterium i zakrystii prostokątne, zamknięte półkoliście. Wewnątrz stropy płaskie, chór muzyczny wsparty na dwóch arkadach słupowych zamkniętych łukiem segmentowym. Przed wejściem do zakrystii płyta wtórnie wmontowana, z napisem cyrylicą i datą 1674. Wyposażenie m.in. ikonostas istniało jeszcze w pocz. lat 70. XX w, obecnie brak, oprócz przekształconych małych ołtarzy bocznych.

Cerkiew parafialna grekokatolicka pw. Trójcy Świętej w Międzybrodziu, ob. filialny kościół rzymskokatolicki pw. Trójcy Świętej (parafia w Trepczy). Cerkiew ufundowana przez Aleksandra Wajcovicza, lekarza sanockiego pochodzącego z Międzybrodzia, wzniesiona została w latach 1899-1900 na miejscu dwóch wcześniejszych, drewnianych cerkwi. W 1900 r. powstał ikonostas wykonany przez Bohdanowicza ze Lwowa oraz polichromia wnętrza wykonana prawdopodobnie przez Feliksa Bogdańskiego. Po II wojnie światowej miejscowa ludność została wysiedlona, a cerkiew zamknięta dla wiernych. Od 1966 r. użytkowało ją Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. W 1973 r. została przekazana kościołowi rzymskokatolickiemu. W latach 90. XX w. miał miejsce remont cerkwi i konserwacja wyposażenia. Jest to budowla murowana z cegły, otynkowana, wzniesiona na rzucie krzyża greckiego, trójdzielna, z nawą na rzucie kwadratu, do której od pn. i pd. dostawione płytkie, prostokątne aneksy tworzące transept. Prezbiterium na rzucie kwadratu zamknięte z zewnątrz trójbocznie, wewnątrz półkolistą absydą. Od pd. i pn. do prezbiterium przylegają dwa kwadratowe pomieszczenia – prothesis i diakonikon (ob. zakrystia i skarbczyk). Babiniec z przedsionkiem na rzucie kwadratu, we wnętrzu wydzielone grubą ścianą podchórza na dwa prostokątne pomieszczenia. Wejście na chór w przedsionku. Bryła cerkwi zwarta, addycyjna, z dominującą częścią centralną, zwieńczoną tamburem, na którym kopuła o spłaszczonym, cebulastym kształcie. W bryle wyraźnie wydzielona jest część absydialna prezbiterium – jest niższa i nakryta odrębnym dachem. Szczyty ścian prezbiterium, aneksów nawowych i części zachodniej o kształcie zbliżonym do półkola, powtarzają kształt przekrywających te pomieszczenia walcowatych dachów. Podział ścian ramowy, gzymsy wieńczące poszczególne człony budowli profilowane. Nad półkolistymi zamknięciami okien profilowane opaski tynkowe. Okna prostokątne zamknięte półkolem, w tamburze okna wąskie i wysokie. Dachy przekryte blachą. We wnętrzu przestrzeń wydzielają od zach. chór muzyczny, od wsch. ściana ikonostasu. Kilka metrów na zach. od cerkwi znajduje się murowana z kamienia i cegły dzwonnica, wzniesiona na planie regularnego ośmioboku. Budowla posiada dwie kondygnacje, przy czym podział zewnętrzny gzymsami kordonowymi sugeruje trzy kondygnacje. W pierwszej kondygnacji otwór wejściowy zamknięty półkoliście. W drugiej kondygnacji w trzech zachodnich ścianach trzy ślepe okna, w pozostałych ścianach otwory okienne – wszystkie zamknięte półkoliście. Nad półkolistymi zamknięciami okien profilowane opaski tynkowe. Powyżej tych okien, w części wydzielonej gzymsem kordonowym we wszystkich ośmiu ścianach,

okulusy w profilowanych opaskach. Dzwonnicę przekrywa cebulasta kopuła, analogiczna do kopuły cerkwi.

Cerkiew parafialna grekokatolicka pw. św. Jerzego w Lalinie, ob. filialny kościół rzymskokatolicki pw. NMP Królowej (parafia Grabówka). Cerkiew wzniesiona została w 1835 r. W latach 1924-26 remontowana (m. in. ściany oszalowano gontem, dach pokryto blachą). Od 1946 r. użytkowana przez kościół rzymskokatolicki. Cerkiew jest orientowana, drewniana, wzniesiona w konstrukcji zrębowej, trójdzielna, złożona z prezbiterium na rzucie prostokąta zbliżonego do kwadratu, znacznie szerszej nawy na rzucie wydłużonego prostokąta oraz wąskiego babińca poprzedzonego przedsionkiem na rzutach prostokątów. Do prezbiterium zamkniętego od wschodu ścianą prostą, przylega od strony pn. prostokątna zakrystia. Ściany nawy wzmocnione lisicami, pokryte gontem. Dachy dwuspadowe, kryte blachą. Ściany nawy, prezbiterium i babińca równej wysokości, nakryte odrębnymi dachami - wyższym, wspólnym dla nawy i babińca, dwuspadowym, nad babińcem przechodzącym w wielopołaciowy, nad prezbiterium niższym, trójspadowym. Nad znacznie niższym przedsionkiem dach dwuspadowy, nad zakrystią pulpitowy, dwupołaciowy. W środkowej części dachu nawy masywna, sześcioboczna wieżyczka sygnaturkowa z latarnią. Okna w nawie, prezbiterium i zakrystii prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym. Wewnątrz stropy płaskie, chór muzyczny wsparty na dwóch słupach drewnianych. Ściany pokryte polichromią ornamentalno-figurálną. Wyposażenie to m.in. ikonostas i presteł oraz ołtarze boczne.

Cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Zaśnięcia Bogurodzicy w Trepczy, obecnie kościół rzym.-kat. pw. Wniebowzięcia NMP. Wcześniejsza drewniana cerkiew wzmiankowana w 1753 r. spaliła się w 1801 r. Obecna cerkiew to przebudowany w 1807 r. zbór socyniański z XVII w. Rozbudowana została w poł. XIX w. Przedłużono wówczas nawę w kierunku zachodnim. Podczas następnych rozbudów, pod koniec XIX w. i w pocz. XX w. dobudowano przedsionek, a następnie wzniesiono wieżę. W 1893 r. wykonana została we wnętrzu polichromia. Podczas kolejnego remontu w 1914 r. powiększono okna. Od 1946 użytkowana przez kościół rzymskokatolicki. Obecnie, po wzniesieniu nowego kościoła nieużytkowana. Położona w centrum wsi tuż przy drodze Mrzygłód-Sanok, na skraju wysokiej skarpy, otoczona murem z dzikiego kamienia. Cerkiew jest orientowana, murowana z kamienia i niewielkiej ilości cegły, obecnie częściowo nie otynkowana, złożona z prezbiterium na rzucie prostokąta, nieznacznie szerszej nawy na rzucie wydłużonego prostokąta (zachodnia część nawy szersza od wschodniej) oraz kwadratowego babińca/wieży. Do wschodniej części nawy przylega od strony pn. niemal kwadratowa zakrystia, a od pd. składzik również na rzucie zbliżonym do kwadratu. Nawa nieznacznie wyższa od prezbiterium. Nad całością dominuje trzykondygnacyjna wieża o ściętych narożnikach w trzeciej kondygnacji, kryta ostrosłupowym hełmem przechodzącym w dolnej części w daszki dwuspadowe. Dachy na nawę i prezbiterium, składzikiem i zakrystią dwuspadowe. W kalenicy dachu nawy ośmioboczna wieżyczka na sygnaturkę kryta hełmem analogicznym jak na wieży. Wszystkie dachy kryte blachą. Okna w nawie oraz zamurowane okno w prezbiterium prostokątne, zamknięte półkolem, w wieży zamknięte łukiem odcinkowym, w zakrystii i składziku okna prostokątne. Wewnątrz, w prezbiterium sklepienie kolebkowe, w nawie i babińcu sufity z fasetami.

Tęcza zamknięta półkoliście. Chór muzyczny o pełnej balustradzie wsparty na dwóch drewnianych słupach.

Pomimo, że już nie istnieją warto także wspomnieć miejsca po nieistniejących już świątyniach; są to cerkwiska w Bykowcach, Prusieku, Stróżach Wielkich.

Kościół rzymskokatolickie.

Najciekawszą realizacją sakralną rzymskokatolicką na terenie Gminy Sanok jest niewątpliwie zespół kościelny w Strachocinie, składający się z kościoła pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz towarzyszącej mu dzwonnicy. Świątynia ta została wybudowana w 1900 roku pod kierunkiem inż. Wilhelma Szomka z Sanoka. W niektórych opracowaniach spotyka się informację, że był on także projektantem strachocińskiego kościoła. Nie potwierdza tego analiza porównawcza z innymi świątyniami autorstwa Szomka – w Grabownicy Starzeńskiej czy Niebieszczanach - gdzie widzimy, że używał on dość schematycznych i uproszczonych form architektonicznych. Sposób rozwiązania fasady w Strachocinie z najbardziej charakterystycznym elementem - to jest dużych rozmiarów krucyfiksem, następnie zaprojektowanie wzajemnego przenikania się poszczególnych części kościoła składających się na jego bryłę, także finezyjny detal, a w szczególności sygnaturka wskazuje jako autora projektu na krakowskiego architekta Teodora Talowskiego. Jak już wspomniano ta niedużych rozmiarów świątynia zaprojektowana została w finezyjny sposób i charakteryzuje się dużą dbałością o detal. Powstała świątynia na planie krzyża łacińskiego, jednonawowa z transeptem. Interesujące, że pomimo braku przeciwwskazań terenowych nie jest ona orientowana, tylko skierowana prezbiterium na pd.-wsch. Kościół w Strachocinie cechuje wyniosła bryła z dominującym nad całością korpusem nawowym. Ceglany mur, w którego wątku zastosowano ciemniejsze cegły tworząc geometryczne wzory, został ozdobiony kamiennymi detalami w postaci m.in. gzymsów, kluczy, opasek, okapników. Jak w każdej tego rodzaju budowli akcent został położony na fasadę, o której charakterze stanowi dużych rozmiarów krucyfix z płaskorzeźbioną postacią Ukrzyżowanego. Został on umieszczony nad maswerkowym oknem. Całość budowli wieńczy wyniosła sygnaturka. Kościołowi towarzyszy zlokalizowana na pn. od niego architektoniczna, parawanowa, trójarkadowa dzwonnica. Została ona wybudowana w 1932 r. (data umieszczona w niewielkiej płycinie w górnej części dzwonnicy) i poprzez wykonanie w cegle, ostrołukowe arkady oraz zdobiący ją kamienny detal nawiązuje stylistycznie do architektury kościoła.

Innym interesującym przykładem architektury sakralnej rytu łacińskiego jest niewielka świątynia pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Załużu. Ten wybudowany w latach 1929-31 r. kościół (wówczas filialny parafii farnej w Sanoku, a dziś parafii w Wujkiem) poprzez duże analogie stylistyczne z kościołem w Krośnie-Polance wiążemy z Marianem Osińskim, wybitym polskim architektem. Reprezentuje ona tendencje mające na celu wypracowanie nowego stylu w Polskiej architekturze sakralnej będącego wypadkową nowoczesności i dotychczasowej tradycji. W Krośnie-Polance, a na mniejszą skalę w interesującym nas Załużu zrealizowało się to w połączeniu elementów pochodzących z architektury drewnianej, jak stylizowana izbicowa wieża, z prostymi bryłami dekorowanymi ostrymi łukami płycin czy otworów okiennych.

Kolejną wartościową realizacją odzwierciedlającą podobne tendencje jak w kościele w Załużu tylko zrealizowane w innym materiale jest świątynia w leżącej nieco na uboczu wsi Liszna. Drewniany kościół p.w. św. Antoniego w Lisznej powstał w l. 30. XX w., będąc filialnym parafii w Mrzygłodzie, a obecnie jest kościołem filialnym parafii w Sanoku-Olchowcach. Został on zaprojektowany przez przemyskiego architekta Kazimierza Osińskiego (zasłużony konserwator zabytków, założyciel Towarzystwa Przyjaciół Nauk i twórca Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej). W tym przypadku projektant w bardziej dosłowny sposób czerpał z architektury drewnianej o proveniencji średniowiecznej. Jednonawowy, zrębowy kościół w Lisznej posiada wyniosłą wieżę z izbicą, która poprzedzona jest zredukowaną formą sobót w kształcie frontowego podcienia. Dach tego zadaszenia przechodzi wzdłuż ścian bocznych w przydach oparty na wydatnych rysiach. To rozwiązanie jest również formą archaizującą.

Wśród wspomnianych już powyżej realizacji sanockiego inżyniera Wilhelma Szomka wyróżnia się postawiony w l. 1908-1914 kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Falejówce. Był to pierwotnie kościół filialny, ponieważ w czasie jego budowy wieś należała do parafii w Grabownicy. Możliwe, że dobra współpraca z Szomkiem w Falejówce zaowocowała zaangażowaniem go do budowy kościoła parafialnego w Grabownicy. Omawiana Falejówka usamodzielniała się w strukturze kościelnej w 1927 r. Świątynia wybudowana została podobnie jak strachocińska na planie krzyża łacińskiego. Murowana z cegły, w większości nieotynkowana (dolna kondygnacja wieży jest dekorowana kamienną okładziną, podobnie jak środkowa, która w części jest również otynkowana). W tym bardzo strzelistym kościele widoczna jest addycyjność w poszczególnych składowych części bryły. Mocnym akcentem jest smukła wieża w fasadzie, która dodatkowo flankowana jest przez dwie wieżyczki boczne. Dopełnia je sygnaturka umieszczona na skrzyżowaniu korpusu nawowego i transeptu. Masyw wysokich ścian rozbijają liczne ostrołukowe otwory okienne, które dodatkowo wzmagają wertykalizm budowli. Interesujące, że podobnie jak w Strachocinie, kościół w Falejówce nie jest orientowany tylko zwrócony fasadą na południe. Analogiczna sytuacja wystąpiła w opisywanym poniżej kościele w Pakoszówce, od tej zasady odstąpiono także wznosząc inne opisywane świątynie w Niebieszczanach, Prusieku czy Załużu. Dlaczego nie respektowano tej liturgicznej zasady? Tylko w przypadku Pakoszówki zadecydowały zapewne warunki terenowe.

Natomiast przykładem architektury z końca XIX wieku jest zespół kościelny pw. Wszystkich Świętych w Jędruszkowcach (parafia w Dudyńcach)¹. Kościół został wybudowany w l. 1871-76, a mocno zniszczony w czasie II wojny światowej. Świątynia wybudowana w polach w oddaleniu od zabudowy posiada duże walory krajobrazowe. Neogotycka, jednonawowa świątynia została założona na planie krzyża łacińskiego, z transeptem mieszczącym boczne kaplice. Widoczna postępująca gradacja addycyjnych

¹ Należy wyjaśnić dlaczego w opracowaniu dotyczącym zabytków Gminy Sanok opisuje się kościół parafii w Dudyńcach. Jest to szczególnie przypadek, dość sporadycznie spotykany, kiedy świątynia dla danej parafii powstaje na terenie sąsiedniej miejscowości. Tak to zaistniało w przypadku kościoła parafii w Dudyńcach, który powstał na gruntach należących do Jędruszkowic. Natomiast ta ostatnia miejscowość znajduje się w granicach gminy Sanok.

brył tworzących tę budowlę począwszy od wysokiej masywnej wieży, niższego od niej korpusu nawy, jeszcze niższego prezbiterium i ramion transeptu, a kończąc na niewielkich pomieszczeniach po bokach prezbiterium. Zapewne w tym samym czasie co kościół, powstała wybudowana obok dzwonnica. Duża, przysadzista dwukondygnacyjna budowla z trzema arkadami na dzwony. W 1881 roku powstało otaczające zespół ogrodzenie z kamiennych słupków i metalowych przęseł.

Kościół parafialny rzymskokatolicki pw. śś. Kosmy i Damiana w Wujkiem. Obiekt został wzniesiony w 1804 r. jako kościół rzym.-kat. dla robotników manufaktury tkackiej. Ok. 1839 r. przekazany przez właścicieli wsi na cerkiew. Użytkowany przez grekokatolików do 1947 r., a następnie z powrotem zamieniony na kościół. Remontowany był m.in. w latach 1922 i 1976. Świątynia usytuowana jest na pd. skraju wsi, w pobliżu drogi Sanok-Przemyśl. Jest to budowla klasycystyczna, orientowana, murowana z cegły, otynkowana, na kamiennych fundamentach, jednoprzestrzenna, na rzucie prostokąta, złożona z prezbiterium i nawy tej samej szerokości. Prezbiterium jednoprzęsłowe, wydzielone od trójprzęsłowej nawy ścianą tęczową. Do ściany prezbiterium od pn. przylega zbliżona do kwadratu zakrystia, a od strony pd. prostokątny składzik. Ściany artykułowane pilastrami, których głowice tworzy gierowanie profilowanego gzymsu wieńczącego. Fasada trójpolowa, z otworem wejściowym w polu środkowym, ponad którym otwór okienny. Fasada zwieńczona jest trójkątnym szczytem lekko załamany, powtarzającym kształt dachu. W szczycie dwie odcinkowo zamknięte płyciny i dwa okulusy. Okna prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym, w zakrystii półkolistym. Dach dwuspadowy, wysoki o lekko wklęsłych połaciach, nad zakrystią pulpitowy. Dachy kryte blachą. W kalenicy dachu wieżyczka na sygnaturkę dużych rozmiarów. We wnętrzu przeszła nawy wydzielone masywnymi filarami przyściennymi, sklepienie kolebkowo-krzyżowe na gurtach. Prezbiterium wyodrębnione ścianą tęczową zamkniętą półkoliście. Wejście na ambonę w grubości muru, sklepienie. W pobliżu, na osi kościoła, od zach. usytuowana jest współczesna kościołowi murowana i otynkowana dzwonnica, wzniesiona na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjna. W dolnej kondygnacji szeroka przelotowa brama, w górnej kondygnacji, o podziałach pilastrowo-ramowych, dwa duże otwory dzwonowe, zamknięte półkoliście. Górna kondygnacja zwieńczona profilowanym gzymsem. Dzwonnica przekryta dachem dwuspadowym o załamanych, lekko wklęsłych połaciach. Szczyty (od wsch. i zach.) powtarzają kształt dachu, w szczytach po dwa okulusy.

Kolejną omawianą świątynią jest najstarszy kościół znajdujący się na terenie Gminy Sanok wchodzący w skład zespołu kościelnego w Mrzygłodzie. Kościół powstał zapewne w 1 ćw. XV w. jednak od tego czasu był wielokrotnie przebudowywany. Kościół jednonawowy, poprzedzony niedużym przedsionkiem. Prezbiterium niższe od nawy z dostawioną od pn. zakrystią. Nad całością świątyni góruje sygnaturka zlokalizowana na wsch. krańcu kalenicy. Kościół otoczony został kamiennym ogrodzeniem, w którego ciągu umieszczono cztery wnękowe kapliczki oraz dzwonnice/bramę w północnym odcinku. Dzwonnica (1836 r.) dużych rozmiarów, architektoniczna, parawanowa, trójarkadowa, z bramką na osi. Do jej wsch. krawędzi dostawiono drugą bramkę większych rozmiarów.

Rozwiązaniem typowym dla kościoła powstałego w 1 ćw. XX w. jest świątynia pw. św. Mikołaja w Niebieszczanach (1924-26), którego projekt wykonał wymieniany już

inż. Szomek z Sanoka. Poprawnie skonstruowana budowla nie epatuje oryginalnością rozwiązań. Jest to kościół halowy, nieotynkowany, założony na osi pd.-zach. - pn.-wsch. Bryła ściśle odzwierciedla zastosowany podział wnętrza. Od frontu nad kościołem dominuje wieża wtopiona w część odpowiadającą kruchcie i chórowi. Następny jest korpus nawowy i prezbiterium flankowane przez dwa pomieszczenia pomocnicze. Elewacje świątyni, o skromnym wystroju architektonicznym, wyróżnia wprowadzenie pełnoplastycznych rzeźb usytuowanych w parach nisz umieszczonych po obu stronach osi fasady. Od pd. Serca Pana Jezusa, a nad nim św. Mikołaja oraz od pn. Gorejące Serca Marii i nad nią także św. Mikołaja (?).

Warto także zwrócić uwagę na niewielką świątynię pw. św. Jana Chrzciciela w Pakoszówce, która pomimo swoich niewielkich rozmiarów, góruje nad tą miejscowością wykorzystując dogodne położenie. Powstała ona w czasie kiedy wieś przynależała do parafii w Strachocinie. Obecnie, od 1981 r. jest już samodzielną parafią. Wybudowano ją w l. 1937-48. Jest to kościół jednonawowy, o niższym od nawy, półkoliście zakończonym prezbiterium, flankowanym przez dwa niskie i prostopadłe do prezbiterium pomieszczenia. Prostota budowli pozbawionej właściwie dekoracji świadczy o czerpaniu przez architekta wzorców z architektury modernistycznej. Akcentem świątyni jest parawanowa fasada o prostopadłościenną uskokową strukturę oraz smukłą, wysoka sygnaturka.

Kaplica pw. NMP Królowej Polski w Prusieku jest rzymskokatolicką zabytkową świątynią. W momencie kiedy powstawała w l. 1912-14 miejscowość wchodziła w skład rozległej parafii farnej w Sanoku, jej budowę wspierało czynnie stowarzyszenie księży "Boni Pastoris". Zniszczona w czasie I wojny światowej była remontowana do 1920 r. Obecnie pełni m.in. funkcję kaplicy przedpogrzebowej młodej parafii w Prusieku (istnieje od 1992 r.). Jest to budowla dużych rozmiarów jak na kaplicę, a właściwie można mówić o małym kościele. Świątynia poprzedzona jest smukłą, wysoką wieżą, którą dostawiono do jednonawowego korpusu. Niższe i węższe od niego prezbiterium ma dobudowaną od pn. niewielką zakrystię. Kościół jest nietynkowany, o skromnym detalu. Charakterystyczne jest rozwiązanie fasady, gdzie nad wejściem umieszczono ślepy portal w formie wimpergi na parze kolumn, w którym umieszczono niewielką niszę na rzeźbę NMP.

Kaplica grobowa i kapliczki kubaturowe.

Na omawianym terenie znajdujemy średnią ilość kapliczek kubaturowych i tylko jedną kaplicę grobową. Kaplica ta, a właściwie ruina kaplicy znajduje się na terenie założenia dworskiego w Załużu. W 1880 r. w południowej części parku, na skraju wzniesienia Adam Wiktor buduje kaplicę grobową dla swojej rodziny. Niestety została ona zniszczona w czasie II wojny światowej. Wywłaszczenie Wiktorów spowodowało, że nikt nie zabezpieczył i nie odbudował kaplicy w wyniku czego popadała ona w coraz większą ruinę.

Wśród kapliczek kubaturowych znajdujących się na omawianym obszarze należy wymienić kapliczkę w Mrzygłodzie (przy wjeździe do miejscowości od strony Hłomczy), która charakteryzuje się parawanową fasadą na kamiennym cokole, zwieńczoną trójkątnym szczytem flankowanym sterczynami. Zachowała się jeszcze jej drewniana stolarka, w tym charakterystyczne trójkątne nadświetle nad drzwiami. Kolejna ważna realizacja tego typu to kapliczka znajdująca się w Dobrej (przy wjeździe to tej miejscowości od strony Hłomczy), o narożach podkreślonych pilastrami, półkolistym nadświetlem nad wejściem,

obiegającym ściany gzymsem. W kalenicy umieszczono niewielką wieżyczkę zwieńczoną cebulastym hełmem. Zapewne jedną ze starszych kapliczek na terenie Gminy jest ta przy głównej drodze przechodzącej przez Srogów Dolny, na której elewacji frontowej umieszczono dwie tablice związane z jej fundacją. Informują one, że budynek ten został postawiony w 1849 roku staraniem Jana Davida. Skromna kapliczka znajduje się w Falejówce (nr 108), w której trójkątnym szczycie umieszczono wnękę na figurkę Chrystusa Ecce Homo. Podobne kapliczki znajdują się także w Lalinie (na dz. 323, o ścianach dekorowanych lizenami i arkadowym obramieniu wejścia), w Niebieszczanach (nr 230), w Wujkiem (nr 31), niewielkie w Tyrawie Solnej (przy wyjeździe ze wsi w kierunku Tyrawy Wołoskiej); obok siebie stoją dwie kapliczki - mowa jest o kapliczce od wschodu, gdyż ta od zach. to realizacja współczesna) czy w Dobrej (naprzeciw nr 28).

Architektura rezydencjonalna.

Dwór w Jurowcach wzmiankowany był już w XV w. Przypuszcza się, że został on wzniesiony w 1 poł. XIX w. (na piwnicach starszej budowli z XVIII w.) gdy właścicielem wsi był Aleksander Weryha Darowski (1874-1829). Jego syn, Mieczysław Weryha Darowski [1810-1889] (powstaniec listopadowy, spiskowiec galicyjski, organizator kół rzemieślniczych), po rabacji, której skutki dotkliwie odczuł, sprzedał majątek w Jurowcach Antoniemu Jaruntowskiemu, właścicielowi pobliskiej Jabłonki. Córka Jaruntowskiego, Marcelina (1830-1882), wyszła za mąż za Zenona Słoneckiego (1842-1912), naczelnika obwodu sanockiego w powstaniu styczniowym, posła do Sejmu Krajowego Galicji III, IV, V i VI kadencji (1870-1895), członka Komitetu Galicji Wschodniej, później dyrektora Towarzystwa Ubezpieczeń we Lwowie. W rękach Słoneckich (Jana Duklana [1859-1896], i Stanisława [1890-1971]) majątek pozostawał do 1944 r. Pod koniec XIX w. Zenon Słonecki znacząco rozbudował istniejący dwór (wzniesiono wówczas piętrowe skrzydło od pn. oraz portyk kolumnowy i ryzalit ogrodowy a także drewniany taras boczny), oraz wznosił murowane gumno (stajnie, wozownia [?]). Jego wnuk Stanisław kontynuował i dokończył rozbudowę dworu m. in. poprzez dobudowę klatki schodowej. Po II wojnie jurowiecki majątek został przejęty przez państwo i rozparcelowany, a tereny dworu z parkiem i folwarku przejęła Spółdzielnia Produkcyjna „Zgoda”. W dworze rozebrano piece i kominki. Przekształcono częściowo układ pomieszczeń przystosowując obiekt do nowych funkcji (siedziba gromadzkiej rady narodowej, urząd pocztowy i świetlica na parterze, pomieszczenia sanitarne na piętrze, później także ośrodek zdrowia). Zabytkowy zespół dworsko-folwarczny w Jurowcach położony jest w centrum wsi, przy drodze relacji Sanok-Brzozów, w pobliżu dawnej cerkwi gr.-kat. Kompleks składa się z dworu, gumna tj. budynków stajni, obory i wozowni, gorzelni, kapliczki oraz parku. Dwór wzniesiony jest na rzucie wydłużonego prostokąta z portykiem w elewacji frontowej i ryzalitem w elewacji ogrodowej. Jest to budynek murowany z cegły i kamienia (piwnice pod częścią parterową obiektu) z drewnianym tarasem bocznym. Część parterowa przekryta jest dachem dwuspadowym z wysuniętym okapem opartym na dekoracyjnie wycinanych wspornikach. Nad piętrowym skrzydłem i portykiem dachy dwuspadowe, poprzeczne w stosunku do głównego członu budynku. Na pn. od dworu położony jest zespół folwarczny stanowiący zwartą całość złożoną z trzech murowanych, historycznych budynków połączonych ze sobą okazałym, kamiennym murem ogrodzeniowym i tworzących w planie czworobok

(wraz z murami ogrodzeniowymi i przylegającymi do nich wiatami). Ten zabytkowy zespół wyraźnie wyodrębnia się od pozostałych obiektów gospodarczych zlokalizowanych na terenie majdanu gospodarczego, a wzniesionych już po II wojnie światowej. W skład tego zabytkowego zespołu wchodzi dwa wielkie, zabytkowe, murowane budynki, które pełniły funkcję stajni lub obory. W narożniku pd.-wsch. tego kompleksu usytuowana jest wozownia. Wszystkie te obiekty wzniesiono na planie wydłużonych prostokątów i przekryto dachami dwuspadowymi. Szczyt elewacji bocznej wozowni dekorowany jest zębatym fryzem. Park o cechach krajobrazowych otaczający dwór ukształtowany został w II poł. XIX w. Na szczególną uwagę zasługują tu zachowane pojedyncze egzemplarze dębów o charakterze pomnikowym. Przy wjeździe na teren zespołu zachowała się kamienna figura Matki Boskiej z 1882 r. Na wschód od zespołu, poza granicami parku zachował się mocno przekształcony budynek dawnej gorzelni.

Obecnie istniejący dwór w Bykowcach wzniesiony został zapewne w II poł. XIX w. przez Marcelego Tarnawieckiego, adwokata lwowskiego i członka Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego. Budynek ten powstał na miejscu wcześniejszego, na co wskazują zachowane pod częścią dworu piwnice. Niektórzy badacze sugerują, że tradycja wznoszenia w tym miejscu siedziby właścicieli wsi sięga jeszcze średniowiecza, argumentując to naturalnymi walorami obronnymi tego miejsca (tereny podmokłe). Dwór wzniesiony przez Tarnawieckiego został w pocz. XX w. przekształcony, w wyniku czego powstał twór o urozmaiconej bryle z oryginalnym drewnianym detalem architektonicznym. W latach 20. XX w. właścicielem dóbr w Bykowcach był Ludwik Ramułt (być może tożsamy z architektem lwowskim Ludwikiem Baldwin-Ramułtem). W 1944 r. majątek przeszedł na własność Skarbu Państwa. W budynku urządzono przedszkole i mieszkania pracowników PGR. Podczas użytkowania obiektu przez PGR zlikwidowano taras przed elewacją pd. oraz drewniany ganek przy elewacji zach. Obecnie obiekt jest własnością prywatną, nieużytkowany, nieremontowany. Budynek usytuowany jest w zach. części wsi, ok. 500 m. na pd. od drogi relacji Sanok-Kuźmina. Prowadzi do niego dawna, mocno przetrzebiona aleja dojazdowa. W okolicach dworu pozostałości starodrzewu parkowego, a na zach. od dworu zabudowania byłego PGR powstałe na terenie dużego folwarku. Budynek jest murowany z cegły i otynkowany, parterowy, na planie zbliżonym do prostokąta z trójbocznym ryzalitem i drewnianym gankiem z krytym, kolistym tarasem w części pn.-wsch. Korpus główny nakryty jest w części środkowej stosunkowo niskim dachem dwuspadowym, a w częściach bocznych wysokimi łamanymi dachami dodającymi bryle dużej malowniczości. Bogaty i skomplikowany detal snycerski zdobi ganek, szczyty i podokapy dachu.

Niewielki budynek dworu w Falejówce wzniesiony został prawdopodobnie jeszcze przed 1852 r. (budynek o podobnym rozplanowaniu i tym samym położeniu został oznaczony na mapie katastralnej z tego właśnie roku). Istniejąca jeszcze do niedawna w facjatce elewacji zach. data „1924” mogła świadczyć o przeprowadzeniu w tym czasie remontu obiektu. Właścicielami dworu w XIX i w pocz. XX w. była rodzina Janowskich, a następnie Wolińskich. Ostatnim właścicielem dworu był prof. Ludwik Ehrlich, wykładowca na Uniwersytecie Jagiellońskim i Lwowskim. W 1945 r. dwór został przekształcony na szkołę i mieszkanie dyrektora. Od lat 80-tych XX w. dwór jest nieużytkowany, popada stopniowo w coraz większą ruinę (obecnie stan obiektu jest bardzo

zły – w środkowej części budynku mocno uszkodzone zadaszenie powodujące stopniowe zapadanie się dachu, wewnątrz jest zdewastowane, stolarka okienna i drzwiowa zniszczona). Budynek usytuowany jest w środkowej części wsi przy drodze do Raczkowej. Jest to budynek murowany z cegły, otynkowany, wzniesiony na planie prostokąta, parterowy z użytkowym poddaszem z drewnianą ścianką kolankową, kryty dachem dwuspadowym. Na osiach elewacji frontowej i tylnej w partii poddasza facjaty przekryte dachami dwuspadowymi. Na zach. i pn. od dworu rozciągają się pozostałości parku krajobrazowego z zachowanym pomnikowym starodrzewem.

Zespół dworsko-parkowy w Markowcach znajduje się w środkowej części wsi. Z dawnego założenia dworsko-parkowo-folwarcznego do dzisiaj zachował się budynek dworu, budynek inwentarsko-gospodarczy, spichlerz, brama wjazdowa na teren zespołu, a także pozostałości parku krajobrazowego. Poświadczony źródłowo dwór w Markowcach wzmiankowany jest już pod datą 1425. W 1818 r. wieś należała do rodziny Truskolaskich. W 1858 r. dzięki małżeństwu Felicji Truskolaskiej z Hieronimem Romerem majątek w Markowcach przeszedł w posiadanie rodziny Romerów. W 1889 r. Maria Romer wyszła za mąż za Kazimierza Jachimowskiego, który w 1890 r. rozpoczął budowę nowego dworu ukończoną w 1894 r. Spadkobiercy Jachimowskich jeszcze przed II wojną światową (w 1938 r.) musieli sprzedać majątek. W 1941 r. w budynku stacjonowało wojsko niemieckie a następnie żandarmeria. W 1945 r. dwór został przejęty przez Skarb Państwa. Mieściła się w nim szkoła, a później także urząd pocztowy. Od 1984 r. zespół znajduje się w rękach prywatnych. Obecnie jest opuszczony (rozpoczęte były prace remontowe, które nie są kontynuowane). Jest to budynek murowany z cegły, otynkowany, podpiwniczony w części środkowej. Wzniesiony został na planie zbliżonym do prostokąta, z głębokim tarasem od pd.-wsch. oraz kwadratową wieżą w narożniku pn.-zach. Budynek jest zestawiony z kilku brył zróżnicowanych wysokościowo i przestrzennie. W części pn.-zach. jest to obiekt dwukondygnacyjny z trzykondygnacyjną wieżą o zróżnicowanej wysokości kondygnacji. Przy wieży dwukondygnacyjna loggia o szerokich prześwitach arkadowych. W części pd.-zach. parterowy, z poddaszem mieszkalnym. W narożniku pd.-wsch. taras na piętrze. Poszczególne bryły kryte zróżnicowanymi dachami (graniastym, trójspadowym, mansardowym i pulpitowym). Na całym obszarze zespołu zachowały się pozostałości parku krajobrazowego z zachowanymi okazami starodrzewu – głównie jesionowego i lipowego. Ok 50 m na zachód od dworu położony jest dawny budynek inwentarsko-gospodarczy wzniesiony w k. XIX w. Obiekt ten został mocno przekształcony z zatraceniem cech stylowych w latach 1997-2002 podczas generalnego remontu i adaptacji na cele mieszkalne. Na północny zachód od dworu, w pobliżu nowego kościoła zachował się murowany z cegły, wzniesiony zap. w k. XIX w. spichlerz. Jest to prosty budynek na planie prostokąta, kryty dachem dwuspadowym. W szczycie budynku zastosowano element dekoracyjny w postaci fryzu ząbkowego. Budynek znajduje się w bardzo złym stanie technicznym - jedna z ścian szczytowych już się zawaliła, w budynku widoczne są spękania konstrukcyjne ścian, dach jest nieszczelny a bezpośrednio przy murach rośnie liczny samosiew.

Zespół dworsko-parkowy w Pisarowcach usytuowany jest w środkowej części wsi po pd. stronie drogi Sanok-Krosno. Pierwszymi właścicielami wsi byli Pobiedzińscy. Zapewne oni też wzniesli tu pierwszy obronny dwór, opisany już w 1645 r. Od XVIII w.

do k. XIX w. Pisarowce należały do Rylskich. Po śmierci Zygmunta Rylskiego (1898) i jego żony Józefy z Tchórznickich (1901) majątek w Pisarowcach otrzymał w spadku Aleksander Mniszek Tchórznicki, a po nim dobra odziedziczył syn Henryk. Obecny budynek murowanego dworu powstał z pewnością dopiero po poł. XIX w. lub nawet pod k. XIX w. W 1942 r. majątek zarekwirowali Niemcy, a w 1944 nastąpiła jego parcelacja. Budynek dworu użytkowany był jako mieszkania do 1964 r. kiedy to adaptowano go dla potrzeb szkoły. Podczas użytkowania przez szkołę obiekt został gruntownie przebudowany. Przebudowa objęła nie tylko wnętrze, ale zmieniła też bryłę obiektu. Nadbudowano część parterową i zlikwidowano taras od strony pd. oraz namiotowe, strzeliste zadaszenie wieży. Zlikwidowano ponadto niemal w całości detal architektoniczny. Skalę przekształceń obrazują zachowane fotografie dworu z pocz. XX w. i lat 40. XX w. Dwór wzniesiony został na rzucie zbliżonym do prostokąta z ryzalitami w elewacji wsch., zach. i pn. Obecnie jest to budynek parterowy z nadbudowanym piętrem w części pn.-wsch. Dodatkowo, ze względu na znaczny spadek terenu w kierunku pn. podpiwniczenie od strony pn. stanowi dolną kondygnację budynku. W ryzalicie od strony wsch. ponad oknami dolnej kondygnacji zachowały się oryginalne gzymsy nadokienne. Na pd. od dworu zachował się niewielki murowany spichlerz, adaptowany na budynek mieszkalny. Teren zespołu otoczony jest pozostałościami parku z pojedynczymi okazami starodrzewu oraz bardzo licznymi samosiewami.

Z dawnego zespołu dworskiego w Załużu do dzisiaj zachował się dwór, stajnia, spichlerz, ruina kaplicy oraz pozostałości parku i ogrodu. Miejscowość należała kolejno do Kmitów, Stadnickich, Ossolińskich, Miszczów, Krasickich i Maksymiliana Zatorskiego. Ok. 1840 r. córka Maksymiliana, Apolonia wyszła za mąż za Jakuba Maurycego Apolinarego Wiktora i od tego czasu do 1939 r. majątek załuski pozostawał w rodzinie Wiktorów. Ostatnim właścicielem dóbr był Paweł Wiktor (1893-1940), syn Adama Wincentego (1847-1907). Dwór znajduje się przy wschodniej partii założenia. Wzniesiony został pod k. XIX w. przez rodzinę Wiktorów z wykorzystaniem starszych piwnic (datowanych na XVII w.). Ok. 1920 r. został rozbudowany i przebudowany. W latach 60. XX w. obiekt został ponownie przebudowany na ośrodek wypoczynkowy. Jest to budynek murowany z cegły ceramicznej i kamienia (piwnice, fundamenty), otynkowany, na rzucie wydłużonego prostokąta, częściowo parterowy, częściowo piętrowy, z dwiema basztami - od pn.-wsch. kolistą i od pd.-wsch. kwadratową. Obok dworu zachowały się murowane stajnia i spichlerz z XIX w. Spichlerz dworski usytuowany jest przy drodze prowadzącej od stajni do dworu i skierowany frontem na północ. Jest to budynek na planie prostokąta, podpiwniczony, otynkowany. Spichlerz ma dach dwuspadowy kryty blachą. Jego ściany dekorowane są pilastrami. Posiada on drewniane drzwi na osi oraz jednopoziomowe okna. Otwory okienne i otwór drzwiowy zakończone są łukiem. Spichlerz jest położony na skłonie wzniesienia dlatego też wejście od strony drogi znajduje się na poziomie parteru, natomiast wejście do kamiennej piwnicy usytuowane jest poniżej na tyłach budynku od strony parku. Zachowana stajnia dworska jest jedną z dwóch, które znajdowały się w części folwarcznej zespołu dworsko-parkowego w Załużu. Skierowana jest ona frontem na wschód i położona w północnej części założenia dworsko-parkowego. Stajnia została zbudowana na planie wydłużonego prostokąta jako budynek jednokondygnacyjny z cegły i kamienia, tynkowany. Przykryta jest dachem dwuspadowym. Posiada ona

jednopoziomowe, dwudzielne, przeszklone wtórne okna. Na ścianie wschodniej znajduje się para drewnianych, dwuskrzydłowych, czterodzielnych i dwupoziomowych wrót wjazdowych. Na ścianie zachodniej usytuowane są jedne wrota wjazdowe. Otwory okienne dekorowane są opaską zamkniętą łukiem, w formie sięgającą do poziomu gruntu. Częściowo czytelny jest jeszcze układ dawnych dróg dojazdowych w obrębie założenia. Dwór otoczony jest parkiem i ogrodami rozplanowanymi w II poł. XIX w. z wykorzystaniem wcześniejszej kompozycji parkowo-ogrodowej pochodzącej zapewne jeszcze przed poł. XIX w. W nowszej części założenia parkowo-ogrodowego, ok. 0,5 km na zachód od dworu, na wysokiej skarpie wzniesienia (obecnie mocno zarośniętego) usytuowana jest kaplica grobowa Wiktorów. Kaplica została wzniesiona ok. 1880 r. przez Adama Wiktora i oprócz funkcji kaplicy grobowej rodziny Wiktorów pełniła też, do czasu budowy kościoła, funkcję świątyni rzym.-kat. w Załużu. Ściany kaplicy zostały wzniesione z cegły, a elementy konstrukcyjne kopuły i sama kopuła z żel-betonu. Była to budowla neobarokowa na planie centralnym przekryta kopulastym hełmem, na zewnątrz i w środku otynkowana. Dawniej wewnątrz kaplicy zdobiła polichromia a w absydzie znajdował się ołtarz. Obecnie obiekt ten znajduje się w stanie ruiny, z dużą dziurą w kopule, jest pozbawiony tynków, zadaszenia, okien, drzwi wejściowych. Krypta grobowa została sprofanowana jeszcze podczas stacjonowania w Załużu żołnierzy sowieckich w latach 1939-41 (linia Mołotowa), a sama kaplica ucierpiała podczas działań wojennych w 1944 roku.

Dwór w Pakoszówce wzmiankowany był już w 1465 r. Nazwa wsi pochodzi od jej pierwszego właściciela – Pakosza. Właścicielami wsi do XVII w. byli Pakoszowscy – potomkowie Pakosza. Później należała do Baranowskich, Słupeckich, Balów, Leszczyńskich i Bułakowskich, a w XIX w. Giebułtowskich. W 1868 r. właścicielką majątku była Wiktoria Tyszkowska a następnie Paweł Tyszkowski, który w 1912 r. podarował swe dobra Akademii Umiejętności w Krakowie. Obecnie istniejący obiekt został wzniesiony w 1930 r. jako budynek administracyjno-mieszkalny PAU. Po wojnie w majątku powstała Stacja Hodowli Roślin, a później Państwowy Ośrodek Hodowli Zarodowej. Z dawnego założenia dworsko-folwarcznego pozostały do dzisiaj dwór, spichlerz i park. Budynek określany jako dwór w Pakoszówce jest murowanym z cegły, otynkowanym budynkiem parterowym z użytkowym poddaszem. Wzniesiony został na planie prostokąta z ryzalitami w elewacjach dłuższych. W ryzalicie w elewacji frontowej – południowej – dwie kondygnacje. W ścianie ryzalitu zastosowano wielki porządek, z dwiema parami półkolumn po bokach. Dach nad budynkiem wysoki, łamany, w elewacjach bocznych facjatki użytkowego poddasza. Położony na zach. od dworu spichlerz powstał zap. w I poł. XIX w. utrzymany jest w stylistyce eklektycznej – klasycystyczno-neogotyckiej. Jest to budynek dwukondygnacyjny, murowany z cegły i otynkowany, wzniesiony na planie prostokąta, z centralnie usytuowanym otworem wejściowym ujętym półkolistą arkadą, wspartą na zdwojonych pilastrach. W elewacjach niewielkie otwory okienne o wykroju półkolistym w pierwszej kondygnacji i ostrołukowym w drugiej. Narożniki drugiej kondygnacji z „wtopionymi” kolumnami. Dach dwuspadowy ze ściankami ogniowymi. Z dawnego parku pozostało kilkanaście cennych pomnikowych dębów oraz jesionów. Park został zdewastowany podczas

użytkowania przez POHZ. Na jego terenie powstał szereg dysharmonizujących z otoczeniem barakowych budowli.

Kolejny obiekt określany jako dwór zachował się w środkowej części Trepczy, tuż przy drodze Sanok-Mrzygłód, w pobliżu dawnej cerkwi. Majątek ziemski w tej dawnej wsi królewskiej znajdował się od lat 30. XIX w. w rękach Koźmów, którzy nabyli go od rządu austriackiego. Omawiany obiekt został wzniesiony zapewne pod k. XIX w. Jest to budynek drewniany, otynkowany (z wyjątkiem elewacji bocznej zachodniej – oszalowanej deskami w pionie). Wzniesiony został na planie prostokąta z dwoma ryzalitami (gankami) od strony pn. i nakryty dachem dwuspadowym, z dwuspadowymi dachami poprzecznymi kryjącymi ryzality.

Inny obiektem, określanym jako dwór jest budynek, który zachował się na północnym krańcu wsi Sanoczek. Obiekt ten powstał w pocz. XX w. na terenie dawnego, dużego założenia folwarcznego. W tym czasie majątek w Sanoczku należał do Tchórznickich. Wzniesiony budynek pełnił zapewne funkcję administracyjną (rządcówka?) wspomnianego folwarku, na terenie którego funkcjonowała m.in. gorzelnia. Po Tchórznickich własność dworska przeszła w ręce rodziny Rappe. Z dawnego założenia folwarcznego do dzisiaj zachował się jedynie dwór oraz pozostałości stawu gorzelnianego, usytuowanego na wschód od opisywanego budynku. Jest to budynek murowany z cegły, na planie zbliżonym do kwadratu, parterowy z kwadratową, dwukondygnacyjną wieżą w narożu pn.-zach. Budynek kryją dachy wielospadowe, a wieżę strzelisty dach namiotowy.

Z dawnego założenia dworskiego w Łodzinie, usytuowanego w środkowej części wsi pozostały do dzisiaj jedynie pozostałości parku oraz brama wjazdowa zap. z I poł. XIX w. w formie kamiennych obelisków na wysokich cokołach. XVIII-wieczny alkierzowy dwór przetrwał wprawdzie wojnę, został jednak zniszczony w 1946 r. przez UPA, a następnie rozebrany. Dopełnieniem dewastacji terenu podworskiego była budowa w latach 70. XX w. wielkich, nigdy niedokończonych obór.

Wzniesiony przez Wiktorów w I poł. XIX w. dwór w Niebieszczanach istniał do lat 80. XX w. Przed jego frontem wzniesiono nowy dom mieszkalny (być może jest to bardzo mocno przekształcony budynek oficyny). Dzisiaj z dawnego założenia zachowały się jedynie piwnice dworu oraz pozostałości parku z resztkami alejki dojazdowej. Warto wspomnieć jeszcze, że w Niebieszczanach istniał w średniowieczu dwór obronny określony w 1448 r. jako „fortalicium”. Ziemne ślady tego obiektu zachowały się do dzisiaj ok. 250 m w linii prostej na pd. parku i ok. 400 m na zach. od kościoła.

Z dawnego założenia dworskiego w Strachocinie do dzisiaj zachował się jedynie park z alejami dojazdowymi (kasztanową i pozostałościami alei lipowej). Park z zachowanymi licznymi okazami starodrzewu – głównie dębowego – usytuowany jest w pd.-wsch. krańcu wsi, na wzniesieniu zwanym „Bobolówka”, na którym w latach 20. XX w. ówcześni właściciele majątku w Strachocinie – Dydyńscy – wzniesli drewniany dwór. Obiekt ten nie przetrwał II wojny światowej. Warto wspomnieć, że dwór w Strachocinie wzmiankowany był już w 1442 r. Niewątpliwie usytuowany był na terenie dzisiejszego parku, na miejscu o dużych walorach obronnych.

Nie istnieje także dwór w Kostarowcach z I poł. XIX w. W okresie staropolskim Kostarowce były wsią królewską, należącą do starostwa sanockiego. W k. XIX w. majątek

nabyli Urbańscy, a od l. 70. XIX w. do 1944 r. dobra w Kostarowcach dzierżyli Słoneccy. Po wojnie obiekt użytkowała spółdzielnia produkcyjna. Z tego założenia do dzisiaj pozostały dwa budynki – murowana z cegły i otynkowana oficyna zap. z k. XIX w. i ceglany, dwukondygnacyjny spichlerz wzniesiony w 1933 r. Na uwagę zasługuje park krajobrazowy ze stawami z dwiema wyspami. Z dawnego drzewostanu zachowały się pomnikowe dęby, klony, lipy, topole białe i wiąz. Do zespołu prowadzi aleja lipowa.

Budynki użyteczności publicznej.

Omawiając budynki użyteczności publicznej Gminy Sanok należy mieć na uwadze, że oprócz byłego miasteczka Mrzygłodu, które jednak nawet w czasie posiadania praw miejskich nie było dużym ośrodkiem, analizujemy tereny o charakterze typowo wiejskim. Głównym budynkiem we wsi była cerkiew lub kościół, a następnym pod względem ważności była i jest szkoła. Kolejnym typem budynku użyteczności publicznej, jednak mniej licznie występującym, był dom ludowy.

Zabytkowe szkoły zachowały się jeszcze w około 1/3 miejscowości wchodzących w skład Gminy Sanok. Zazwyczaj są to budynki stawiane na przełomie XIX/XX w., początku wieku XX w. Nieduże, parterowe, murowane, o skromnym detalu architektonicznym. Z tego okresu pochodzi szkoła w Załużu wybudowana w 1890 r. oraz najprawdopodobniej szkoła w Jurowcach (budynek położony obok zespołu cerkiewnego), rozbudowywana obecnie szkoła w Bykowcach (czy Dom Ludowy?), szkoła w Trepczy (cegłany budynek z charakterystycznymi odcinkowymi szczytami nad centralnym ryzalitem i gankiem). Z około 1918 r. pochodzi natomiast niewielki, drewniany budynek szkoły w Płowcach. Na ich tle skalą wyróżnia się piętrowa szkoła w Mrzygłodzie, o której brak jest jednoznacznych informacji odnośnie daty budowy (l. 20. XX w.?). Kolejny okresem, w którym nastąpił rozwój budownictwa oświatowego na omawianym terenie były lata 30. XX w. Wtedy też powstała szkoła w Niebieszczanach – budynek o zwartej bryle, charakterystycznych facjatach w połaciach dachowych oraz kamiennym, arkadowym portalu; czy też szkoła w Lalinie. Przypuszczalnie także w okresie międzywojennym powstała szkoła w Tyrawie Solnej. Jest to duży, drewniany budynek, z facjatomami w trzech połaciach, o zachowanej drewnianej stolarce, oszalowany.

W miejscowości Dobra zachował się drewniany Dom Ludowy. Wybudowany został przez społeczność ukraińską w l. ćw. XX w. był m.in. siedzibą towarzystwa Proświta. Budynek powstał z drewna i został oszalowany. W jego dużej bryle zwraca uwagę trójkątny szczyt w elewacji frontowej zdobiony motywem słoneczka. Inny, także wykonany z drewna Dom Ludowy zachował się we wsi Dębna. Powstał on już po II wojnie światowej, ale jego architektura świadczy, że był budowany przez majstra wykształconego jeszcze w czasach II RP.

Budownictwo mieszkalne – architektura drewniana.

Zasób drewnianego budownictwa mieszkalnego i gospodarczego gminy Sanok nie jest już zbyt pokaźny, a dodatkowo z roku na rok ulega uszczupleniu, głównie przez rozbiórki starych budynków oraz poprzez ich częściowe przekształcanie podczas remontów, co wiąże się często ze zmianą funkcji budynku na całkowicie gospodarczą. Jest to jednak proces nieuchronny i nieunikniony, wobec którego stajemy bezradni

i praktycznie jedyną szansą na przetrwanie pamięci o lokalnych, ludowych tradycjach budowlanych jest przenoszenie najciekawszych przykładów tego budownictwa do istniejących skansenów, tworzenie lokalnych miniskansenów, dokumentacja istniejącego jeszcze zasobu w postaci kart ewidencyjnych czy nawet w najprostszej formie dokumentowania – fotografii. Warto jeszcze w tym miejscu podać dane ze spisu powszechnego z 1960 r., z którego wynika, że w ówczesnym powiecie sanockim aż 97,3% wszystkich budynków mieszkalnych wzniesionych było z drewna. W tym miejscu należy jednak dokonać pewnego rozróżnienia drewnianego budownictwa gminy Sanok na ludowe, łatwo odróżnialne, związane z dawną, miejscową tradycją budowlaną oraz ponadregionalne, powszechne dla dużego obszaru województwa, nie posiadające już charakterystycznych znamion dawnego budownictwa ludowego, a rozpowszechnione w latach 20.-30. XX w. i następnie kontynuowane, głównie w latach 40.-60. XX w. Stwierdzić jednak trzeba, że tego drugiego, ponadregionalnego w GEZ w nie ujęto. Zastanawiając się nad przyczynami szczupłości omawianego zasobu należy ponadto pamiętać o burzliwych dziejach tego regionu, zwłaszcza o okresie II wojny światowej i wydarzeniach, które miały miejsce tuż po wojnie. Drewniane budownictwo mieszkalne (tak ludowe jak i ponadregionalne) gminy Sanok charakteryzuje się dużą różnorodnością w zakresie rozplanowania. Obok podstawowych układów jednotraktowych: izba-sień-komora, izba-sień-komora-stajnia, występują także układy półtoratraktowe izba-sień-komora i stajnia, zagrody jednobudynkowe, czy wreszcie układy dwutraktowe. Należy tu podkreślić liczne występowanie zagród jednobudynkowych, które wydają się być dla omawianego obszaru najbardziej rozpowszechnionym typem architektonicznym, charakteryzującym ten region. Najstarsze zachowane zagrody jednobudynkowe można podzielić na kilka typów podstawowych: zagrody jednobudynkowe z podcieniem wnekowym, charakterystyczne w przeszłości dla tych terenów, stąd też określane jako typ sanocki, zagrody jednobudynkowe o rozplanowaniu mniej lub bardziej rozbudowanym z węglami na obłap lub jaskółczy ogon, także zagrody wzniesione w konstrukcji sumikowo-łątkowej. Określenie najstarsze odnosi się tutaj do obiektów datowanych na II poł. XIX i pocz. XX w. Ze spotykanych układów można tu wymienić następujące: izba-sień-stajnia-boisko, izba-sień-boisko-stajnia, izba-sień-komora-stajnia-boisko, izba-sień-stajnia-boisko-drewutnia, izba-sień-stajnia-boisko-wozownia, a nawet izba-sień-stajnia-boisko-komora itp. Zagrody jednobudynkowe z podcieniem wnekowym mają bardzo starą genezę (eksponowana w sanockim skansenie chałupa z Dąbrówki datowana jest na 1681 r.). Etnografowie przyjmują, że była to cecha charakterystyczna dla budownictwa Dolinian. Podcień wnekowy występował przed stajnią (frontowa ściana stajni była cofnięta o ok. 1,5 m w stosunku do ścian całego budynku) i pozwalał na przejście z izby mieszkalnej do stajni bez konieczności wychodzenia poza obręb budynku. Budynki takie były rozpowszechnione kiedyś w okolicach Sanoka i określane jako sanocki dom z wneką. Obiekty takie odnotowano już tylko w dwóch miejscowościach – Dobrej i Lisznej (Dobra nr 88, Liszna nr 52). W przeciwieństwie do rozplanowania budownictwo to cechuje stosunkowo duża jednorodność pod względem bryły i formy. Najliczniejszą, dominującą zdecydowanie grupę budownictwa tradycyjnego stanowią zrębowe domy lub zagrody jednobudynkowe, o prostej, krokwiowo-jętkowej konstrukcji dachu, dwu lub bardzo rzadko już dzisiaj spotykanego – czterospadowego. Rzadkością są natomiast domy

z podcieniem wzdłużnym utworzonym poprzez znaczne wysunięcie dachu przed frontową ścianę budynku. Krokwie opierają się tutaj najczęściej na płatwi nałożonej na ostatki belek stropowych, wysuniętych przed ścianę na długość ok. 1,5 m. Takie znaczne wysunięcie ostatek belek dźwigających dach zmusza w konsekwencji do podparcia tych belek słupami. Między słupami wstawiona jest prosta balustrada z desek. Budynek taki zachował się w Lalinie (nr 43), miejscowości graniczącej z gminą Brzozów, gdzie typ ten był rozpowszechniony. Jeszcze innym (również sporadycznie występującym), niewątpliwie starszym i prostszym rozwiązaniem, wynikającym z potrzeby osłony przed deszczem frontowej ściany budynku a tym samym uzyskania wysuniętego obszernego okapu bez konieczności wspierania go na słupach jest wsparcie konstrukcji dachu na dwóch-trzech stopniowo wysuwanych górnych belkach zrębu ściany szczytowej oraz wysuwanych tak samo górnych belkach ścian sieni. Najwyższe, najbardziej wysunięte belki, podtrzymują płatew, na której opierają się krokwie (np. Srogów Dolny nr 48). Konstrukcja domów mieszkalnych na całym omawianym obszarze jest w większości zrębowa, aczkolwiek odnotowano też zagrodę jednobudynkową wzniesioną w konstrukcji sumikowo-łatkowej (Kostarowce nr 1). W starszych budynkach powszechnie stosowanym połączeniem ciesielskim było łączenie belek w węglach budynków na obłap z charakterystycznymi ostatkami. Takie rozwiązanie można spotkać nawet w budynkach wznoszonych w I ćw. XX w. Wyjątkiem jest tutaj zabudowa drewniana Mrzygłodu, gdzie niemal wszystkie domy łączone są w węglach na jaskółczy ogon. W pozostałych miejscowościach połączenie na jaskółczy ogon występuje (poza sporadycznymi przypadkami) dopiero w budynkach wzniesionych w I ćw. XX w. i późniejszych. Jako budulca w najstarszych zachowanych domach mieszkalnych używano połowizn, w większości nieco podciosanych (np. Bykowce, ul. Przemyska 50), a także okrąglaków. Ściany młodszych domów wykonane są najczęściej z belek tartacznych. Wydaje się, że starsze chałupy, podobnie jak w innych rejonach, przekryte były zwykle wysokim dachem czterospadowym. Wg literatury tego typu formy przekrycia występowały np. w Dobrej czy Dębnej. W terenie stwierdzono jedynie kilka takich obiektów (większość w Mrzygłodzi). Powszechnie stosowane są natomiast dachy dwuspadowe o dwojakim rozwiązaniu szczytów – nadwieszonych nad ścianami szczytowymi, bądź też usytuowanych w linii ściany szczytowej z niewielkimi daszkami przyzbowymi chroniącymi ściany szczytowe przed zamakaniem. Trudno jednoznacznie stwierdzić bez dokładnej analizy archiwalnych materiałów, kiedy dach dwuspadowy upowszechnił się na tym terenie. W niektórych miejscowościach (Niebieszczany, Prusiek, Mrzygłód) był on stosowany powszechnie. Być może taka forma przekrycia związana była z popularnym tu typem długiej zagrody jednobudynkowej. Słoma jako materiał przekrycia już w zasadzie nie występuje. W terenie stwierdzono jedynie pojedynczy obiekt przekryty słomą, która dawniej była w zasadzie jedynym stosowanym materiałem przekrywającym połacie dachowe.

Dekorowanie domów jest dość skromne i dotyczy właściwie jedynie młodszych domów mieszkalnych. W budynkach najstarszych dekoracja w zasadzie nie występuje (oprócz wtórnych w większości szczytów dachów), a zręb ścian bielony jest wapnem. Dekoracja szczytów, jeśli występuje, sprowadza się zasadniczo do ozdobnego wyrzynania dolnych końcówek desek szalunku szczytów. W dwóch przypadkach zachowała się oryginalna dekoracja szczytów w postaci desek układanych w jodełkę (Mrzygłód nr 41,

Lalin nr 5). W budynkach młodszych, wznoszonych w 2 ćw. XX w. i oszalowanych, oprócz ozdobnego potraktowania szczytów, dość powszechne jest stosowanie krótkich desek z koronkowo wyrzynaną dekoracją, nakładanych w zwieńczeniu ścian na szalunek i obiegających dom dookoła. Innymi dekoracyjnie potraktowanymi elementami są niezbyt na tym terenie powszechne ganki z najczęściej prostą stolarką okienną i zdobionymi szczytami.

Warto jeszcze wspomnieć o występującym w kilku miejscowościach gminy typie budynku mieszkalnego z lat 30. XX w. (Bykowce ul. Przemyska nr 69, Liszna nr 82, Srogów Dolny nr 52, Srogów Górny nr 92), o charakterze domu podmiejskiego, z dwukondygnacyjnym gankiem, z otwartą galerią w miejscu facjatki w górnej kondygnacji. Zadaszenie galerii wsparte jest na bardzo dekoracyjnie potraktowanych słupach. Równie dekoracyjnie opracowane są szczyty zadaszenia jak i balustrada galerii. Zachowane w dobrym stanie domy w Bykowcach i Lisznej ociekają wręcz dekoracją, a ich ściany szalowane są drewnianymi płytkami imitującymi ciosy kamienne.

Odrębny charakter posiada drewniana zabudowa Mrzygłodu. Wieś otrzymała prawa miejskie w 1425 r. a utraciła je po II wojnie światowej. Decydujące znaczenie w zahamowaniu rozwoju miejscowości miały plany utworzenia zalewu obejmującego m.in. jej teren oraz związany z tym urzędowy zakaz budowy nowych obiektów na planowanym obszarze zalewowym. Spowodowało to „zamrożenie” rozwiniętego do tego czasu układu przestrzennego dawnego miasteczka i tym samym przyczyniło się do zachowania tradycyjnego budownictwa. O unikalności kulturowej tej miejscowości świadczy nie tyle ranga pojedynczych obiektów co układ zabudowy zachowany niemalże w całości, bez znaczących zmian. Zabytkowa zabudowa Mrzygłodu skupia się głównie wokół rynku, wychodzących z niego uliczek oraz wzdłuż drogi prowadzącej na północ, w kierunku Hłomczy (po jej zachodniej stronie). Zdecydowana większość obiektów zabytkowych na terenie Mrzygłodu to budynki drewniane pochodzące z k. XIX w. i pocz. XX w. Decydujące znaczenie na stan zabudowy miasteczka w XIX w. i jego dalsze losy miały pożary z pocz. XIX w., z ok. 1853 r. oraz następny z lat 90-tych XIX w., obejmujący zabudowę przyrynkową. Pożar z 1853 r. strawił niemalże całe miasto (ocalało 6 obiektów) stąd też najstarsze zachowane obiekty drewniane pochodzą z II poł. XIX w. Niemal wszystkie są obiektami o konstrukcji zrębowej z węglami łączonymi na jaskółczy ogon, wzniesione na planie wydłużonego prostokąta. W większości budynki sytuowane są szczytowo do drogi. Budynki te są obecnie oszalowane, obite płytami pilśniowymi, sidingiem oraz – coraz częściej – otynkowane. Tylko w nielicznych obiektach pozostawiono zręb bielony wapnem. Najstarszy typ budownictwa mrzygłockiego reprezentują domy z wydatnie wysuniętym przed lico ścian okapem, wspartym na rysiach i wysuniętych na zewnątrz belkach stropowych (nr 36, 40, 105, 104, 124). W większości budynki te są kryte dachami dwuspadowymi. Jedną z bardziej charakterystycznych cech tych budynków mieszkalnych były nadwieszane szczyty przytwierdzone do płatwi wspartej na wysuniętych rysiach. Dekoracja szczytów wycinanymi, koronkowymi listwami-wiatrownicami obejmowała dolną część szczytu oraz krokwie narożne (relikty takiej dekoracji zachowane na domu nr 36). Oryginalne formy i detal szczytów występują już tylko w postaci szczątkowej - przekształceniom uległy niemal wszystkie dachy, które

wydatnie obniżono, zmieniając przy tym, co oczywiste, również oszalowanie szczytów. Dawne szczyty szalowane były bardzo często w jodełkę.

Architektura militarna.

Cechą wyróżniającą zabytki Gminy Sanok jest znajdujący się na jej obszarze zespół schronów bojowych tzw. Linii Mołotowa. W ZSSR na początku 1940 r. rozpoczęto prace projektowe nad powstaniem stałych umocnień wzdłuż ówczesnej granicy z Niemcami. Jeszcze w lipcu tego samego roku rozpoczęto prace budowlane. Linia ta miała spełnić dwa zadania. Podstawowym oczywiście była funkcja obronna, a drugim propagandowa – „okopanie się” na granicy przez ZSSR sankcjonowało wyznaczoną granicę. Umocnienia tylko częściowo spełniły swoją funkcję, ponieważ Niemcy zaatakowały Związek Radziecki, zanim przeciwnik skończył budowę Linii Mołotowa. Schrony znajdujące się na terenie Gminy Sanok wchodziły w skład południowego odcinka Przemyskiego Rejonu Umocnionego (PRU). Na tym terenie granica pomiędzy okupantami poprowadzona została Sanem, a radzieckie umocnienia linii powstały na jego wschodnim brzegu. Schrony zostały profesjonalnie omówione w publikacji: K. Palmowski, R. Bańkosz, P. Wójcik, A. Komski, *Linia Mołotowa. Przewodnik po rowerowym „Szlaku nadszańskich umocnień*, Nowy Sącz 2007. Wg tej publikacji w Załużu było duże skoncentrowanie schronów, których jest 14. Kolejnych 5 znajduje się w Bykowcach, 2 w Tyrawie Solnej i 3 w Dobrej.

Cmentarze i sztuka sepulkralna.

Do czasów zaborów, a szczegółowiej do czasu edyktu cesarza Józefa zmarli byli chowani na cmentarzach, które stanowiły najbliższe otoczenie cerkwi/kościół, natomiast nieliczni – jak kolatorzy czy księża – w kryptach pod świątyniami. Edykt nakazywał zamykanie tych cmentarzy i otwieranie nowych poza daną miejscowością. Zmiana ta następowała powoli. Jednak jeszcze pod koniec XIX w. na pocz. XX w. spotyka się pojedyncze przykłady pochówków przy świątyniach (głównie proboszczów). Czasami miejscowi właściciele ziemscy budowali własne kaplice grobowe na nowych cmentarzach lub na terenie swojej posiadłości. Na terenie gminy te pierwsze nie występują, natomiast jest jeden przykład kaplicy grobowej na terenie założenia dworsko-parkowego Wiktorów w Załużu. Niestety ta neobarokowa kaplica z 2 poł. XIX w. została zniszczona i zdewastowana w czasie II wojny światowej jest obecnie w stanie ruiny.

Zabytkowe cmentarze Gminy Sanok są, oprócz Mrzygłodu, nekropoliami o charakterze wiejskim, przynależącymi do właściwych sobie świątyń. Na bardziej wyrafinowane artystycznie pomniki mogli sobie pozwolić tylko ludzie majątni, posiadacze ziemscy czy księża. Większość z zabytkowych cmentarzy na omawianym terenie to cmentarze przycerkiewne, mniej liczne są te znajdujące się przy kościołach.

Najciekawszym artystycznie nagrobkiem znajdującym się na terenie Gminy jest pomnik znajdujący się na cmentarzu parafii Dudyńce w Jędruszkowcach. Nagrobek upamiętnia Zygmunta Ścibor-Rylskiego (zm. 1898). Jest to dużych rozmiarów pomnik, gdzie na wysokim postumencie ustawiono płaczkę opartą o ścięty pień krzyża-drzewa. Po drugiej stronie krzyża towarzyszy jej niewielki aniołek. Na nagrobku zachowała się jeszcze nagrobna fotografia przedstawiająca Rylskiego.

W Czerterzu cmentarz przycerkiewny rozszerzył swój obszar poza ogrodzenie zespołu. Znajdujemy na nim przykłady znanych w Galicji zakładów kamieniarskich. W otoczeniu cerkwi zachowało się kilka nagrobków, z tego dwa ogrodzone a wśród nich jest pomnik pochodzący ze znanego lwowskiego warsztatu Ludwika Tyrowicza upamiętniający dr teologii Teofila Sembratowicza (zm. 1901). Poza zespołem zabytkowe nagrobki zgromadzone są głównie z pn.-zach. części cmentarza, wśród nich zachował się pomnik Wasyla Dyćko (?) (zm. 1906) wykonany w słynnej pracowni Ferdynanda Majerskiego, którego prace możemy spotkać na terenie całej Galicji.

Wyróżniający się wśród cmentarzy Gminy Sanok jest cmentarz w Niebieszczanach. Zachowała się na jego terenie skromna ilość zabytkowych nagrobków, ale są między nimi takie jak pomnik z czarnego granitu Olgi Eihauser (zm. 1893) w formie obelisku na postumencie. Inny interesujący to pomnik w kształcie postumentu z krzyżem pochodzący z warsztatu Wojciecha Wojtowicza z Krosna (Ksenia Danila, zm. 1901). Tego ostatniego typu jest jeszcze parę nagrobków na tym cmentarzu.

Nagrobek ze wspomnianego już warsztatu Ludwika Tyrowicza znajduje się także na cmentarzu w Strachocinie – pomnik rodziny Mermonów. Oprócz niego są na tej nekropolii typowe pomniki w postaci postumentów z krzyżami. Można przypuszczać, że z dobrego warsztatu pochodzi nagrobek Franciszka Gniewosza, jednak jest on prawie całkowicie zarośnięty.

Wartościowym pod względem zachowanego zasobu jest cmentarz w Jurowcach. Jako jedyny na terenie gminy posiada bramę, która prowadzi na jego teren. Jest to także dość rzadki przypadek wśród wiejskich nekropolii. Brama murowana, arkadowa zwieńczona trójkątnym szczytem z wydatną sterczyną. Na cmentarzu zachowało się kilka nagrobków z rzeźbami. Dobrej klasy jest pomnik Karoliny Grochman z Schoszoskich (zm. 1910) zwieńczony rzeźbą NMP NP. Należy także wymienić wykonany w dobrym zakładzie pomnik Anny Sobolak (zm. 1907) w formie steli z krucyfiksem powstały w pracowni Franciszka Kusa z Drohobycza, którego prace są rzadko spotykane na tym terenie. Sygnowany jest także nagrobek z postacią Chrystusa Zmartwychwstałego jednak napis wykonany cyrylicą jest słabo czytelny (M. Bolejko ?). Na cmentarzu w Jurowcach zachowało się wiele nagrobków w czytelny sposób odwołujących się do przynależności ukraińskiej pochowanych. Napisy wykonywano cyrylicą, na nagrobkach umieszczano stosowne krzyże. W Jurowcach czytelny jest jeszcze cmentarz przycerkiewny, na którym zachowały się dwa nagrobki - jeden w postaci masywnego krzyża, drugi, starannie wykonany, miejscowego parocha Mikołaja Grynda (?) (zm. 1890).

Niewielki jest cmentarz przy cerkwi w Międzybrodziu, ale znajduje się na nim niezmiernie rzadko występujący grobowiec w formie piramidy rodziny Kulczyckich, powstały zapewne pod koniec I. 30. XX w. Natomiast przy cerkwi został pochowany jej fundator Aleksander Wajcovicz (zm. 1901) upamiętniony skromnym pomnikiem z niewielkim krucyfiksem.

Znaczną ilość przykładów sztuki sepulkralnej, jak na zasób znajdujący się na terenie Gminy, znajdujemy na cmentarzu rzymskokatolickim w Mrzygłodzie. Są to pomniki o zróżnicowanych formach: obelisków (Niedzielskich), postumentów z krzyżami, a także już coraz rzadziej spotykane, bogato dekorowane, żeliwne krucyfiksy (np. Jędrzeja Biega, zm. 1905).

Dość duża liczba przedwojennych nagrobków zachowała się także na terenie cmentarza w Trepczy. W większości przypadków są to nieskomplikowane wyroby rzemieślnicze w formie zróżnicowanych postumentów z krzyżami. Prostotą, ale jednocześnie starannością wykonania wyróżnia się nagrobek z czerwonego piaskowca, zwieńczony masywnym krzyżem. Około kilkudziesięciu zabytkowych nagrobków jest również na terenie cmentarza w Tyrawie Solnej, pochodzą one z lokalnych, rzemieślniczych warsztatów.

Natomiast mniej niż w Trepczy jest interesujących pomników na nekropolii we Wujkiem. Warto wymienić dużych rozmiarów nagrobek Marii Gąsiorowskiej (zm. 1918) oraz relikw nagrobka metalowego w postaci bogato dekorowanego, żeliwnego postumentu (tego rodzaju nagrobki są bardzo rzadko spotykane).

Kilka zabytkowych nagrobków zachowało się na cmentarzu przycerkiewnym w Dobrej. Wśród nich jest niestety zdekompletowany ciekawy pomnik w postaci śpiącego dziecka. Także niewiele zabytkowych nagrobków przetrwało na cmentarzu grekokatolickim w Mrzygłodzie, w tym jeden ze starszych – pomnik Józefy Sabat (zm. 1879), czy też na cmentarzu w Prusieku. W tej też miejscowości jest mocno zaniedbany cmentarz będący ostatnim fizycznym świadectwem cerkwiska w Prusieku. Na jego terenie jest jeszcze parę nagrobków (przynajmniej tyle odnaleziono – może jest ich więcej, ale teren ten jest bardzo zarośnięty), np. pomnik rodziny Wasilkowskich. Pojedyncze zabytkowe nagrobki są także na cmentarzu w Sanoczku – pomnik rodziny Towarnickich stojący na północ od cerkwi.

Niewielkie wartości artystyczne posiadają cmentarze w Falejówce, Kostarowcach, Lalinie (przycerkiewny i drugi położony na południe od cerkwi), Tyrawie Solnej (przycerkiewny). Znajduje się na nich od kilku do kilkunastu zabytkowych nagrobków, w różnym stanie zachowania jednak większość z nich nie posiada znaczących cech artystycznych. Pochodzą z lokalnych, rzemieślniczych warsztatów.

Na cmentarzach takich jak w Dobrej (oba cmentarze, na starszym znajduje się ruina kapliczki kubaturowej), Hłomczy, Łodzinie, owszem zachowały się nagrobki sprzed II wojny światowej, ale nie przedstawiają one wartości artystycznych.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sanok.

Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę o ochronie zabytków na Gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu Gminy”. Natomiast punkt 5 określa zakres gminnej ewidencji, w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gmina Sanok utworzyła Gminną Ewidencję Zabytków, którą przyjęto na mocy Zarządzenia Nr 184/2019 Wójta Gminy Sanok z dnia 28 sierpnia 2019 roku w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sanok. Z terenu Gminy Sanok

zewidencjonowano 179 zabytków nieruchomych i 615 stanowisk archeologicznych (ilość stanowisk zwiększyła się w wyniku prowadzonych badań do 638). Pełny wykaz tychże obiektów umieszczony jest na końcu niniejszego opracowania.

d. Zabytki ruchome.

Zabytek ruchomy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zasób zabytków ruchomych znajdujących się na terenie Gminy Sanok to właściwie wyłącznie zabytki związane z kultem religijnym. Głównie są to elementy wyposażenia cerkwi i kościołów. Do wyjątków należy zabytkowe wyposażenie kapliczek. Największym bogactwem gminy patrząc pod kątem zabytków ruchomych są cerkwie i ich wystrój.

Cerkwie.

Analizując zachowane zabytki można założyć tezę, że najcenniejsze znajdują się w cerkwi w Tyrawie Solnej. Jest to najprawdopodobniej najbardziej kompletny pochodzący głównie z 1 poł. XIX wieku wystrój cerkiewny nie tylko na terenie Gminy, ale również w regionie. Podstawowy zrąb wyposażenia świątyni pochodzi z czasów jej budowy tj. z 1837 r. W tym czasie powstał późnobarokowy ikonostas oraz analogiczne stylistycznie, flankujące go dwa ołtarze boczne. Struktury architektoniczno-stolarskie są rozbudowaną ramą dla zdobiących je ikon, które w większości są im współczesne. Ich twórcą był Józef Bogdański, z rodziny która już na stałe weszła do historii sztuki. On i jego potomkowie przez prawie półtora wieku tworzyli wyposażenie kilkudziesięciu cerkwi. Ikonostas został w 1927 r. odnowiony i uzupełniony o wieńczące go tonda. W tym samym czasie powstała dopasowana stylistycznie do istniejącego już wystroju bogata polichromia utrzymana w późnobarokowej stylistyce iluzjonistycznego malarstwa ściennego autorstwa Władysława Lisowskiego. Pochodzący z Sanoka Lisowski jest autorem wielu dzieł, głównie malowideł ściennych w kościołach i cerkwiach ziemi sanockiej. Za ikonostasem ustawiono baldachimowy presteł, o antepediach wypełnionych malowidłami. Nimi też ozdobione tabernakulum. Ołtarz na ścianie prezbiterium datowany jest na 2 poł. XVII w. i wiązany z prężnie w tym czasie działającymi warsztatami krośnieńskimi. Umieszczono w nim tak samo datowany obraz Grupa Pasji. Do wyposażenia cerkwi należą także m.in. także ambona z obrazem Chrystusa Pantokratora na zaplecku oraz ława kolatorska stojąca obecnie w babińcu z malowanymi przedstawieniami na przedpiersiu – św. Pawłem Pustelnikiem i św. Franciszkiem. Na odrzwiach wejścia do nawy zachowała się pisana cyrylicą inskrypcja odnosząca się do budowy kościoła, a na szyldzie zamka umieszczonych w nich drzwi również widnieje inskrypcja z datą 1838.

Podobnej wartości, jak zabytki znajdujące się w Tyrawie, jest także kompletne wyposażenie cerkwi w Lalinie. Na wystrój świątyni składa się dwukondygnacyjny, późnobarokowy ikonostas (1 poł. XIX w.) o bogatej dekoracji snycerskiej, utrzymany

w podobnej stylistyce baldachimowy prestoł (XVIII w.) z ikoną Hodegetrii i niewielkim tabernakulum o ścinakach dekorowanych malowidłami. W nawie ustawiono dwa barokowe ołtarze boczne z interesującymi antepediami – w każdym zawarto po dwa przedstawienia (prawdopodobnie pierwotnie pełniły one rolę antepediów prestołu). Pozostałe elementy wyposażenia cerkwi w Lalinie to koszowa ambona oraz chór muzyczny wsparty na dwóch filarach. Całości dopełnia niezwykle dekoracyjne malarstwo ścienne o cechach barokowego malarstwa iluzjonistycznego - ściany boczne o podziałach architektonicznych, marmoryzowane, w prezbiterium z wizerunkami świętych. Na stropie widnieją przedstawienia wielopostaciowe (np. Boże Narodzenie) w bogato dekorowanych bordiurach. Autorstwo ikonostasu oraz polichromii jest przypisywane wspomnianej już rodzinie Bogdańskich.

Należy także wyróżnić wystrój cerkwi w Hłomeczy, która dalej pełni swoją pierwotną funkcję. Wyposażenie ruchome wnętrza jest stylistycznie jednolite. Pochodzi w przeważającej części z czasów budowy cerkwi, zaś drobne jego elementy są nieznacznie późniejsze. We wnętrzu cerkwi zachował się kompletny ikonostas, oryginalnie rozwiązany. Jego boki ukształtowane są w formie skrzydeł zawierających w dolnej kondygnacji ołtarze boczne. Ponadto kompletny jest także prestoł z baldachimem i tabernakulum. Obiekty te od strony formalnej reprezentują szeroko rozumiany styl cerkiewny, jednakże nie obce im są także wpływy sztuki kręgu łacińskiego. Zauważalne są one głównie w ornamentyce oraz w sposobie prezentacji niektórych wątków ikonograficznych. Wnętrze cerkwi dodatkowo ozdobione jest monumentalną dekoracją malarską, pokrywającą powierzchnie ścian i stropów, w nawie i prezbiterium. Figuralno-ornamentalna polichromia dywanowa wykonana została około 1940 roku, prawdopodobnie przez malarza Sebidło z Tyrawy. Pomimo, iż archiwa wymieniają tegoż artystę, to jednak nie ma pewności w tej kwestii. Sygnatura zamieszczona na stropie nawy wydaje się podawać inne nazwisko, jednakże jest na tyle słabo czytelna, że nie ma możliwości na dokładne jej rozczytanie. Stylistyka całej dekoracji malarskiej świątyni świadczy o tym, iż artysta miał dobre przygotowanie warsztatowe. Ornamentacja malowana z szablonów nie sprawiała mu kłopotów, ale za to sceny figuralne malował sztywno, schematycznie, bez nadania im indywidualnego wyrazu. Przy czym kompozycje figuralne cechuje pewna doza realizmu, z kolei ornamentyka oraz symboliczne elementy zbudowane zostały w oparciu o estetykę modernizmu i secesji. We wnętrzu cerkwi znajdują się także ruchomości, używane do oprawy bogatej liturgii obrządku wschodniego. Spośród nich niezwykle interesującym obiektem jest krucyfiks zawieszony w przedsionku świątyni. Wyrzeźbiony został w pierwszej połowie XIX wieku zapewne przez lokalnego snycerza. Pomimo swej prostoty formy i ewidentnej stylistyki ludowej, rzeźba uderza niezwykłą harmonią oraz wyraża wiarę i uduchowanie artysty. Ruchome wyposażenie dopełniają ponadto: piaskowcowa kropielnica XIX-wieczna, komplet mosiężnych lichtarzy, krzyż naprestolny oraz dwa eklektyczne feretrony. W dzwonnicy przycerkiewnej zawieszzone są trzy spiżowe dzwony. Największy z nich odlany został w 1668 roku, dwa pozostałe są XIX-wieczne.

Zachowała się także dekoracja wnętrza cerkwi w Dobrej. Składa się nań neobarokowy ikonostas powstały w l. 1899-1904, wykonany przez Antoniego i Michała Bogdańskich. Za nim prestoł z malowanym antepedium oraz ołtarz z obrazem – Sceną Ukrzyżowania. Wnętrze cerkwi zdobią polichromie o cechach późnobarokowych, których

autorami byli wspomniani Bogdańscy, z którymi współpracował Michał Demkowicz. Polichromie charakteryzują się scenami figuralnymi na sklepieniu, natomiast na ścianach pozostawiono pola, w których zawieszono obrazy.

W pełni dotrwało do naszych czasów również wyposażenie cerkwi w Międzybrodziu, które pochodzi z czasów jej budowy. Ściany wnętrza pokrywa monumentalna dekoracja malarska, wykonana przez Feliksa Bogdańskiego zaraz po zakończeniu budowy cerkwi. Obok polichromii, główny akcent pośród wyposażenia stanowi ikonostas, który niestety nie przetrwał kompletny do chwili obecnej. W latach 90. tego ubiegłego stulecia wmontowano nowe ikony w puste miejsca po prazdnikach oraz jednej ikonie namiestnej. Zapewne wtedy wykonano także obrazy do retabulów ołtarzy bocznych. Ikonostas, wraz z ołtarzami bocznymi oraz prestołem, tworzy komplet warsztatowy prezentujący wysoki poziom artystycznego wykonania oraz znajomość ówczesnie obowiązujących tendencji estetycznych. Pośród drobniejszych elementów wyposażenia świątyni szczególną uwagę zwraca portret fundatora, na którym Wajcowicz przedstawiony został z rysunkiem rzutu cerkwi. Dopełnieniem wyrażającym dziękczynienie za fundację, jest piaskowcowy nagrobek ustawiony na placu cerkiewnym, na osi prezbiterium.

Zachowało się wyposażenie niewielkiej cerkwi filialnej w Łodzinie, w skład którego wchodzi zdekompletowany ikonostas (ok. 1875 r.), presteł wraz z nastawą ołtarzową oraz parę ikon będących pierwotnie na wyposażeniu opuszczonej cerkwi w Mrzygłodzie. Wnętrze szpeci boazeria pokrywająca ściany.

Cerkiew w Kostarowcach w większości wystrój swój posiada z czasów kiedy pełniła funkcję cerkwi. Wystrój wnętrza nie jest kompletny, jednakże jego zachowane elementy są stylowo jednolite. Główny jego człon stanowi ikonostas, który w 1946 roku, po przejęciu świątyni przez Rzymokatolików, został cofnięty do absydy; na ścianie tęczowej eksponowane są ikony z rzędu proroków. Obiekt powstały w końcu XIX wieku, wykazuje analogie z licznymi ikonostasami wykonanymi przez Bogdańskich. W 1939 roku wymieniono w nim większą część ikon na nowe, których autorem jest ukraiński malarz Wendziłowicz. W tym samym roku namalował on także obraz *Pokłon pasterzy*, zwracający uwagę ostrą grą światła i cieni. Z końca XIX wieku pochodzą dwa feretrony procesyjne, utrzymane w neostylowej konwencji estetycznej oraz obraz *Chrzest Chrystusa*, pierwotnie stanowiący zapewne część nastawy ołtarzowej (?). Wystrój wnętrza dopełniają dywanowe malowidła ściennie, o charakterze figuralno-ornamentalnym, powstałe w końcu XIX wieku. Ich głównym elementem są całopostaciowe wizerunki świętych obrządku wschodniego, ukazane w geometrycznych bordiurach, imitujące samodzielnie wiszące obrazy. Wielofigurowe sceny zdobiące strop nawy wykazują podobieństwa formalno-stylistyczne do wielu zachowanych w tej części Podkarpacia malowideł autorstwa Bogdańskich.

Na tle omówionych powyżej cerkwi skromnie przedstawia się wystrój świątyni w Czerterzu. Z bogatego wystroju świątyni zachowała się do dnia dzisiejszego tylko część wyposażenia ruchomego i fragmenty dekoracji malarskiej ścian i stropów. Po akcji „Wisła” cerkiew była nieużytkowana do czasu zanim przejęła ją miejscowa parafia rzymskokatolicka. Ikonostas został przeniesiony do MBL w Sanoku, ze ścian usunięto natomiast dekorację malarską, pozostawiając tylko jej ślady. Najstarsze zachowane

elementy wyposażenia to dwa ołtarze boczne – o cechach stylowych późnego baroku, rokoka oraz klasycyzmu. Początkowo flankowały one ikonostas, który niegdyś stanowił główny element wyposażenia tejże cerkwi. Ustawiony był on na wschodniej ścianie nawy, zaś ołtarze boczne pod kątem prostym w stosunku do niego (inaczej niż w chwili obecnej). Retabula ołtarzy bocznych oryginalnie wypełniały ikony powstałe około połowy wieku XIX: Matka Boża Ostrobramska – w ołtarzu ustawionym po północnej stronie cerkwi oraz przedstawienie Chrystusa w południowym. W roku 1924 zostały one wymienione bądź całkowicie przemalowane przez Pawła Zaporožskija. Nie mniejszą wartość artystyczną prezentuje tzw. proskomidyjnyk – niewielki ołtarz, przeznaczony do przygotowywania darów ofiarnych, powstały na przełomie XVIII i XIX wieku o motywach rokokowych, ustawiony wtórnie na komodzie zakrystyjnej. Wolnostojący, neobarokowy preston zachował się we wnętrzu prezbiterium, pochodzi on z 1901 roku. Dopełnieniem zabytków ruchomych zgromadzonych we wnętrzu świątyni są pozostałości monumentalnej dekoracji malarskiej ścian o charakterze figuralno – ornamentalnym, wykonanej w 1924 roku przez ukraińskiego artystę Pawła Zaporožskija.

Także w Jurowcach wystrój cerkwi nie zachował się w komplecie. Spowodowane to było specyficznie rozumianą adaptacją świątyni po tym, jak w 1946 roku została ona miejscowym rzymskokatolickim kościołem parafialnym. Wówczas usunięto z wnętrza ikonostas, zachowały się carskie wrota, które umieszczono w ołtarzu głównym, jako uszaki oraz krzyż wieńczący, obecnie eksponowany w tamburze kopuły nawy. Główny trzon wyposażenia tworzą dziś trzy nastawy ołtarzowe oraz ambona, pochodzące z pierwotnego wystroju wnętrza świątyni. Obiekty te utrzymane są w estetyce neostylowej, swobodnie nawiązują bowiem do struktur barokowych. Prezentują one bliźniacze rozwiązania formalne, co pozwala przypuszczać, iż wyszły one w tym samym czasie spod ręki jednego artysty. Wnętrze cerkwi zdobią neobarokowe malowidła ściennie powstałe niedługo po wybudowaniu świątyni; posiadają one charakter ornamentalno-figuralny. W swej historii zostały częściowo przemalowane, jednakże pierwotna ich forma jest czytelna, zaś wykonane niedawno badania odkrywkowe w obrębie przemalowań potwierdziły istnienie oryginału. Wystrój ten dopełniają feretrony prezentujące neostylowe upodobania artystyczne końca XIX i początku XX wieku.

Niewiele dotrwało do naszych czasów z wyposażenia cerkwi w Sanoczku. W wielokrotnie przekształcanej świątyni znajdujemy dwa zabytkowe feretrony.

Kościoły.

Wartościowym przykładem wystroju kościelnego jest wnętrze kościoła parafii w Dudyńcach (Jędruszkowce). Zachowano w nim ciągłość historyczną ponieważ po wybudowaniu nowego kościoła w l. 70. XIX w. postanowiono zachować część wyposażenia ze starej świątyni. W ten sposób możemy podziwiać XVIII-wieczną chrzcielnicę wykonaną z piaskowca czy też przykłady malarstwa z XVII i XXVIII w. - obrazy które zostały wkomponowane w XIX wieczne nastawy ołtarzowe. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem (1 poł. XVII w.), w ołtarzach bocznych obrazy św. Jana Ewangelisty (1 poł. XVII w.) oraz św. Walentego z fundatorami Wojciechem i Tomaszem Leszczyńskimi (3 ćw. XVII w.). Dzieła snycersko-rzeźbiarskie

dekorujące wnętrze dudyńskiej świątyni powstały w l. 70-80 XIX w. i reprezentują popularną wówczas stylistykę neogotycką.

Jedne z najstarszych zabytków ruchomych, z tych które znajdują się w świątyniach zdobią wnętrze kościoła w Niebieszczanach. W tej stosunkowo młodej świątyni (1925 r.) znajduje się gotycki krucyfiks (XV w.) umieszczony na belce tęczowej, czy kamienna, kielichowa chrzcielnica (XV w.). Parafianie po wybudowaniu kościoła przenieśli większość wyposażenia ze starej świątyni. Oprócz wspomnianych już elementów w kościele znajduje się także barokowy ołtarz główny (ok. poł. XVII w., później przerabiany) oraz dwa ołtarze boczne (1 ćw. XVIII w.) z charakterystycznymi uszakami z motywem suchego akantu. W ołtarzach umieszczono obrazy w większości zapewne współczesne kościołowi. Ciekawa jest niewielka rzeźba umieszczona na ścianie prezbiterium przedstawiająca Ukrzyżowanego i niewielkiego aniołka (XVIII w.), który zbiera do kielicha krew Chrystusa. Całość ujęta jest w ramę w kształcie serca. Barokowy jest także feretron z wizerunkiem NMP NP i patrona kościoła św. Mikołaja.

Zabytkowe w wyposażenie kościoła w Strachocinie utrzymane jest zasadniczo w konwencji neostylowej. Składają się na nie dwa ołtarze boczne – umieszczone w ramionach transeptu wyk. zapewne w 1 ćw. XX w., konfesjonały i inne drobne elementy wystroju. Starsza od nich jest puklowana chrzcielnica czy też barokowe feretrony oraz kilka obrazów umieszczony w późniejszych ramach, które zostały przeniesione ze starszej świątyni. Wnętrze kościoła zdobią także witraże wykonane najprawdopodobniej w 1903 r. w krakowskim zakładzie S.G. Żeleńskiego, częściowo naprawiane przez tenże Zakład w 1943 r. W tym samym czasie przybywa do Strachociny popularny na Ziemi Sanockiej malarz Władysław Liskowski (jego dzieła znajdują się m.in. w Grabownicy Starzeńskiej, Humniskach, Porażu, Sanoku), który wraz z pomocnikami wykonał polichromię świątyni (ukończona w 1945 r.).

Wyposażenie kościoła parafialnego pw. śś. Kosmy i Damiana w Wujkiem w przeważającej części pochodzi z początku XIX w. i można je wiązać z czasem budowy świątyni. Wzniesiono ją w 1804 r., jako kaplicę przy działającej wówczas we wsi manufakturze tkackiej należącej do rodziny Wiktorów z Załuża. Kaplica obsługiwana przez księży rzymskokatolickich służyła robotnikom pracującym w tkalni. Gdy manufaktura na skutek kataklizmu uległa zniszczeniu, właściciele podarowali kaplicę w 1838 r. na rzecz cerkwi greckokatolickiej. Świątynia została wówczas prawdopodobnie rozbudowana, choć odsłonięte obecnie partie wątku murów nie potwierdzają tej informacji. W 1947 r. po wysiedleniu ludności ruskiej cerkiew zamieniono na kościół rzymskokatolicki. Zdarzenia opisane wyżej miały wpływ na wyposażenie świątyni. Długi epizod funkcjonowania jej jako cerkiew nie znalazł jednak odbicia w wystroju. Nie ujawnił się nawet w drobnych akcentach dekoracji. Charakterystyczne dla parafii w Wujkiem jest to, że księgi parafialne prowadzone były w języku łacińskim, a rubryki pisane cyrylicą pojawiły się dopiero na początku XX wieku. Obecnie zachowane wyposażenie w całości uznać można, jako przynależne do sztuki kościoła łacińskiego. Ołtarze, ambona i konsole w łuku tęczowym wykonane zostały przez jeden warsztat snycerski. Łączy je jednakowy dla wszystkich schemat kompozycyjny, rozwiązania konstrukcyjno – stolarskie, wzornictwo zastosowane w dekoracji snycerskiej i ujednolicająca całość wystroju polichromia w postaci mocno akcentowanej marmoryzacji. Estetyka wyposażenia

osadzona jest w duchu późnego baroku. Pojawiają się elementy ornamentacji cęgowej wywodzącej się ze stylistyki regencyjnej, poprzedzającej rokoko. Ten motyw estetyczny można interpretować jako zapóźnienie w stosunku do zjawisk kształtujących sztukę na pocz. XIX w. Wyjątkowym elementem całości wyposażenia są konsole z postaciami apokaliptycznych aniołów umieszczone w łuku tęczowym. Są one nawiązaniem do tradycji umieszczania w łuku tęczowym belki z przedstawieniem Golgoty, jednak pod względem treściowym przekazują całkiem inną ideę, nie związaną z Męką Pańską, lecz z wizją Sądu Ostatecznego. Najbliższym przykładem prezentującym taki wątek jest tęczą kościoła farnego w Krośnie, gdzie siedemnastowieczny obraz Sądu Ostatecznego zestawiony został z gotycką rzeźbiarską grupą Ukrzyżowania.

Kolejna zabytkowa świątynia opisywana pod względem zasobu zabytków ruchomych to kościół w Falejówce. Pochodząca z l. 1908-14 świątynia posiada w swoim wnętrzu komplet trzech zabytkowych ołtarzy, ambonę oraz ławki we wschodnim transepcie. Ołtarze boczne oraz ambona pochodzą zapewne z czasów budowy kościoła. Utrzymane są w stylistyce neogotyckiej i powstały w jednym warsztacie. Natomiast niektóre cechy ołtarza głównego mogą wskazywać, że jest on starszy niż kościół (XVIII-XIX w.), a został przerobiony po przeniesieniu do Falejówki. W polu głównym tego ołtarza umieszczono barokowy Krucyfiks.

Skromnie prezentuje się wystrój najstarszej świątyni na omawianym terenie – kościół w Mrzygłodzie. Wyposażenie ruchome wnętrza wydają się być stylistycznie jednorodne, gdyż grupuje się wokół dominujących XIX-wiecznych nastaw ołtarzowych. Jednakże najstarszym obiektem jest kamienny portal zdobiący przejście z prezbiterium do zakrystii, wykonany w 1 połowie wieku XVI. Jest on jedynym przykładem artystycznego opracowania architektonicznego detalu we wnętrzu kościoła, zaś znak kamieniarski umieszczony na nadprożu pozwala powiązać go z konkretnym warsztatem kamieniarskim. Równie interesujący jest obraz z przedstawieniem Chrystusa Króla, sygnowany literami *I.S.* oraz *S.L.* oraz datą 1660. Powstanie jego należałoby powiązać z malarzem pochodzenia krośnieńskiego. Niemniej jednak zagadkowe jest umieszczenie przez artystę na powierzchni obrazu dwóch takich samych herbów szlacheckich, o czeskim pochodzeniu – Poraj. Zarówno sygnatury, jak i herby wnoszą wiele do nauki, lecz dopiero odpowiednie rozpoznanie i konkretna analiza umożliwi pełną interpretację zamysłu artysty. Równoczasowy z tymże obrazem jest krucyfiks ołtarzowy o stylistyce barokowej, zaskakujący poprawnością anatomiczną, przy jednoczesnym wprowadzeniu dynamiki typowej dla epoki. Także XVII-wieczna wydają się być kropielnica, ustawiona obecnie w kruchcie kościoła. Jej opracowanie estetyczne jest jednak tak ponadczasowe, że niejako utrudnia jej precyzyjne datowanie. Stylistykę późnego baroku reprezentuje chrzcielnica o puklowanej czaszy i ażurowej pokrywie z liśćmi suchego akantu. Powstanie jej przypada na 1 połowę XVIII wieku. Z tego stulecia pochodzą także dwa krucyfiksy o cechach ludowego baroku, wykonane w miejscowych warsztatach. Obydwa wydają się różne, jednakże ich wspólną cechą jest niezwykle naturalistyczne opracowanie, szczególnie szkieletu kostnego. W drugiej połowie XIX wieku wykonano trzy nastawy ołtarzowe do kościoła. Posiadają one wspólne cechy, pozwalające powiązać ich powstanie z jednym warsztatem snycerskim.

Wystrój kościół w Załużu charakteryzuje malarstwo ściennie autorstwa artysty Alfreda Żmudy, powstałe w 1934 r., o ciekawych cechach aktualizacji poprzez stroje czy też sportretowanie współcześnie mu żyjących. Wg dostępnych publikacji Żmuda, absolwent krakowskiej ASP, uczeń Józefa Mehoffera, bywał we dworze z Załużu i znał się z fundatorem kościoła.

Kaplica/kościółek w Prusieku posiada skromny wystrój pochodzący zapewne z 1 ćw. XX w. Składa się on z ołtarza w formie aediculi na wysokim postumencie oraz dwóch feretronów.

W kościół w Pakoszówce znajduje się ołtarz główny o cechach barokowych z obrazem Chrztu Jezusa; zapewne starszy od samej świątyni.

Kapliczki.

Formami upamiętnienia szczególnych wydarzeń lub formą podziękowania za doznane łaski są stawiane na te okoliczności kapliczki. Ich zasób na terenie Gminy Sanok nie jest za duży, a one same są ciekawe, ale nie przedstawiają wybitnych walorów artystycznych. Wśród tych zabytkowych najczęściej spotykane są kapliczki słupowe, jedno lub kilkusegmentowe, z niszami na święte wizerunki. Przykłady takich realizacji możemy zobaczyć np. w Czerteżu (nr 32), na cmentarzu starym w Dobrej, w tej samej miejscowości obok nr 25, w Falejówce (nr 109a), w Kostarowcach (np. 1. ok. 100 m od nr 66a, 2. przy drodze do cerkwi), Lisznej (naprzeciw nr 38, z datą 1901), Łodzinie (nr 4), Mrzygłodzie (nr 2), w Strachocinie (obok cmentarza). Do ładniejszych należy kapliczka w Lalinie (dz. nr 342, z 1911 r.), u której podstawy umieszczono datę powstania, a obydwie segmenty zwieńczone są gzymsami oraz półkoliście zwieńczona kapliczka w Raczkowej (naprzeciw nr 36).

Natomiast nielicznie na obszarze Gminy są spotykane kapliczki figuralne. Jednym z nielicznych takich przykładów jest kapliczka w Pakoszówce, gdzie na dekoracyjnie opracowanym postumencie została ustawiona rzeźba NMP NP (nr 30). Należy zaznaczyć, że może to być jedna z najstarszych kapliczek na terenie Gminy Sanok - posiada ona inskrypcję fundacyjną z datą 1872 r. Kapliczki z rzeźbami NMP NP spotykamy także przy drogach prowadzących do znajdujących się na terenie Gminy zespołów dworskich w Jurowcach i Pisarowcach.

Innym przykładem kapliczki figuralnej jest kapliczka w Falejówce obok szkoły, gdzie we współczesnym sztafażu umieszczono drewnianą rzeźbę św. Jana Nepomucena (datowana na 1828 r. ?). Tak jak nakazuje tradycja, tego bardzo popularnego niegdyś świętego ustawiono przy przepływającym przez wieś potoczku. Kolejną ciekawą realizacją jest kapliczka znajdując się w Płowcach (nr 43) - na wysokim postumencie z wnęką, w której figurka Marii Królowej, umieszczono rzeźbę Chrystusa Króla.

Na obszarze gminy wyróżniają się kapliczki w Pakoszówce, które poprzez zastosowanie w budowie par słupów bliższe są stylistycznie okolicom Brzozowa. Taką kapliczką jest wysoka kapliczka niedaleko nr 152 (na niej tabliczka poświęcona pamięci błogosławionego bpa Kocyłowskiego). Drugą kapliczką na posesji nr 199.

Innego rodzaju kapliczka znajduje się w Sanoczku, w sąsiedztwie szkoły, gdzie na niewielkim postumencie z niszą umieszczono dekoracyjny, żeliwny krucyfiks. Tego rodzaju krucyfiksy najczęściej spotykane są na cmentarzach niż w kapliczkach.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Sanok położona jest na styku kilku regionów geograficznych. Jest to rozległa jednostka samorządu terytorialnego, której obszar posiada bogatą rzeźbę terenu. Centralną jego część zajmuje Kotlina Sanocka będąca częścią obniżenia zwanego Dołami Jasielsko – Sanockimi. Miejscowości Gminy położone na południe od Sanoka znajdują się na wzniesieniach Pogórza Bukowskiego. Północno wschodnie tereny Gminy obejmują grzbiety Gór Słonnych wchodzących w skład rozleglejszej jednostki geograficznej określanej mianem Gór Sanocko-Turczańskich. Natomiast północny – zachód Gminy obejmuje Pogórze Dynowskie. W centralnej części tego terenu przepływa rzeka San płynąca dosyć rozległą doliną, posiadająca przewężenie w Załużu i Międzybrodziu. San wraz z licznymi dopływami stanowi o dużej atrakcyjności osadniczej tego terenu zarówno w chwili obecnej jak i w pradziejach. Korzystne stosunki hydrograficzne, bardzo istotne z punktu widzenia pradziejowego osadnictwa, uzupełnione zostały przez dogodne ukształtowanie terenu z licznymi płaskimi cyplami i wierzchołkami wzniesień oraz występującymi tutaj dobrymi glebami brunatnymi i bielcowymi pylastymi. Splot powyższych korzystnych uwarunkowań sprawił, że tereny gminy Sanok już w pradziejach stanowiły obszar atrakcyjny dla osadnictwa.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach, a także w okresach historycznych, tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji.

Pierwsze stanowiska archeologiczne na terenie gminy znane były już przed II wojną światową. W roku 1937 przeprowadzone zostały badania archeologiczne w Międzybrodziu. Część stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych posiadających własną formę terenową, rozpoznanych zostało w latach 50 i 60 XX wieku w ramach działalności Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej prowadzącej badania w polskich Karpatach. Znaczną ilość stanowisk zlokalizował prof. Michał Parczewskich w ramach archeologicznych badań powierzchniowych doliny górnego Sanu prowadzonych od końca lat 70 i na początku lat 80 wieku XX wraz z mgr Anną Muzyczuk. Część stanowisk odkryto w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez Muzeum w Wieliczce, w latach 1984 i 1985, w związku z badaniami historii solowarstwa w dolinie potoku Tyrawka, gdzie znajduje się kilka słonych źródeł.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Sanok została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu

archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie Gminy w latach 80 i 90 XX wieku. Powyższa metoda powstawała w latach 70 XX wieku, polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Standardy realizacji tych badań w ostatnich latach, głównie ze względu na możliwości, które niosą nowoczesne technologie, uległy znacznym zmianom i w głównej mierze opierają się na środowisku GIS. Cały kraj został podzielony na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, na której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego. Karta ta na przestrzeni dziesięcioleci ulegała licznym modyfikacjom, jej ostatni – obowiązujący wzór wprowadzony został kilka lat temu, zmieniono również nazwę – KEZAL karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego. Najnowsze stanowiska archeologiczne na tym terenie zarejestrowano w trakcie nadzorów archeologicznych sprawowanych w trakcie realizacji prac ziemnych w ramach dużej inwestycji związanej z budową gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Hermanowice, Strachocina – Pogórska Wola oraz Strachocina – Granica Państwa wszystkie stanowiska wówczas odkryte objęte były ratowniczymi badaniami archeologicznymi. Ponadto część stanowisk zarejestrowanych w ostatnich latach związana jest z działalnością przy użyciu wykrywaczy do metalu i związanych z tym znalezisk.

W ostatnim czasie, w odniesieniu do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych, zyskują na znaczeniu nowoczesne metody m.in. lotniczy skaningu laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Przy czym te ostatnie rzadko wykorzystywane są jako samodzielna metoda badawcza, najczęściej towarzyszą projektom zakrojonym na szerszą skalę, stanowiąc metodę uzupełniającą, pozwalającą lepiej rozpoznawać stanowiska archeologiczne część też obejmują one, ze względu na koszt, niewielkie fragmenty terenu. Natomiast lotniczy skaningu laserowy pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem, gdzie dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Sanok należy rozważyć waloryzację części zasobu archeologicznego przy użyciu wybranych wyżej, wymienionych metod. W chwili obecnej trwają starania, aby w ciągu najbliższych kilku lat krajowa ewidencja zabytków archeologicznych została wprowadzona do centralnego systemu elektronicznego sprzężonego ze środowiskiem informacji geoprzestrzennej (GIS), integrującego różne kategorie zabytków i form ochrony, jak też inne dane administracyjne, katastralne i przyrodnicze. Rozwiązanie takie z poziomu gminy znacznie ułatwiłoby zarządzanie zasobem dziedzictwa.

Obszar gminy obejmuje 14 niepełnych obszarów AZP. Stanowiska zlokalizowane na terenie Gminy Sanok zewidencjonowano na 13 obszarach: 111-77 badany przez Antoniego Lubelczyka w 1985 r., 111-78 badany przez Annę Muzyczuk, Elżbietę Pohorską – Kleję oraz Jerzego Ginalskiego w 1998 r., 111-79, 112-79, 114-79 badane przez Michała Parczewskiego odpowiednio w 1997, 1988 1985 roku, 112-77, 112-78, 113-77, 113-78, 114-78 badane przez Elżbietę Pohorską – Kleję odpowiednio w latach 1987,

1990, 1986, 1984, 1989, 113-79 oraz 114-77 badane przez J. Bober oraz E. Pohorską – Kleję w 1992 i 1993 r., 115-78 badany przez J. Bobera w 1987 r.

Łącznie na terenie gminy zewidencjonowano 638 stanowisk archeologicznych (patrz: ANEKS nr 2, stan na czerwiec 2023 r.). Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie datowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieje” bądź ich przynależność kulturowo - chronologiczna w nielicznych przypadkach nie została określona.

Szczegóły dotyczące poszczególnych stanowisk archeologicznych zawarte zostały w ANEKSIE nr 2 na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk określona została na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy szczególnie podkreślić, iż pośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach gminy Sanok nie wszystkie posiadają jednaką wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych należy określić jako posiadającą dużą wartość poznawczą są to zwłaszcza rozległe osady wielokulturowe, grodziska, kurhany. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość poznawcza danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych.

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Duże znaczenie miały tutaj badania wykopaliskowe realizowane w związku z inwestycjami infrastrukturalnymi tj. budową gazociągów wysokiego ciśnienia. Natomiast w przypadku badań powierzchniowych i wyznaczonych na ich podstawie stanowiskach archeologicznych trzeba brać pod uwagę ograniczenia, które wpływają na tę metodę a które wiążą się, zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów bądź ogrodzonych terenów przy gospodarskich, które zajmują tereny dogodne do osadnictwa również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa upływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych jak erozja bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego Gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe (zwłaszcza terenów objętych AZP w latach osiemdziesiątych) jak i badania wykopaliskowe, które najpełniej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości poznawczej danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie Gminy to ślady osadnictwa, czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk wg. liczebności są punkty osadnicze, czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorią stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska, obozowiska stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (na

podstawie badań powierzchniowych) niejednokrotnie potwierdzony w trakcie archeologicznych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości z podaniem ogólnej liczby stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie Gminy wraz z wyszczególnieniem stanowisk najcenniejszych zgodnie z informacjami zawartymi w kratach ewidencyjnych stanowisk a także z uwzględnieniem dotychczas zrealizowanych badań archeologicznych.

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określany epoką kamienia a dokładniej jej dwie pierwsze części tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka trwającym 3 miliony lat. Ogółem na epokę kamienia spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy Sanok badacze datowali 16 obiektów. Do najcenniejszych odkryć związanych z górnym paleolitem doszło na stanowisku nr 1 AZP 112-79/80 w Hłomczy. W trakcie badań realizowanych przez mgr Annę Muzyczuk z Muzeum Podkarpackiego w Krośnie w roku 1997 odsłonięto pozostałości bardzo rzadkiej kamiennej budowli będącej prawdopodobnie podstawą szałasów ludności tzw. kultury magdaleńskiej charakterystycznej dla rozległych terenów Europy w młodszej części górnego paleolitu. Głównym zajęciem przedstawicieli tej kultury archeologicznej było polowanie na liczne wówczas stada reniferów. Natomiast z kulturą świderską, występującą na terenie Podkarpacia w schyłkowym paleolicie związane jest znalezisko tzw. liściaka świderskiego (rodzaj narzędzia kamiennego) na stan. 10 AZP 112-77/92 w Pakoszówce. Pozostałe stanowiska datowane na epokę kamienia (ANEKS nr 2) wiążą się najczęściej z pojedynczymi znaleziskami kamiennych narzędzi bądź półsurowców służących do ich produkcji, datowanych ogólnie na „epokę kamienia” np.: Prusiek stan. 3 AZP 114-78, stan. 14 AZP 114-77/68, stan. 18 AZP 114-77/72, Stróże Wielkie stan. 10 AZP 114-78/45.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia) okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określany ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie Dołów Jasielsko-Sanockich oraz otaczających ich pogórzy i gór wiązana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej się zbieractwem oraz łowiectwem do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą wypaleniskową duże połacie terenu. Dotychczas na terenie Gminy nie badano osad związanych z tą kulturą, jednakże badacze wiążą z nią kilka stanowisk archeologicznych ze znaleziskami pojedynczych fragmentów naczyń oraz narzędzi krzemiennych świadczących być może o penetracji tych terenów przez przedstawicieli powyższej jednostki kulturowej. Są to: Raczkowa stan. 7 AZP 112-78/7, Tyrawa Solna stan. 31 AZP 112-79/31, Wujskie stan. 4 AZP 113-79/28. Stricte na okres neolitu datowanych zostało 39 stanowisk archeologicznych do najcenniejszych i najciekawszych osad i znalezisk narzędzi kamiennych należą: Kostarowce stan. 37 AZP 112-77/131, Liszna stan. 3 AZP 112-

78/108, Międzybrodzie stan. 1 AZP 112-78/88, stan. 4 AZP 112-78/87, Niebieszczany stan. 50 AZP 114-77/83, Strachocina stan. 5 AZP 112-77/38, Tyrawa Solna stan. 4 AZP 112-79/4, stan. 12 AZP 112-79/12, stan. 14 AZP 112-79/14, stan. 20 AZP 112-79/20, stan. 30 AZP 112-79/30. Z późno neolityczną kulturą ceramiki sznurowej wiązane jest stanowisko nr 35 AZP 112-77/129 w Kostarowcach oraz znalezisko grocika do strzały ze stan. 7 AZP 113-79/31 w Wujkiem. Jednostka ta funkcjonowała u schyłku neolitu na rozległych obszarach Europy środkowej (III tysiąclecie p.n.e.). Jej nazwa pochodzi od specyficznego sposobu zdobienia ceramiki odciskami sznura. Podstawą gospodarki kultury ceramiki sznurowej była wysoce wyspecjalizowana hodowla.

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie gminy datowanych zostało 101 stanowisk archeologicznych wśród których do ciekawszych znalezisk należą: Jurowce stan. 16 AZP 112-78/52, Kostarowce stan. 3 AZP 113-77/130, stan. 19 AZP 112-77/115, stan. 31 AZP 112-77/125, Niebieszczany stan. 6 AZP 114-78/79, stan. 24 AZP 114-78/97, stan. 35 AZP 114-78/109, Płowce stan. 1 AZP 114-78/5, Prusiek stan. 5 AZP 114-78/76, Raczkowa stan. 3 AZP 112-78/3, Trepcza stan. 23 AZP 112-78/74, stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5. Z kulturą mierzanowicką która na terenie Podkarpacia funkcjonowała we wczesnej epoce brązu związane są znaleziska dokonane w Hłomczy na stanowisku nr 1 AZP 112-79/80 oraz w Raczkowej na stan. 15 AZP 111-78/34. Kultura ta wykształciła się na podłożu społeczeństw schyłkowego neolitu, charakteryzuje ją bardziej osiadły tryb życia i typowo rolnicza forma gospodarki.

Ogólnie na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu gminy datowano 123 stanowisk archeologicznych. Z tego na wczesną epokę brązu 12, ogólnie na epokę brązu 32, na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego 68, natomiast na sam okres halsztacki 4. Do najciekawszych stanowisk datowanych na wczesną epokę brązu oraz na późniejsze jej fazy a także jej przełom z okresem halsztackim należy zaliczyć, badane wykopaliskowo, stanowisko nr 1 AZP 112-79/80 z Hłomczy. Kolejnym ważnym stanowiskiem jest obiekt nr 2 AZP 112-78/84 w Trepczy – grodzisko „Horodyszcze”. W trakcie przeprowadzonych w jego obrębie badań archeologicznych udokumentowano najstarsze warstwy archeologiczne datowane na wczesną epokę brązu. Odkryto tutaj zabytki ceramiczne, metalowe i kamienne związane z tym okresem i archeologiczną kulturą Otomani-Füzesabony. Jednostka ta charakteryzowała się bardzo bogatą kulturą materialną z wysoko rozwiniętą technologią obróbki brązu oraz złota a także wysokim poziomem zdobnictwa naczyń ceramicznych. Pierwotne siedziby tej kultury znajdowały się po południowej stronie Karpat. Ludność tej kultury budowała umocnione osady. W Trepczy potwierdzono występowanie fortyfikacji analogicznych do odkrytych na osadzie w Trzcinity k. Jasła tzw. „Karpackiej Troi”. Ponadto z okresem epoki brązu związane są, cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia, osady: Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, stan. 3 AZP 112-79/82, Mrzygłód stan. 4 AZP 112-79/67, stan. 7 AZP 112-79/70, Liszna stan. 13 AZP 113-79/5, Pakoszkówka stan. 16 AZP 112-77/98, Sanoczek stan. 17 AZP 113-78/24, Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 4 AZP 112-79/4, stan. 33 AZP 112-79/33,

Załuż stan. 2 AZP 114-79/60, stan. 3 AZP 114-79/61, stan. 4 AZP 114-79/62, stan. 5 AZP 114-79/63, stan. 7 AZP 114-79/65, stan. 10 AZP 114-79/68.

Na czasy przełomu epoki brązu i okresu halsztackiego datowane zostały następujące cenne osady: Bykowce stan. 4 AZP 113-79/19, stan. 6 AZP 113-79/21, stan. 7 AZP 113-79/22, Dobra stan. 2 AZP 111-79/23, stan. 17 AZP 111-79/37, Falejówka stan. 1 AZP 112-78/11, Liszna stan. 2 AZP 112-78/105, stan. 12 AZP 113-79/4, Łodzina stan. 5 AZP 111-79/45, Międzybrodzie stan. 2 AZP 112-78/90, stan. 4 AZP 112-78/87, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, stan. 3 AZP 112-79/66, stan. 7 AZP 111-79/40, Raczkowa stan. 10 AZP 111-78/29, Sanoczek stan. 23 AZP 113-77/165, Trepcza stan. 12 AZP 112-78/78, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5, stan. 6 AZP 112-79/6, stan. 8 AZP 112-79/8, stan. 12 AZP 112-79/12, stan. 13 AZP 112-79/13, stan. 14 AZP 112-79/14, stan. 24 AZP 112-79/24, stan. 25 AZP 112-79/25, stan. 26 AZP 112-79/26, stan. 29 AZP 112-79/29. Ze schyłkiem epoki brązu i początkiem okresu halsztackiego należy wiązać skarb przedmiotów brązowych odkryty niedawno (przełom 2013/2014 r.) na górze Wroczeń w Srogowie Górnym (stan. 20 AZP 112-77/146). Na znalezisko to składały się m.in. wykonane z brązu zdobione bransolety, naszyjniki oraz siekierka brązowa. Z podobnie datowanymi znaleziskami skarbów przedmiotów brązowych mieliśmy do czynienia na stanowisku nr 1 AZP 112-79/80 w Hłomczy (300 drobnych przedmiotów wykonanych z brązu wśród których znajdowały się misternie wykonane ozdoby) oraz w Tyrawie Solnej stan. 2 AZP 112-79/2 (4 naramienniki brązowe). Odnośnie przynależności kulturowej powyższych stanowisk archeologicznych ciągle mamy do czynienia z sytuacją wymagającą wyjaśnienia. Stan badań i wiedzy na temat sytuacji kulturowej w tej części Karpat, w omawianym okresie dziejów, na chwilę obecną jest jeszcze niezadowolający i znacząco odbiega od stosunkowo dobrze rozpoznanej sytuacji kulturowej obszaru zlokalizowanego na północ od Karpat. Stanowiska archeologiczne datowane na epokę brązu i okres halsztacki wyznaczone na podstawie badań powierzchniowych posiadają jedynie ograniczoną wartość poznawczą. Z okresu tego wyraźnie wyróżnia się skupisko stanowisk zlokalizowane w obrębie dolów Jasielsko – Sanockich i ich obrzeży, jednakże rozpoznanie pełnego obrazu sytuacji kulturowej na tym terenie wymaga dalszych intensywnych badań archeologicznych. Niewątpliwie omawiany teren w epoce brązu a także we wczesnej epoce żelaza podlegał silnym oddziaływaniom zakarpackim.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. Na okres lateński z terenu gminy datowanych na podstawie badań AZP zostało 6 stanowisk archeologicznych. Osadnictwo celtyckie potwierdzono zostało w trakcie badań wykopaliskowych na stanowisku archeologicznym w Pakoszówce (nr 32 AZP 112-77/114) gdzie odkryto datujący fragment zapinki oraz szklany paciorek twarzowy oraz w Srogowie Górnym stan 1-2 AZP 112-77/133. W Trepczy na stan. 4 AZP 112-78/81 znaleziono natomiast złotą monetę tzw. stater typu Nike datowaną na przełom III i II w. p.n.e. Również w Trepczy na stanowisku nr 2 grodzisku „Horodyszcze” w trakcie badań wykopaliskowych potwierdzono funkcjonowanie osady celtyckiej dzięki licznym znaleziskom ceramiki grafitowej, a także

celtyckich naczyń toczonych na kole oraz fragmentu szklanej bransolety. Z osadnictwem celtyckim datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych, i części Pogórza Dynowskiego. Jednakże na chwilę obecną stan wiedzy o nim jest nadal niezadowalający i wymaga pogłębionych badań.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie Polski południowo-wschodniej w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowy oraz sepulkralnych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przęśliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Z okresem rzymskim związany jest skokowy przyrost stanowisk archeologicznych na terenie gminy. W ostatnich latach w wyniku badań archeologicznych prowadzonych w związku z dużymi inwestycjami infrastrukturalnym ale również badaniami poprzedzającymi budowę domów jednorodzinnych, udokumentowano szereg cennych pozostałości osadnictwa z tego okresu tym samym potwierdzając wartość wielu stanowisk archeologicznych. Ogółem na te czasy datowanych zostało 247 stanowiska. Do najciekawszych stanowisk należą badane wykopaliskowo osady w Hłomczy nr 1 AZP 112-79/80 oraz Pakoszówce stan. 1 AZP 112-77/83 i 26 AZP 112-77/108 a także w Lisznej na stan. 1 AZP 112-79/89. Z jednym z najważniejszych stanowisk związanych z kulturą przeworską mamy do czynienia w Prusieku gdzie na stanowisku nr 25 AZP 114-77/126 ujawniono i przebadano ciałopalne cmentarzysko popielnicowe. Ponadto do najciekawszych osad wyznaczonych w trakcie badań powierzchniowych zaliczymy: Bykowce stan. 2 AZP 113-79/17, stan. 6 AZP 113-79/21, Czerteż stan. 5 AZP 113-77/161, stan. 6 AZP 113-77/160, Jędruszkowce stan. 7 AZP 113-77/107, Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, stan. 11 AZP 112-79/87, Kostarowce stan. 1 AZP 113-77/128, stan. 3 AZP 113-77/130, stan. 4 AZP 113-77/131, stan. 12 AZP 113-77/139, stan. 15 AZP 113-77/142, stan. 17 AZP 113-77/144, stan. 31 AZP 112-77/125, stan. 32 AZP 112-77/126, stan. 36 AZP 112-77/130, stan. 37 AZP 112-77/131, Lalin stan. 10 AZP 112-77/81, Liszna stan. 3 AZP 112-78/108, Łodzin stan. 10 AZP 111-79/50, Markowce stan. 5 AZP 113-77/174, Międzybrodzie stan. 1 AZP 112-78/88, stan. 4 AZP 112-78/87, stan. 5 AZP 112-78/91, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, Niebieszczy stan. 6 AZP 114-78/79, stan. 7 AZP 114-78/80, stan. 8 AZP 114-78/81, stan. 35 AZP 114-78/109, Pakoszkówka stan. 3 AZP 112-77/85, stan. 10 AZP 112-77/92, stan. 13 AZP 112-77/95, stan. 14 AZP 112-77/96, stan. 22 AZP 112-77/104, stan. 27 AZP 112-77/109, stan. 30 AZP 112-77/112, Pisarowce stan. 4 AZP 113-77/115, stan. 7 AZP 113-77/118, Prusiek stan. 14 AZP 114-77/68, Sanoczek stan. 3 AZP 114-78/1, stan. 6 AZP 113-78/13, stan. 12 AZP 113-78/19, stan. 22 AZP 113-77/164, Srogów Dolny stan. 4 AZP 112-78/56, stan. 7 AZP 112-78/59, stan. 12 AZP 112-78/64, Srogów Górny stan. 8 AZP 112-78/39, stan. 17 AZP 112-78/48, Strachocina stan. 15 AZP 112-77/48, stan. 24 AZP 112-77/57, stan. 37 AZP 112-77/70, stan. 39 AZP 112-77/72, stan. 40 AZP 112-77/73, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, stan. 12 AZP 112-78/78, stan. 22 AZP 112-78/75, stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5, stan. 18 AZP 112-79/18, stan. 32 AZP 112-79/32, Załuż stan. 1 AZP 114-79/59, stan. 3 AZP 114-79/61, stan. 5 AZP 114-79/63, stan. 10 AZP 114-79/68.

Od drugiej połowy IV w. n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” z okresem tym związane jest stanowisko nr 34 AZP 113-78/137 w Sanoczku. W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowanych zostało 118 stanowisk archeologicznych. Do najcenniejszych, których wartość została potwierdzona w trakcie badań wykopaliskowych bądź które posiadają własną formę terenową należą: Bykowce stan. 4 AZP 113-79/19, Trepcza stan. 1 AZP 112-78/85 (grodzisko), stan. 2 AZP 112-78/84 (grodzisko), stan. 3 AZP 112-78/86 (cmentarzysko kurhanowe), stan. 25 AZP 112-78/110, stan. 27 AZP 112-78/117, Tyrawa Solna stan. 1 AZP 112-79/1 (grodzisko). Do pozostałych wyróżniających się na podstawie znalezisk powierzchniowych osad z wczesnego średniowiecza należy zaliczyć: Dobra stan. 9 AZP 111-79/29, stan. 16 AZP 111-79/36, Falejówka stan. 16 AZP 112-78/26, Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, stan. 9 AZP 112-79/85, stan. 11 AZP 112-79/87, Jurowce stan. 6 AZP 113-77/150, Kostarowce stan. 6 AZP 113-77/133, stan. 12 AZP 113-77/139, stan. 36 AZP 112-77/130, Międzybrodzie stan. 2 AZP 112-78/90, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, stan. 8 AZP 112-79/71, stan. 9 AZP 112-79/72, stan. 11 AZP 112-79/74, Niebieszczany stan. 35 AZP 114-78/109, Pisarowce stan. 4 AZP 113-77/115, Prusiek stan. 22 AZP 114-77/76, stan. 18 AZP 114-77/72, stan. 5 AZP 114-78/76, stan. 14 AZP 114-77/68, Sanoczek stan. 6 AZP 113-78/13, stan. 25 AZP 113-77/167, stan. 7 AZP 113-78/14, Srogów Dolny stan. 12 AZP 112-78/64, Srogów Górny stan. 1-2 AZP 112-77/133, Stróże Małe stan. 9 AZP 114-78/16, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, stan. 12 AZP 112-78/78, stan. 22 AZP 112-78/75, stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 8 AZP 112-79/8, stan. 9 AZP 112-79/9, stan. 15 AZP 112-79/15, stan. 20 AZP 112-79/20, stan. 22 AZP 112-79/22, stan. 32 AZP 112-79/32, Załuż stan. 4 AZP 114-79/62, stan. 5 AZP 114-79/63.

Ogólnie na okres średniowiecza datowanych zostało 133 stanowiska archeologiczne, do cennych zaliczymy: Jędruszkowce stan. 7 AZP 113-77/107, Kostarowce stan. 4 AZP 113-77/131, stan. 15 AZP 113-77/142, stan. 19 AZP 112-77/115, Niebieszczany stan. 33 AZP 114-78/106, Prusiek stan. 9 AZP 114-77/63, stan. 13 AZP 114-77/67, stan. 18 AZP 114-77/72, stan. 20 AZP 114-77/74, Sanoczek stan. 24 AZP 113-77/166, Srogów Dolny stan. 14 AZP 112-78/66, stan. 15 AZP 112-78/67, Srogów Górny stan. 7 AZP 112-78/38, stan. 15 AZP 112-78/46.

Z okresem późnego średniowiecza z terenu Gminy jest związanych 82 stanowisk archeologicznych. Wykopaliskowo badana była osada na stanowisku nr 9 AZP 112-79/9 w Tyrawie Solnej, udało się wówczas potwierdzić jej naukową wartość. Wśród pozostałych osad z tego okresu wymienienia wymagają: Bykowce stan. 2 AZP 113-79/17, Hłomcza stan. 3 AZP 111-79/52, Liszna stan. 3 AZP 112-78/108, Międzybrodzie stan. 1 AZP 112-78/88, stan. 2 AZP 112-78/90, stan. 4 AZP 112-78/87, Niebieszczany stan. 35 AZP 114-78/109, Prusiek stan. 14 AZP 114-77/68, stan. 17 AZP 114-77/71, Trepcza stan. 9 AZP 113-78/37, stan. 22 AZP 112-78/75, Tyrawa Solna stan. 9 AZP 112-79/9, stan. 10 AZP 112-79/10, stan. 11 AZP 112-79/11, stan. 15 AZP 112-79/15, stan. 23 AZP 112-79/23, stan. 28 AZP 112-79/28, Załuż stan. 4 AZP 114-79/62, stan. 5 AZP 114-79/63, stan. 10 AZP 114-79/68, stan. 11 AZP 114-79/69. Na przełom okresu średniowiecza i okresu

nowożytnego badacze datowali 46 stanowisk archeologicznych wśród których godne wymienienia są: Czerzeż stan. 5 AZP 113-77/161, Kostarowce stan. 36 AZP 112-77/130, Pakoszówka stan. 10 AZP 112-77/92, stan. 30 AZP 112-77/112, Stróże Wielkie stan. 10 AZP 114-78/45, Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73.

Na okres nowożytny datowano 103 stanowiska archeologiczne, wśród których wyróżnić należy: Dobra stan. 9 AZP 111-79/29, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, stan. 10 AZP 112-79/73, Niebieszczany stan. 4 AZP 114-78/108 pozostałość po dworze, Prusiek stan. 13 AZP 114-77/67, Tyrawa Solna stan. 3 AZP 112-79/3, stan. 12 AZP 112-79/12, stan. 13 AZP 112-79/13, stan. 15 AZP 112-79/15, stan. 22 AZP 112-79/22.

287 stanowisk archeologicznych uzyskało ogólne określenie na pradzieje wskazujące jedynie na użytkowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych. Do cenniejszych osad posiadających takie datowanie zaliczamy: Bykowce stan. 2 AZP 113-79/17, Czerzeż stan. 6 AZP 113-77/160, Dobra stan. 8 AZP 111-79/28, stan. 16 AZP 111-79/36, Hłomcza stan. 5 AZP 111-79/54, stan. 6 AZP 111-79/55, Kostarowce stan. 17 AZP 113-77/144, stan. 24 AZP 112-77/118, stan. 35 AZP 112-77/129, Liszna stan. 2 AZP 112-78/105, Międzybrodzie stan. 1 AZP 112-78/88, Mrzygłód stan. 12 AZP 112-79/75, Pakoszówka stan. 32 AZP 112-77/114, Prusiek stan. 3 AZP 114-78/73, Raczkowa stan. 1 AZP 112-78/1, Sanoczek stan. 12 AZP 113-78/19, Strachocina stan. 15 AZP 112-77/48, stan. 17 AZP 112-77/50, Stróże Wielkie stan. 15 AZP 114-78/50, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, stan. 12 AZP 112-78/78, stan. 22 AZP 112-78/75, stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 15 AZP 112-79/15, Załuż stan. 4 AZP 114-79/62.

Nieliczne stanowiska archeologiczne nie posiadają ustalonej chronologii. Niewielka część stanowisk została scharakteryzowana jako stanowiska archiwalne. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w ANEKSIE nr 2. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski przede wszystkim w latach 50 i 60 XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Jednakże pełniejsze rozpoznanie tej kwestii wymagałoby wykonania licznych badań wykopaliskowych. Sytuacją taką mamy do czynienia np. w Pakoszówce na stanowiskach nr: 8 AZP 112-77/90, 10 AZP 112-77/92, 11 AZP 112-77/93, 12 AZP 112-77/94, 13 AZP 112-77/95, 14 AZP 112-77/96 – obiekty te łączy wspólne datowanie na okres rzymski. Również z tą epoką mamy do czynienia w przypadku blisko położonych względem siebie stanowisk nr 1 AZP 112-77/83 oraz 22 AZP 112-77/104 w Pakoszówce i nr 1-2 AZP 112-77/133 oraz 3 AZP 112-77/134 w Srogowie Górnym. Zwarty kompleks stanowisk archeologicznych datowanych na okres rzymski wystąpił w miejscowości Kostarowce zaliczyć do niego można następujące obiekty: 19 AZP 112-77/115, 22 AZP 112-77/116, 23 AZP 112-77/117, 24 AZP 112-77/118, 30 AZP 112-77/124, 31 AZP 112-77/125, 32 AZP 112-77/126, 34 AZP 112-77/128, 35 AZP 112-77/129, 36 AZP 112-77/130, 37 AZP 112-77/131. Z epoką brązu i okresem halsztackim związane są stanowiska nr 8 AZP 112-79/8, 12 AZP 112-79/12, 13 AZP 112-79/13, 14 AZP 112-79/14, 29 AZP 112-79/29 w Tyrawie Solnej. Na okres

wczesnego średniowiecza datowany został kompleks znanych stanowisk archeologicznych (grodziska, cmentarzysko, osada) w Trepczy, są to stan. 1 AZP 112-78/85, 2 AZP 112-78/84, 3 AZP 112-78/86, 25 AZP 112-78/110. Również na wczesne średniowiecze datowano położone blisko siebie stanowiska nr: 4 AZP 114-79/62, 5 AZP 114-79/63, 6 AZP 114-79/64 w Załużu. Ponadto wydaje się, że z kompleksami osadniczymi mamy do czynienia w miejscowościach Hłomcza, Kostarowce, Mrzygłód, Strachocina Trepcza, Tyrawa Solna jednakże datowanie występujących tam stanowisk archeologicznych nie jest już tak jednoznaczne. Występują tam stanowiska datowane na różne epoki pradziejów jak również na czasy średniowieczne, natomiast charakterystyczne jest to, iż stanowiska występują w bardzo bliskiej odległości względem siebie.

W ostatnich latach zarówno na obszarze gminy jak i w najbliższej okolicy prowadzono szereg badań archeologicznych, niejednokrotnie związanych z ciekawymi odkryciami, poprzedzających realizację dużych inwestycji: gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola, gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Granica RP a zwłaszcza gazociąg relacji Strachocina Hermanowice gdzie badania przyniosły dosyć spektakularne sukcesy. Warto w tym kontekście spojrzeć również na badania archeologiczne realizowane w trakcie budowy nieodległej obwodnica Sanoka gdzie dokonano wielu znakomitych odkryć. W toku tych działań zarejestrowano szereg nowych stanowisk archeologicznych oraz potwierdzono wartość znanych już wcześniej z AZP, cennych rozległych osad w obrębie których pozyskano liczne ciekawe zabytki ruchome. Wśród tych stanowisk wstępnie wyróżnić można zwłaszcza horyzont czasowy związany z gęstą siecią osadniczą z okresu rzymskiego. Kwestią czasu jest, kiedy kolejne osady w takim typie zostaną udokumentowane badawczo na terenie gminy Sanok.

W kontekście wyżej zasygnalizowanych odkryć cennych osad datowanych na okres rzymski w sąsiedztwie oraz zbliżonym kontekście geograficznym osad dotychczas badanych należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie gminy jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych:

- Czerteż stan. 5 AZP 113-77/161 osada z okresu rzymskiego w trakcie badań powierzchniowych pozyskano tutaj czterdzieści sześć fragmentów naczyń ceramicznych w tym bardzo charakterystyczne fragmenty ceramiki siwej, dodatkowo z powierzchni gruntu zebrano 8 fragmentów polepy konstrukcyjnej. Stanowisko zajmuje charakterystyczną dobrze eksponowaną formę terenową.
- Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81 osada wielokulturowa gdzie w trakcie badań powierzchniowych zebrano z powierzchni blisko sto zabytków archeologicznych w formie fragmentów naczyń ceramicznych z tej liczby 28 jednoznacznie datowano na okres rzymski. Stanowisko zajmuje doskonale wyodrębnioną terasę nad zalewową Sanu, wraz z wielokrotnie badanym wykopaliskowo stanowiskiem nr 1 stanowi rozległą osadę.
- Jędruszkowce stan. 7 AZP 113-77/107 rozległa, dogodnie usytuowana, osada datowana na późny okres rzymski, z powierzchni terenu zebrano tutaj kilkanaście fragmentów ceramiki datowanej na okres rzymski w tym kilka charakterystycznych fragmentów ceramiki siwej.

- Kostarowce stanowisko nr 3 AZP 113-77/130 z powierzchni pozyskano tutaj 43 fragmenty naczyń w tym charakterystyczne fragmenty brzegowe oraz kilka egzemplarzy ceramiki siwej. Osadę wstępnie datowano na późny okres rzymski, zajmuje ona rozległy obszar garbu terenowego o ekspozycji południowo wschodniej.
- Kostarowce stan. 4 AZP 113-77/131 zewidencjonowane jako rozległa osada z późnego okresu rzymskiego z doskonałą południowo wschodnią ekspozycją, z powierzchni zabytku zebrano czterdzieści sześć zabytków archeologicznych w formie fragmentów naczyń ceramicznych w tej liczbie szesnaście stanowiło okazy tzw. Ceramiki siwej.
- Kostarowce stan. 12 AZP 113-77/139 stanowisko odkryte w trakcie badań powierzchniowych realizowanych w 1986 roku, wówczas zewidencjonowane jako wielokulturowa osada z przewagą zabytków datowanych na późny okres rzymski tj. 36 fragm. naczyń ceramicznych z czego 14 fragmentów ceramiki siwej. Następnie badane wykopaliskowo w 2019 w związku z budową gazociągu relacji Strachocina – Granica RP. Wówczas ujawniono tutaj jedynie zabytki związane z horyzontem czasowym z okresu rzymskiego tj. 1077 fragmentów ceramik a także przedmioty żelazne. Przebadany fragment stanowiska obejmował powierzchnię niewiele ponad 100 arów i został zdefiniowany jako część produkcyjna dawnej osady, jej zdecydowanie większa część znajdowała się poza zakresem badań i przeprowadzenie tutaj rozpoznania w przyszłości może przynieść spektakularne rezultaty.
- Łodzina stanowisko nr 10 AZP 111-79/50 niewielkie powierzchniowo stanowisko zarejestrowane w doskonale eksponowanym terenie w niewielkiej odległości od Sanu, zarejestrowane na podstawie znaleziska dziesięciu fragmentów naczyń ceramicznych datowanych na późny okres rzymski, wśród zabytków fragmenty dużego naczynia zasobowego.
- Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64 rozległa wielokulturowa osada, w trakcie badań powierzchniowych zarejestrowano tutaj siedemnaście fragmentów naczyń ceramicznych datowanych na późny okres rzymski ponadto na powierzchni terenu widoczne były wówczas charakterystyczne zaciemnienia – prawdopodobnie ślady po rozorywanych obiektach archeologicznych.
- Pakoszkówka stanowisko 1 AZP 112-77/83 stanowisko badane przez wiele sezonów wykopaliskowo zewidencjonowane jako osada z okresu rzymskiego. Pozyskano z stąd liczne i cenne zabytki archeologiczne (więcej szczegółów opisano w omówieniu dotychczas zrealizowanych na terenie gminy badaniach wykopaliskowych), znakomita większość wyznaczonej osady nie została objęta badaniami wykopaliskowymi.
- Pakoszkówka stan. 3 AZP 112-77/85 stanowisko zarejestrowane zostało w 1983, do ewidencji konserwatorskiej trafiło po badaniach powierzchniowych w 1987 r., natomiast w roku 2017 było badane wykopaliskowo w związku z budową gazociągu. Potwierdzona została tutaj wartość obiektu, pozyskano kilkaset zabytków archeologicznych i zarejestrowano obiekty archeologiczne. Zdecydowana większość osady pozostaje do badań wykopaliskowych
- Pakoszkówka stan. 10 AZP 112-77/92 bardzo rozległa wielokulturowa osada zewidencjonowana w trakcie badań powierzchniowych w 1987 r., z okresem rzymskim

- związano tutaj 46 zabytków archeologicznych zebranych z powierzchni w postaci fragmentów ceramiki dziesięć z nich stanowiło przykłady ceramiki siwej.
- Pakoszkówka stanowisko nr 26 AZP 112-77/108 zewidencjonowane jako osada z późnego okresu rzymskiego gdzie pozyskano 21 fragmentów naczyń ceramicznych w tej liczbie 17 stanowiło przykład charakterystycznej ceramiki siwej.
 - Prusiek stan. 14 AZP 114-77/68 rozległa wielokulturowa osada z doskonałą południowo zachodnią ekspozycją, z pozyskanych zabytków dwanaście datowano na okres rzymski, w trakcie badań powierzchniowych na rozoranych polach widoczne były ślady niszczonych działalnością rolniczą obiektów archeologicznych w formie wyraźnych zaciemnień.
 - Sanoczek stan. 22 AZP 113-77/164 doskonale usytuowana, w miejscu z natury obronnym, niewielka osada datowana na okres rzymski wyznaczona na podstawie znaleziska dwunastu fragmentów ceramiki, pięciu grudek polepy oraz dwóch żużli być może świadczących o działaniach związanych z wytopem metalu bądź wypałem naczyń ceramicznych.
 - Srogów Górny stanowisko 1-2 AZP 112-77/133 rozległa osada pierwotnie ewidencjonowana jako dwa stanowiska, następnie złączone w jedno. Z powierzchni zebrano charakterystyczne zabytki datujące na późny okres rzymski. W trakcie budowy odcinka gazociągu w drugiej połowie lat 80 XX wieku, w profilach wykopu widoczne były wyraźne obiekty archeologiczne. Stanowisko było badane w 2017 r. w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia. Pozyskano kilkaset zabytków ruchomych oraz udokumentowano ponad 80 obiektów archeologicznych. Większa część osady znajduje się poza pasem przeprowadzonych badań.
 - Srogów Górny stan. 17 AZP 112-78/48 zewidencjonowane na podstawie znaleziska w trakcie badań powierzchniowych trzydziestu pięciu fragmentów ceramiki z okresu rzymskiego. Ułożone na stoku z południowo – wschodnią ekspozycją. W trakcie badań powierzchniowych w terenie widoczne były wyraźne zaciemnienia – ślady po rozorywanych obiektach archeologicznych.
 - Srogów Górny stan. 20 AZP 112-77/147 stanowisko zewidencjonowane w trakcie prac związanych z budową gazociągu wysokiego ciśnienia w 2017 roku, wówczas również badane wykopaliskowo. Udokumentowano tutaj obiekty archeologiczne oraz zabytki datowane na okres rzymski.
 - Strachocina stan. 21 AZP 112-77/54 osada z kursu rzymskiego pierwotnie zewidencjonowana w trakcie badań powierzchniowych AZP na podstawie charakterystycznych fragmentów ceramicznych. Następnie badana wykopaliskowo w 2019 r., w związku z budową gazociągu. Udokumentowano wówczas kilkadziesiąt obiektów archeologicznych oraz pozyskano kilkaset zabytków.
 - Strachocina stan. 40 AZP 112-77/73 położona w miejscu z natury obronnym, otoczona ciekami wodnymi osada z okresu rzymskiego. Zewidencjonowana została w trakcie badań powierzchniowych, z powierzchni zebrano tutaj 36 fragmentów naczyń ceramicznych z czego 28 stanowiło charakterystyczne fragmenty ceramiki siwej.
 - Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34 rozległa wielokulturowa osada, doskonale położona na terasie nadzalewowej Sanu. Zewidencjonowana na podstawie zabytków ruchomych. Jej wartość potwierdzono w trakcie prac wykopaliskowych poprzedzających budowę

domów jednorodzinnych. Udokumentowano liczne obiekty archeologiczne oraz pozyskano kolejne zabytki.

- Trepcza stan. 22 AZP 112-78/75 osada z okresu rzymskiego zewidencjonowana w latach 80 XX wieku, następnie badana wykopaliskowo w 2021 r. Pozyskano tutaj liczne zabytki archeologiczne udokumentowano obecność obiektów archeologicznych.
- Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73 rozległa osada wielokulturowa, ze znaleziskiem materiałów datowanych na okres rzymski m.in. fragmentów tzw. Ceramiki siwej. W trakcie badań powierzchniowych na powierzchni widoczne były ślady rozorywanych obiektów archeologicznych.
- Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5 osada wielokulturowa gdzie 50 fragmentów ceramiki datowano na okres rzymski.
- Załuż stan. 1 AZP 114-79/59 osada z późnego okresu rzymskiego zewidencjonowana na podstawie znaleziska 16 fragmentów naczyń ceramicznych. W okresie międzywojennym odkryto tutaj grób z okresu rzymskiego z naczyniem i monetą cesarza Hadriana.
- Załuż stan. 5 AZP 114-79/63 wielokulturowa osada z licznymi znaleziskami zabytków ruchomych z których 52 fragmenty ceramiczne zakwalifikowano jako pochodzące z późnego okresu rzymskiego.

Na niewielkiej liczbie stanowisk, w stosunku do ich ogólnej liczby, prowadzono badania wykopaliskowe, jednakże rezultaty wykonanych badań miały doniosłe znaczenie dla poszerzenia wiedzy o pradziejach regionu.

W Międzybrodziu jeszcze w latach przedwojennych (1937-1938) Irina Dobriańska przeprowadziła badania archeologiczne na osadzie z okresu rzymskiego. Z badań tych zachowały się w Muzeum Historycznym w Sanoku liczne fragmenty naczyń ceramicznych.

Jedne z najciekawszych i najcenniejszych badań archeologicznych zrealizowano w Trepczy na stanowisku nr 2 AZP 112-78/84, grodzisku wczesnośredniowiecznym „Horodyszcz”. Obiekt ten badany był przez Jerzego Ginalskiego z Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku w drugiej połowie lat 90 XX wieku oraz na początku XXI wieku, bezpośrednią przyczyną podjęcia badań była nielegalna penetracja jego obszaru przez tzw. „poszukiwaczy skarbów” przy użyciu wykrywaczy metalu. Grodzisko to położone jest na południowych wzniesieniach Pogórza Dynowskiego na zalesionym stożkowato ściętym wzgórzu przy tzw. przełomie międzybrodzkim czyli miejscu największego przewężenia doliny Sanu od północy zamykającego Kotlinę Sanocką. Obiekt ten posiada pierścieniowy system umocnień w postaci kilku linii wałów otaczających go od północy południa i zachodu i jednego wału od wschodu ze względu na naturalną niedostępność grodu z tej strony. Stanowisko to zostało odkryte w 1958 r. w ramach działania Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej, wówczas również wykonano niewielkie badania sondażowe. Badania archeologiczne realizowane od 1996 r. ujawniły na majdanie grodziska obecność kamiennych reliktów dwóch drewnianych obiektów sakralnych oraz rozległego cmentarzyska liczącego kilkaset pochówków datowanych na okres od XII do drugiej połowy XIII wieku. Na grodzisku pozyskano liczne zabytki ruchome żelazne, brązowe, srebrne i złote m.in. narzędzia, elementy uzbrojenia oraz ozdoby niekiedy wykonane bardzo kunsztownie. Do najciekawszych znalezisk należy pieczęć książęca oraz pierwsze

na Podkarpaciu zabytki związane z chrześcijańskim kultem religijnym wśród których znalazło się kilka krzyży relikwiarzowych – enkolpionów wykonanych z brązu. Na obiekcie potwierdzone zostało również osadnictwo związane z wcześniejszym okresem wczesnego średniowiecza jego fazą plemienną gdzie zarysowały się wyraźne oddziaływania Państwa Wielkomorawskiego. Poświadczono zostało tutaj również osadnictwo z okresu lateńskiego związane z kulturą celtycką poświadczoną przez znaleziska ceramiki grafitowej, celtyckich naczyń toczonych na kole a także fragmentu szklanej bransolety. Z tą fazą zasiedlenia stanowiska związane jest również kamienne umocnienie nasypu wału głównego. Najstarszy horyzont chronologiczny „Horodyszcz” związany jest ze znaleziskami z wczesnej epoki brązu tj. ceramiką, zabytkami metalowymi oraz kamiennymi związanymi z funkcjonowaniem w tym miejscu grup ludności kultury Otomani-Füzesabony.

Stanowisko archeologiczne nr 25 w Trepczy AZP 112-78/110 było badane wykopaliskowo w latach 2007-2010 przez mgr Jerzego Ginalskiego oraz mgr Marcina Glinianowicza z Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Obiekt ten w ewidencji konserwatorskiej figuruje jako wczesnośredniowieczny punkt osadniczy, zlokalizowany został na fragmencie zbocza grodziska „Horodna”. Badania archeologiczne potwierdziły osadową genezę stanowiska oraz wskazały na jej produkcyjny charakter. Odkryte zostały tutaj obiekty mieszkalne oraz o przeznaczeniu gospodarczo-mieszkalnym w postaci palenisk. W trakcie prac pozyskano liczne noże oraz tzw. grzywny grotopodobne. Duża ilość odkrytych grotów od strzał może wskazywać na wrogi najazd i gwałtowny koniec osady. Przeprowadzone badania wskazują na zasiedlenie stanowiska w okresie wczesnego średniowiecza najprawdopodobniej w czasach plemiennych.

Stanowisko nr 25 w Prusieku AZP 114-77/126 odkryte zostało na początku XXI wieku. W latach 2004–2009 w jego obrębie prowadzone były badania archeologiczne. Ich realizacja przyniosła rewelacyjne wyniki, na powierzchni ponad 15 arów ujawniono obecność cmentarzyska ciałopalnego. Udokumentowano tutaj obecność ponad czterdziestu obiektów grobowych oraz dołków posłupowych będących pozostałością konstrukcji z czasów użytkowania nekropoli. Stanowisko to na podstawie charakterystycznych cech obrządku pogrzebowego oraz wyposażenia pochówków datowane zostało na przełom wczesnego i młodszego okresu rzymskiego – 2 poł. II w. po Chrystusie. Ludność która użytkowała cmentarzysko identyfikowana jest z archeologiczną kulturą przeworską zamieszkującą w ówczesnym czasie większą część ziem obecnej Polski. Natomiast badane cmentarzysko jest jedyną nekropolią powyższej kultury odkrytą w polskich Karpatach. Przeprowadzone badania pozwoliły pozyskać liczne zabytki ruchome m.in.: metalowe części stroju i ozdoby w postaci fibul, okuć pasa, liczne wisiory w tym egzemplarze złote. Część grobów należała do wojowników, odkryto tutaj elementy uzbrojenia w tym miecze importowane z terenów Cesarstwa Rzymskiego. Badania w Prusieku prowadziła dr Judyta Rodzińska-Nowak z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Badania wykopaliskowe na stanowisku nr 1 AZP 112-77/83 w Pakoszówce prowadzone były w latach 1998–2008 przez Prof. Renatę Madydę-Legutko z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego wraz z zespołem. Stanowisko to położone jest na zboczach góry Wroczeń. Przeprowadzone badania pozwoliły wydzielić tutaj dwie strefy zabudowy: gospodarczo-produkcyjną zlokalizowaną w niższej partii stanowiska z licznymi

czworokątnymi paleniskami oraz jamami gospodarczymi, oraz strefę mieszkalną położoną wyżej na stokach góry z pozostałościami zabudowy w postaci konstrukcji słupowych. Pozyskane zabytki ruchome pozwoliły datować powyższą osadę na przełom wczesnego i początku młodszego okresu rzymskiego. Część odkrytych w Pakoszówce naczyń ceramicznych znajduje bliskie analogie z dackim kręgiem kulturowym i pozwala wnioskować o kontaktach obu kręgów cywilizacyjnych. Do ciekawszych znalezisk należy tutaj fragment metalowego lustra o perforowanym brzegu zapewne import z terenów wchodzących w obręb Imperium Rzymskiego. Również z młodszym okresem rzymskim związana jest druga osada badana w Pakoszówce na stanowisku nr 26 AZP 112-77/108. Stwierdzono tutaj obecność liczego zbioru ceramiki naczyniowej wyrabianej przy użyciu koła garncarskiego także posiadającej analogie w kręgu dackim.

Na stanowisku nr 32 AZP 112-77/114 w Pakoszówce przeprowadzone zostały sondażowe badania archeologiczne pod kierownictwem Anny Muzyczuk i Elżbiety Pohorskiej-Klei. Odsłonięto tutaj obiekty archeologiczne w typie osadowym, a także produkcyjnym w postaci palenisk. Pozyskano liczne zabytki ruchome charakterystyczne dla osadnictwa celtyckiego m.in.: ceramikę grafitową, szklany paciorek a także żelazną zapinkę o konstrukcji środkowo lateńskiej. Przeprowadzone rozpoznanie pozwoliło powiązać badaną osadę z kręgiem kultury celtyckiej i środkową fazą okresu lateńskiego. Dodatkowo badania stanowiły kolejny przyczynek do potwierdzenia hipotezy o istnieniu w środkowym i górnym dorzeczu Sanu enklawy osadnictwa celtyckiego.

Liszna stan. 1 AZP 112-79/89 była badana archeologicznie w latach 1975-1976 przez M. Zielińską. Ujawniono tutaj pozostałości osady z późnego okresu rzymskiego w postaci dołków posłupowych oraz obiekt o charakterze gospodarczym. Pozyskano nieliczne fragmenty naczyń ceramicznych, kilka przedmiotów metalowych oraz fragment naczynia szklanego prawdopodobnie importu z terenów rzymskich posiadającego wyraźne nawiązania do ziem nadczarnomorskich. Do ciekawych znalezisk należy zaliczyć także kamienne dłutko. Stanowisko to zostało datowane na późny okres rzymski.

Stanowisko archeologiczne nr 1 AZP 112-79/80 w Hłomczy zlokalizowane zostało na rozległym cyplu lewobrzeżnej nadzalewowej terasy Sanu. Zostało ono odkryte w 1979 r. natomiast badania archeologiczne rozpoczęto tutaj w 1981 r. Obiekt ten zajmuje rozległy obszar obejmujący blisko 6 hektarów powierzchni. Dotychczas badaniami archeologicznymi objęto jedynie kilkadziesiąt arów. Jednakże dokonane znaleziska pozwalają wnioskować, iż mamy tutaj do czynienia z jednym z najcenniejszych archeologicznych obiektów województwa Podkarpackiego. Na stanowisku ujawniono obecność stu kilkudziesięciu obiektów osadowych, 10 skupisk ceramiki, skarbu ozdób brązowych zdeponowanych w glinianym naczyniu oraz ponad 12 tysięcy zabytków ruchomych z których wiele posiadało cechy unikatowe. Stanowisko to posiada charakter wielokulturowy. Wyróżnione zostały tutaj obiekty z górnego Paleolitu, wczesnej epoki brązu, epoki brązu i okresu halszackiego a także okresu rzymskiego.

Trepcza stan. 3 AZP 112-78/86, cmentarzisko kurhanowe objęte było badaniami prowadzonymi przez Józefa Janowskiego pod koniec lat 50 i w latach 60 XX wieku, potwierdzono wówczas powiązanie kopców z okresem wczesnego średniowiecza.

W ostatnich latach przeprowadzono szereg badań archeologicznych w Bykowcach związanych z budową w obrębie miejscowości domów jednorodzinnych. W roku 2006 mgr

Maria Zielińska z Muzeum Historycznego w Sanoku przeprowadziła badania w obrębie stanowiska nr 4 AZP 113-79/19. Potwierdzono wówczas obecność na stanowisku pozostałości wczesnośredniowiecznego osadnictwa. W roku 2010 na tym samym stanowisku badania prowadził mgr Piotr Kotowicz również z Muzeum Historycznego. W ich wyniku ujawniono obecność czterech obiektów archeologicznych z których pozyskano zabytki pozwalające wiązać odkryte obiekty z okresem przypadającym na młodszą epokę brązu – wczesną epokę żelaza. Ponadto z humusu zebrano ceramikę datowaną na okres wpływów rzymskich oraz okres wczesnego średniowiecza. Obserwacja archeologiczna przeprowadzona została również w obrębie stanowiska nr 5 AZP 113-79/20 w Bykowcach w 2009 r. przez P. Kotowicza. Na stanowisku tym nie stwierdzono wówczas obecności nawarstwień, obiektów oraz zabytków archeologicznych. Natomiast w roku 2014 przeprowadzono badania w obrębie stanowiska nr 7 AZP 113-79/22 również kierowane przez Piotra Kotowicza. Nie odkryto tutaj obiektów archeologicznych jednakże obecność pradziejowego osadnictwa potwierdziły luźne znaleziska fragmentów naczyń ceramicznych datowanych na okres rzymski.

W roku 2010 mgr Piotr Kotowicz przeprowadził rozpoznanie archeologiczne w obrębie stanowiska nr 9 AZP 112-79/9 w Tyrawie Solnej. Obiekt ten został odkryty w latach 80 XX wieku. Przeprowadzone badania archeologiczne poprzedziły planowaną budowę domu jednorodzinnego. W ich wyniku ujawniono obecność siedmiu obiektów średniowiecznych (XIII-XIV) o charakterze gospodarczo – mieszkalnym, zawierających fragmenty naczyń ceramicznych, przedmiot żelazny, polepę, żuźle oraz kości zwierzęce. Na złożu wtórnym w obiektach średniowiecznych pozyskano zabytki wskazujące na penetrację obszaru stanowiska w epoce brązu oraz w okresie wpływów rzymskich.

Pakoszówka stanowisko nr 3 AZP 112-77/85 oraz Trepcza stanowisko nr 24 AZP 112-78/73. Badania prowadzone w sierpniu 2015 roku, w związku z budową sieci napowietrznej i podziemnej linii światłowodowej. Prace ziemne związane z budową przedmiotowej inwestycji prowadzone były wzdłuż w/w stanowisk wykopami szerokości 100 cm i głębokości od 50 do 60 cm. We wszystkich wykopach zarejestrowano jedynie warstwy naturalne (humus) oraz calej. Na żadnym ze stanowisk nie stwierdzono występowania obiektów archeologicznych, warstw kulturowych, ani materiału ruchomego.

W 2016 roku w Jurowcach przypadkowo odkryto skarb. Był to skarb monet z II połowy XVII wieku, tzw. depozyt. Składały się na niego srebrny szóstak króla Jana Kazimierza, siedem srebrnych trójkrajarówek cesarza austriackiego Leopolda I Habsburga oraz 29 miedzianych szelągów, najpewniej bitych również w trakcie panowania Jana Kazimierza (te zachowały się w słabszym stanie). Zestaw monet wskazuje, że skarb został ukryty najwcześniej w początkach XVII stulecia. Prawdopodobnie ktoś zakopał skarb w woreczku lnianym, skórzanym albo z innego organicznego materiału, który nie zachował się do naszych czasów.

Pakoszówka stanowisko nr 27 AZP 112-77/109, badania prowadzone we wrześniu 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji konserwatorskiej widnieje, jako ślad osadnictwa z okresu rzymskiego oraz z okresu średniowiecza. Badania miały charakter interwencyjny i objęły teren 450 m². W obrębie badanego terenu nie zarejestrowano obiektów archeologicznych, a jedynie sześć prostokątnych wykopów nowożytnych. Znaleziono materiał zabytkowy, w

formie dziesięciu fragmentów skorup glinianych; niewielka ilość i słaby stan zachowania artefaktów uniemożliwia dokładne określenie chronologiczno-kulturowe stanowiska. Stwierdzono, że materiał ten pochodzi z późnego okresu rzymskiego.

Strachocina stanowisko nr 21 AZP 112-77/54, badania prowadzone we wrześniu 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko widnieje w ewidencji, jako punkt osadniczy z okresu rzymskiego. Badaniami objęto teren o powierzchni 16, 5 ara. W obrębie badanego terenu zarejestrowano 37 obiektów archeologicznych; były to głównie ślady dołków posłupowych, które mniej lub bardziej układały się w zarys zamierzonej konstrukcji oraz kilka jam. Łącznie zebrano 191 fragmentów naczyń glinianych, datowanych na późny okres rzymski, 2 kamienie ze śladami gładzenia oraz jeden fragment glinianego przeszlika. Z uwagi na to, że inwestycja miała charakter liniowy i przebadano stanowisko na szerokość 7,5 metra, ciężko doszukać się zamierzonego układu odkrytych obiektów. Duża liczba dołków posłupowych sugeruje, że na badanym terenie znajdowała się jakaś konstrukcja wspierająca się na słupach. Więcej informacji dostarczyłyby szeroko płaszczyznowe badania tego stanowiska.

Strachocina stanowisko nr 25 AZP 112-77/58, badania prowadzone w październiku 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji konserwatorskiej widnieje jako pradziejowy punkt osadniczy oraz punkt osadniczy z późnego okresu rzymskiego oraz z nowożytności. Badaniami objęty był teren o powierzchni około 375 m². W obrębie badanego terenu zarejestrowano pięć obiektów archeologicznych; były to ślady mocno zniszczonych prostokątnych oraz owalnie prostokątnych palenisk wyłożonych kamieniami. W trakcie badań zarejestrowano jedynie spągi palenisk, ich miąższość maksymalnie osiągnęła do 20 cm. Wypełniska były niejednolite, plamiste; w ich skład wchodziły kamienia, polepa i węgle drzewne. Łącznie zebrano sześć fragmentów naczyń glinianych, datowanych na późny okres rzymski; zarejestrowano je tylko w jednym obiekcie.

Pakoszówka stanowisko nr 3 AZP 112-77/85, badania prowadzone w październiku 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji konserwatorskiej widnieje jako osada z okresu rzymskiego oraz punkt osadniczy z okresu średniowiecza. Badania miały charakter wyprzedzający i objęły teren o powierzchni 1425 m². W badanym obrębie zarejestrowano 16 obiektów archeologicznych; były to jamy i dołki posłupowe. Materiał zabytkowy, w łącznej ilości 777 fragmentów, znaleziono w obiektach archeologicznych (420 szt.) oraz w warstwie kulturowej (357 szt.). W trakcie prowadzonych badań natrafiono na jamy gospodarcze oraz na część produkcyjną, gdzie zalegały fragmenty naczyń zasobowych o różnym stopniu wypalenia; od form słabo wypalonych o spękanych powierzchniach i różnych barwach (od ceglastej po ciemnoszarą), po formy dobrze wypalone barwy szarej, stalowoszarej oraz ciemnoszarej. Świadczyć to może o tym, że na tym terenie zajmowano się produkcją „szeroko kołnierзовych” naczyń zasobowych. Z uwagi na to, że inwestycja związana z budową gazociągu miała charakter liniowy i badania wykopaliskowe przeprowadzono tylko w granicach inwestycji, uchwycono jedynie fragment stanowiska. Z punktu widzenia archeologicznego jest to bardzo ciekawe stanowisko, które znacząco może wzbogacić wiedzę na temat późnego okresu wpływów rzymskich na badanym terenie. W skład pozyskanego materiału zabytkowego wchodzi: 764 fragmenty naczyń glinianych,

1 kamień (rozcieracz) oraz 12 grudek polepy konstrukcyjnej. Materiał ten to w przeważającej większości fragmenty naczyń glinianych, wykonanych ręcznie. Pochodzą one z różnych części naczyń, od wylewów po dna; są różnie zachowane, lepiej lub gorzej wypalone, ich powierzchnie posiadają barwy w różnych odcieniach brunatnego, a przełomy są wielobarwne, co może świadczyć o wypale naczyń w atmosferze utleniającej, czyli przy dopływie tlenu. Jest to tzw. ceramika kuchenna, czyli naczynia grubościennie, gorszej jakości przeznaczone do użytku codziennego. Oprócz niej występują fragmenty naczyń tzw. cienkościennych, dobrze wykonanych i wypalonych o powierzchniach i przełomach jednobarwnych (w różnych odcieniach szarości); są to naczynia wykonane na kole wolnoobrotowym. Ich jednobarwność sugeruje, że zostały wypalone w atmosferze redukcyjnej, czyli piecach bez dopływu tlenu. Wśród materiału zabytkowego na uwagę zasługuje 80 fragmentów wyżej wspomnianych szeroko kołnierзовych naczyń zasobowych. Charakteryzują się one masywnymi rozmiarami i pogrubionym wylewem; chronologicznie powiązane są z późnym okresem rzymskim i z wczesnym okresem wędrówek ludów. Wykonane one zostały na kole gancarskim, w różnym stopniu wypalania, od form dobrze wypalonych, o szarych i stalowoszarych powierzchniach i jednobarwnych przełomach, po fragmenty źle wypalone. Niektóre posiadają zdobienia w postaci dwurzędowych lub wielorzędowych poziomych rytych linii.

Srogów Górny stanowisko nr 1-2 AZP 112-77/133, badania prowadzone na przełomie października i listopada 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko to uznane jest za bardzo cenną osadę, datowaną na późny okres rzymski oraz wczesne średniowiecze. Badaniami objęto teren o powierzchni 21,75 ara. W obrębie badanego terenu zarejestrowano 83 obiekty archeologiczne; były to dołki posłupowe (64), jamy (15) i jamy osadowe / półziemianki (4). Materiał zabytkowy pozyskano głównie z eksploracji obiektów i było to 234 fragmenty naczyń glinianych, 8 grudek polepy konstrukcyjnej, 1 fragment żelaznego sierpa i 1 żelazna motyka. Wypełniska obiektów były w większości niejednolite, plamiste, w kilku z nich zaobserwowano występowanie drobnej polepy i węgla drzewnych oraz pojedynczych kamieni. Wielkość i miąższość ich była mocno zróżnicowana, od małych dołków posłupowych, do dużych dochodzących do około 5 metrów długości półziemianek; w większości obiekty były płytkie, od 4 do 74 cm. Wstępnie materiał ten datowany jest na okres wpływów rzymskich i okres wczesnego średniowiecza.

Srogów Górny stanowisko nr 20 AZP 112-77/146, badania prowadzone w listopadzie 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji konserwatorskiej widnieje, jako osada z okresu rzymskiego. Stanowisko odkryte zostało w 2017 roku, w trakcie odhumusowania trasy gazociągu pod nadzorem archeologicznym; odkryto zarysy czterech obiektów ziemnych o wypełnisku wskazującym na pradziejowe pochodzenie. Badania miały charakter interwencyjny i objęły teren o powierzchni 3,75 ara. W toku badań wydzielono i zadokumentowano sześć obiektów archeologicznych; pięć z nich były to jamy, jeden zaś to dołek posłupowy. Pozyskano łącznie sześć fragmentów naczyń glinianych. Jamy i ślady po nich w części były mocno zdegradowane, zarejestrowano głównie ich spągi. Głębokość obiektów mieściła się w przedziale od 5 do 42 cm. Obiekty posiadały jednolite wypełniska,

barwy brunatno szarej, w kilku z nich zaobserwowano występowanie drobnej polepy i węgla drzewnych oraz pojedynczych kamieni.

Falejówka stanowisko nr 15 AZP 112-78/25, badania prowadzone w listopadzie 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko widnieje w ewidencji, jako punkt osadniczy z neolitu, późnego okresu rzymskiego i z okresu nowożytnego. Badaniami objęto powierzchnię około 30 m². W trakcie badań zadokumentowano jeden obiekt archeologiczny. Ze względu na liniowy charakter inwestycji przebadano archeologicznie jedynie fragment stanowiska. Podczas prac nie odkryto ruchomego materiału zabytkowego, natomiast natrafiono na jedną jamę, której wypełnisko miało charakter pradziejowy. Przy szeroko płaszczyznowych badaniach wykopaliskowych wyniki mogą być bardziej owocne.

Falejówka stanowisko nr 24 AZP 112-78/34, badania prowadzone w listopadzie 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji widnieje, jako punkt osadniczy z przełomu średniowiecza oraz okresu nowożytnego. Badaniami objęto teren o powierzchni 4,5 ara; obszar badanego stanowiska charakteryzuje się glebami brunatnymi powstałymi na glinach zwałowych oraz piaskach i piaskowcach. W wyniku badań nie zaobserwowano obiektów i nawarstwień archeologicznych, ani nie pozyskano ruchomego materiału zabytkowego, na podstawie którego można byłoby określić chronologię stanowiska. Nie wyklucza to jednak pradziejowego osadnictwa na tym terenie; ślady pozostawione przez człowieka mogą znajdować się w innej części stanowiska.

Falejówka stanowisko nr 27 AZP 112-78/37, badania prowadzone w listopadzie 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko zewidencjonowane zostało jako ślad osadnictwa z okresu rzymskiego oraz z okresu średniowiecza. Badaniami objęto teren o powierzchni 2,25 ara. Obszar badanego stanowiska charakteryzuje się glebami brunatnymi powstałymi na glinach zwałowych oraz piaskach i piaskowcach. W wyniku badań nie zaobserwowano obiektów i nawarstwień archeologicznych, ani nie pozyskano ruchomego materiału zabytkowego, na podstawie którego można byłoby określić chronologię stanowiska. Nie wyklucza to jednak pradziejowego osadnictwa na tym terenie; ślady pozostawione przez człowieka mogą znajdować się w innej części stanowiska.

Wzgórze Czerteż. Działania zespołu badawczego Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2017 i 2018 roku. Zewidencjonowano pozycję długiego esowatego okopu oraz dodatkowe trzy fragmenty okopów przebiegających pomiędzy drogą z Jasiela a szczytem wzniesienia. Przebieg pozycji jest nieregularny, w swoim kształcie łukowaty. Początkowo rysuje się na osi północny zachód – południowy wschód, żeby dalej zakręcić w kierunku południowym. W kilku miejscach okop jest zasypyany. Znacznie lepiej zachowała się część północno-zachodnia, gdzie widoczne są mniejsze konstrukcje, czytelny jest tu podział na sekcje. Najgorzej zachowana jest część centralna, a w części południowej okop jest stosunkowo dobrze widoczny. W tej okolicy znajduje się kopiec kamienny, zlokalizowany na obszarze satrodrzewia bukowego. Widoczne są także niewielkie kopce ziemne, mocno jednak zdegradowane. Przypomina ta w całości małe polowe cmentarze wojenne. Miejsce to powinno zostać w przyszłości przebadane przy użyciu georadaru, a następnie zweryfikowane metodami wykopaliskowymi. Poniżej szczytu Czerteż znajduje się kolejny

duży odcinek transzei; jest dość dobrze zachowany. Ale nie udało się zadokumentować pełnego przebiegu jego struktury. Za linią okopów, przy granicy Państwa znajduje się kilkanaście małych dołków strzeleckich oraz jeden kopiec kamienny. natrafiono tu także na trzy ziemianki; każda z nich posiadała dobrze zaznaczone wejście. Dwie struktury, zlokalizowane w części wschodniej posiadały bardziej kwadratowy kształt, a jedna największa prostokątny. Prowadził do niej długi rów dobiegowy. Struktury te najprawdopodobniej zostały wykonane pośpiesznie podczas odwrotu Armii Austro-Węgierskiej po nieudanej ofensywie, której celem miało być oswobodzenie Przemyśla w 1915 roku.

Pakoszówka stanowisko nr 33 AZP 112-77. Odkryte zostało w 2015 roku, jest to nekropolia kultury przeworskiej, w strefie karpackiej. Znajduje się w południowej części Pogórza Dynowskiego, w odległości kilkuset metrów od osady. Stanowisko położone jest na zboczach góry Wroczeń. Cmentarzysko pochodzi z czasów wpływów rzymskich. Natrafiono na 10 pochówków, w większości męczyzn, bogato wyposażonych. Znaleźiska to broń, przedmioty codziennego użytku i biżuteria. Cmentarzysko związane jest przypuszczalnie z migracją Wandalów w czasie wojen markomańskich (II wiek n.e.), czyli konfliktu zbrojnego między Cesarstwem Rzymskim a plemionami germańskimi. Prawdopodobnie cmentarzysko związane było z jedną z dwóch pobliskich osad. Pierwsza mieściła się w okolicy dzisiejszego Srogowa Górnego, druga w rejonie wsi Pakoszówka. Dzisiaj trudno wskazać do której osady cmentarzysko należało. Obecność mieczy na cmentarzysku świadczy o kontaktach pomiędzy Wandalami a Cesarstwem Rzymskim. Badania archeologiczne prowadzone na przestrzeni od lipca do września 2018 roku, na cmentarzysku ciałopalnym kultury przeworskiej. W toku prac przebadano powierzchnię 200,5 m² stanowiska w obrębie pięciu wykopów. Prace miały na celu określić granice cmentarzyska od strony N, E i S. W trakcie badań nie natrafiono na dalsze pochówki, jedynie w warstwie humusu i pogłębia zalegały nieliczne fragmenty ceramiki z różnych okresów czasowych, zabytki kamienne oraz pojedyncze, drobne przedmioty żelazne. W wykopach natrafiono na pojedyncze fragmenty ceramiki, z których część jest datowanych na okres wpływów rzymskich, ale niektóre mają niewątpliwie wcześniejszą i późniejszą chronologię. Natrafiono też na zabytek krzemienny, który wstępnie można wiązać z neolitem lub wczesną epoką żelaza. Trudno określić chronologię gwoździowatych przedmiotów żelaznych.

Niebieszczany stanowisko nr 4 AZP 114-78/108; badania prowadzone w maju 2018 roku w związku z budową sieci oświetlenia drogowego. Stanowisko obejmuje relikty dworu obronnego, datowane jest na XV-XVII wiek. Badania skoncentrowały się na wschodnim boku płaskiego nasypu, na którym w dawnych czasach posadowiony był dwór obronny otoczony fosą. W toku badań wykonano wykop długości 55 m i szerokości od 1m do 0,3 m, pokrywający się swym przebiegiem z linią ułożenia kabli. Eksplorację ograniczono do 0,5 m głębokości. Uwidoczniono stratygrafię na profilach. Warstwę pierwszą tworzyła darń i ciemnobrązowy humus (warstwa ta dochodziła maksymalnie do 10 cm głębokości); poniżej zalegała druga warstwa – ciemnobrązowy nasyp współczesny z fragmentami cegieł, żwirową podsypką drogi asfaltowej i przedmiotami współczesnymi (warstwa ta sięgała do głębokości 30-50 cm). Od 16 metra (mierząc od południa) pojawił

się także strop warstwy trzeciej – jasnobrązowa, plamista warstwa z fragmentami cegieł. Zaobserwowano skupisko kamieni, fragmentów cegieł i zaprawy.

Niebieszczany działka ew. nr 3806, poszukiwania zabytków archeologicznych przy użyciu wykrywacza metali, prowadzone w marcu 2019 roku. Poszukiwania przeprowadzono w związku z odkryciem na tym terenie wczesnośredniowiecznej, brązowej głowicy buławy gwiazdzistej, datowanej na XII-XIII w. Odkrycia dokonała w 2016 roku przypadkowa osoba podczas zbierania grzybów. Celem przeprowadzonych badań poszukiwawczych było pozyskanie wszystkich zalegających płytko (do 30 cm) zabytków i zweryfikowanie miejsca odkrycia zabytku, jako potencjalnego stanowiska archeologicznego. Przeszukano obszar około 3 ha między widłami dwóch potoków. Natrafiono na liczne ślady działań wojskowych w trakcie II wojny światowej (łuski, odłamki) oraz na cztery zabytki o wcześniejszej chronologii: żelazny grot włóczni (chronologicznie tożsamy z buławą), żelazna podkowa (z okresu późnego średniowiecza), żelazna podkówka do buta (nowożytna) oraz sztabka okucia (o niesprecyzowanej chronologii). Przeprowadzone badania poszukiwawcze wskazują, że odkryta buława jest znaleziskiem luźnym.

Badania archeologiczne realizowane w obrębie stanowiska nr 10 w Załużu przeprowadzono w 2022 r., pracami kierował dr Piotr Kotowicz, poprzedzały one budowę w tym miejscu domu jednorodzinnego. Badaniami objęto obszar o powierzchni 221 m², pod warstwą humusu odsłonięto tutaj żółty calec. Nie udokumentowano żadnych zabytków ani obiektów archeologicznych.

Przedinwestycyjne, związane z planami budowy domu, badania archeologiczne przeprowadził w roku 2022 mgr Marcin Glinianowicz w obrębie stanowiska nr 6 w Bykowcach. W wykopach nie uchwycono żadnych pozostałości archeologicznych.

W 2019 r. mgr Marcin Glinianowicz przeprowadził przedinwestycyjne badania archeologiczne w obrębie stanowiska nr 25 w Strachocinie. Prace poprzedzały budowę sieci gazowej. Łącznie przebadano obszar o powierzchni 240 m² w ramach wykopu o długości 80 i szerokości 3 metrów. Nie udokumentowano tutaj żadnych obiektów archeologicznych ani nie pozyskano żadnych zabytków. Również o podobnym charakterze i wynikach badania przeprowadzono w obrębie stanowiska nr 17 w Strachocinie, gdzie rozpoznaniem objęto obszar o powierzchni 255 m² w obrębie liniowego wykopu o wymiarach 85 na 3 metry.

Również w 2019 roku przeprowadzono badania archeologiczne w obrębie stanowiska nr 21 w Strachocinie także związane z budową sieci gazowej. Rozpoznaniem kierował mgr Glinianowicz z Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, objęto nim powierzchnię 331 m² badaną w ramach wykopu o długości 110 i szerokości 3 metrów. Po usunięciu warstwy humusu na tle calca zarejestrowano tutaj dwadzieścia obiektów archeologicznych wśród których wyróżnić można większe jamy o owalnych zarysach oraz niewielkie dołki posłupowe o okrągłych zarysach. W toku prac pozyskano nieliczne zabytki ruchome w formie fragmentów naczyń ceramicznych z których kilka datowano na epokę brązu – wczesną epokę żelaza oraz fragmentów polepy. Całość odkrytych pozostałości archeologicznym była mocno zniszczona przez głęboką orkę prowadzoną w ostatnich dziesięcioleciach.

W roku 2021 dr Piotr Kotowicz zrealizował badania archeologiczne na stanowisku nr 22 w Trepczy. Głównym założeniem prac była weryfikacja tezy o istnieniu w tym miejscu wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego, w związku z odkryciem dwóch charakterystycznych ozdób tj. srebrnego kabłączka skroniowego i fragmentu brązowego naszyjnika a także pojedynczych kości ludzkich. Dotychczas stanowisko to w ewidencji konserwatorskiej figurowało jako wielokulturowy punkt osadniczy. W ramach dwóch wykopów archeologicznych przebadano tutaj powierzchnię 122,5 m², w obrębie której udokumentowano osiemnaście obiektów archeologicznych z których zdecydowana większość to były dołki posłupowe, dwa odkryte obiekty posiadały duże rozmiary jeden z nich mógł stanowić pozostałość ziemianki. W toku badań pozyskano 121 fragmentów naczyń ceramicznych. Na podstawie ich datowania ustalono, że najstarszy horyzont funkcjonowania osady obejmował epokę brązu, kolejna faza zasiedlenia – licznie reprezentowana przez zabytki - wskazana została na okres rzymski. Część pozyskanych zabytków ogólnie scharakteryzowano jako pradziejowe. Jeden fragment naczynia datowano na okres wczesnego średniowiecza, kilka na okres nowożytny. Teza o istnieniu cmentarzyska została zweryfikowana negatywnie.

W 2021 roku w związku z planami budowy budynku mieszkalnego wraz z infrastrukturą dr Piotr Kotowicz z Sanoka przeprowadził badania archeologiczne stanowiska nr 15 w Tyrawie Solnej. Przebadano tutaj obszar o powierzchni 124 m² w obrębie, którego zarejestrowano 23 obiekty archeologiczne – w większości dołki posłupowe oraz dwie jamy. Pozyskano nieliczne zabytki w formie fragmentów naczyń ceramicznych z których część datowano ogólnie na epokę brązu i wczesną epokę żelaza. Analiza rozplanowania dołków posłupowych pozwoliła stwierdzić, że uchwycono tutaj pierwotną konstrukcję słupową zbudowaną na planie prostokąta o wymiarach 6,5 na 5 metrów która na podstawie analogi wstępnie datuje się na okres rzymski.

Badania archeologiczne na stanowisku nr 28 w Trepczy przeprowadzone zostały w 2020 r. przez mgr Marcina Glinianowicza z Sanoka. Stanowisko to trafiło do ewidencji konserwatorskiej w 2019 roku i figuruje w niej jako wał ziemny o długości około 75 metrów, wysokości do około 0,5 metra i szerokości podstawy do około 4,5 metra. W niewielkiej odległości od wału usytuowane jest grodzisko Horodyszczce. W celu rozpoznania pierwotnej funkcji wału wytyczono w jego poprzek wykop archeologiczny o wymiarach 8,5 metra długości i szerokości 2 metry. W toku badań stwierdzono, że konstrukcja wału stanowi jednofazowy nasyp o jednolitym wypełnisku bez śladów jakichkolwiek konstrukcji wzmacniających, nie pozyskano również żadnych zabytków które mogłyby być przydatne przy datowaniu tego stanowiska.

W Trepczy w 2019 i 2020 roku dr Piotr Kotowicz przeprowadził badania archeologiczne w obrębie stanowiska nr sześć, zrealizowano je w związku z planami budowy budynku jednorodzinnego i towarzyszącej mu infrastruktury. Łącznie przebadano tutaj 194,5 m² udokumentowano znaczącą liczbę 67 obiektów archeologicznych z tego 27 zinterpretowano jako jamy zasobowe a 40 jako dołki posłupowe – pozostałości po różnorodnych konstrukcjach. Pozyskano liczne zabytki archeologiczne. W jednym z obiektów wystąpiło 101 fragmentów naczyń ceramicznych wśród których wyróżniono grubościennie naczynia zasobowe niektóre z widocznym ornamentem. Większość

zabytków datowano na okres rzymski, nieliczne ogólnie na pradziej, pojedyncze na okres wczesnego średniowiecza, jedno z odkrytych naczyń datowano na epokę brązu.

W Pakoszówce w ramach przedinwestycyjnych badań archeologicznych dr Piotr Kotowicz w 2020 roku prowadził rozpoznanie w obrębie stanowiska nr 5. Przebadano tutaj 157,7 m² powierzchni nie udokumentowano żadnych obiektów archeologicznych ani nie pozyskano zabytków.

Ten sam badacz przeprowadził prospekcje archeologiczną stanowiska nr 7 w Bykowcach, również tutaj w wykopie o powierzchni 55 m² nie zarejestrowano żadnych pozostałości i zabytków archeologicznych.

W 2019 roku przeprowadzono badania archeologiczne w obrębie stanowiska nr 5 w Jurowcach. Prace te poprzedzały budowę budynku jednorodzinnego, objęto nimi obszar o powierzchni 103 m² całością kierował dr Piotr Kotowicz. Zarejestrowano tutaj 23 obiekty archeologiczne w tym dwa paleniska pozostałe zaklasyfikowano jako dołki posłupowe. Pozyskano materiał ceramiczny a z jednego z palenisk fragment przedmiotu żelaznego. Zarówno fragmenty ceramiki jak i charakterystyczne formy ujawnionych palenisk pozwalają datować odkryte relikty na okres rzymski a precyzyjniej na jego młodsze fazy. Wystąpienie wspomnianych palenisk może sugerować, że zarejestrowano tutaj część produkcyjną osady.

W roku 2020 mgr Gabriela Glinianowicz kierowała pracami badawczymi w obrębie stanowiska nr 25 w Trepczy. Prace zostały w tym miejscu wymuszone w związku z odkryciem nawarstwień archeologicznych w trakcie realizacji przez Nadleśnictwo Brzozów budowy drogi leśnej Trepcza – Falejówka. Stanowisko to było już przedmiotem badań archeologicznych, w ewidencji figuruje jako osada podgrodowa, grodziska wczesnośredniowiecznego „Horodna” w Trepczy. Do omawianych badań wskazany został pas terenu o długości 240 metrów i szerokości od 4 do 8 metrów w zależności od planów inwestycyjnych. W toku prac potwierdzono tutaj obecność warstwy kulturowej praktycznie na całości badanego obszaru. Pozyskano z niej kilkaset fragmentów ceramiki oraz kilkadziesiąt zabytków metalowych jak groty strzał, grzywny siekieropodobne, ostrza noży, pobocznice, wędzidła, klucz, fragment podkowy itd. Zabytki te zostały datowane na IX-X wiek czasy funkcjonowania osady i grodziska. Pod warstwą kulturową udokumentowano dwanaście obiektów archeologicznych w większości o charakterze gospodarczym, kilka zarejestrowanych obiektów to pozostałości konstrukcji słupowych.

Interesujące badania archeologiczne przeprowadził zespół polsko – niemieckich naukowców pod kierownictwem dr Macieja Dębca na terenie Tyrawy Solnej. Prospekcją geofizyczną objęto stanowiska nr 20 AZP 112-79/20, 24 AZP 112-79/24 i 30 AZP 112-79/30. Natomiast sondażowymi wykopaliskami oraz również badaniami geofizycznymi objęto stanowisko nr 12 AZP 112-79/12. Całość działań związana była z zamiarem rozpoznania pradziejowego solowarstwa w tym regionie. W ramach trzech wykopów archeologicznych przebadano tutaj powierzchnię jednego ara. Pozyskane w trakcie wykopalisk zabytki w postaci fragmentów ceramiki pozwoliły jednoznacznie stwierdzić, że służyły one do produkcji soli. Ponadto udokumentowano fragmenty pieców glinianych służących najprawdopodobniej do podgrzewania glinianych naczyń, aby odparowywać wodę i pozyskiwać sól.

Stanowisko archeologiczne nr 33 w Trawie Solnej badano w związku z planami budowy gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Hermanowice. Badaniami kierowała mgr Agnieszka Kubicka – Marek objęto nimi 12,75 arów. Udokumentowano tutaj obecność 73 obiektów archeologicznych w formie jam, dołków posłupowych a nawet całych obiektów mieszkalnych. Zarejestrowano tutaj również obiekty i fragmenty naczyń ceramicznych związanych z pozyskiwaniem soli, datowanych na epokę brązu. Do ciekawszych obiektów należy zaliczyć ujawnione pozostałości chaty, które na dnie wyłożone były polepą, udokumentowano tutaj również dołki posłupowe – pozostałości po konstrukcji, na podstawie zabytków ruchomych chatę datowano na okres rzymski. Ogółem pozyskano ponad dwa tysiące fragmentów naczyń ceramicznych, zabytki kamienne oraz metalowe a także przęsłiki gliniane.

W 2022 r. dr Michał Dzik z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego przeprowadził po raz pierwszy badania wykopaliskowe w obrębie grodziska w Tyrawie Solnej stan. 1. Badania podjęto ze względu na ujawnienie w centralnej części grodziska niewielkich kopców ziemnych dotychczas nieznanymi o nieokreślonym przeznaczeniu. Badania przeprowadzono w ramach trzech wykopów sondażowych o łącznej powierzchni 32 m² dodatkowo wykonano serię 38 odwiertów świdrem ręcznym. Udokumentowano tutaj 6 obiektów archeologicznych i 29 warstw. Pozyskano 115 ułamków ceramicznych naczyń, 59 fragmentów kości, 17 przedmiotów metalowych. Toku badań z dużym prawdopodobieństwem stwierdzono, że jeden z badanych kopców to kurhan wczesnośredniowieczny z unikalną, dotychczas nie spotykaną na tym terenie, konstrukcją kamienną. W innym obiekcie ujawniono przepalone kości ludzkie co pozwala przypuszczać, że w tym przypadku mamy do czynienia płaskim grobem ciałopalnym również o metryce wczesnośredniowiecznej XI-XII w. W przyszłości planowana jest kontynuacja badań.

f. Rejestr zabytków

Zgodnie z art. 9 oraz 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tegoż zabytku lub z urzędu. Wpis do rejestru dokonywany jest jedynie w przypadku możliwości obiektywnego wykazania, że obiekt odpowiada w pełni definicji zabytku zawartej w art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w szczególności dowiedzeniu, iż jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Rejestr zabytków nieruchomych.

Bykowce – zespół dworsko-parkowy: dwór i park; A-964 z 22.11.1993.

Czerzeż – zespół cerkiewny: cerkiew greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego, dzwonnica, cmentarz przycerkiewny oraz starodrzew; A-159 z 08.05.1968.

Dobra – kościół filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (d. cerkiew); A-195 z 27.03.1990. W zespole cerkiew/dzwonnica bramna; A-113 z 26.08.1968.

Dobra, przysiółek Ratnówka – kapliczka przydrożna Matki Bożej, na działce nr 457; A-1390 z 29.02.2016.

Falejówka – zespół dworsko-parkowy: dwór oraz park; A-1255 z 18.08.1993.

Hłomcza – zespół cerkiewny: greckokatolicka cerkiew parafialna pw. Soboru Bogurodzicy; A-222 z 12.11.1990. W zespole dzwonnica oraz kamienny mur ogrodzeniowy z bramką; A-1467 z 09.05.2017.

Jurowce – kościół parafialny pw. śś. Piotra i Pawła (d. cerkiew pw. św. Jerzego); A-1165 z 13.05.1996.

Jurowce – zespół dworsko-parkowy: dwór, stajnia i spichlerz (gumno); wokół dworu jest park; A-122 z 09.09.1988.

Kostarowce – kościół filialny pw. Narodzenia NMP (d. łemkowsko-bojkowska cerkiew pw. św. Szymona Słupnika); A-1323 z 13.05.1996.

Kostarowce – zespół dworsko-parkowy: spichlerz oraz park z 3 stawami; A-314 z 28.08.1994.

Lalin – kościół filialny pw. św. Jerzego (d. cerkiew); A-1482 z 02.10.1995.

Łodzina – kościół filialny pw. Narodzenia NMP (d. cerkiew) obok d. cmentarz przycerkiewny z nagrobkami; A-1288 z 26.03.1996.

Markowce – zespół dworsko-parkowy: dwór, budynki gospodarcze i park; A-1057 z 05.07.1984.

Międzybrodzie – kościół filialny pw. św. Trójcy (d. cerkiew), obok dzwonnica; A-227 z 23.11.1990.

Mrzygłód – zespół kościelny: kościół parafialny pw. Rozesłania Apostołów, wokół ogrodzenie z dzwonnica i 4 kapliczkami; A-1300 z 27.11.1952.

Mrzygłód – cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia NMP; A-1658 z 24.02.2020.

Mrzygłód – nr 93, dom; A-283 z 25.06.1960.

Mrzygłód – Rynek 94, dom; A-284 z 25.06.1960.

Mrzygłód – nr 104, dom; A-282 z 24.06.1960.

Niebieszczany – kościół parafialny pw. św. Mikołaja Bpa; A-361 z 04.06.2009.

Niebieszczany – park dworski z kamienną piwnicą dworską; A-309 z 02.04.1994.

Pisarowce – zespół pałacowo-parkowy: pałac, park i spichlerz; A-1256 z 31.08.1994.

Rackowa – kapliczka przydrożna w sąsiedztwie domu nr 40; A-1226 z 24.02.2014.

Strachocina – park dworski; A-310 z 16.05.1994.

Trepcza – zespół cerkiewny: cerkiew pw. Zaśnięcia MB oraz ogrodzenie z bramką; A-325 z 25.10.1994.

Tyrawa Solna – kościół filialny pw. śś. Piotra i Pawła (d. cerkiew pw. św. Jana Chrzyciciela); A-1299 z 04.11.1992.

Wujskie – zespół kościelny: kościół parafialny pw. śś. Kosmy i Damiana oraz dzwonnica; A-10 z 20.08.1999.

Załuż – zespół dworsko-parkowy: dwór z parkiem; A-1756 z 04.07.1984. W zespole stajnia i spichlerz; A-1659 z 25.02.2020.

Rejestr zabytków ruchomych.

Czerteż – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza cerkwi greckokatolickiej; *B-318 z 27.11.2009.*

Dobra – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-107 z 09.08.2004.*

Hłomcza – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza cerkwi greckokatolickiej; *B-407 z 13.04.2011.*

Jurowce – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-996 z 22.02.2021.*

Kostarowce – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-782 z 05.07.2016.*

Lalin – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-70 z 09.01.2003.*

Międzybrodzie – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-443 z 02.08.2011.*

Mrzygłód – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego; *B-373 z 28.12.2010.*

Niebieszczany – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego; *B-472 z 04.07.1998.*

Raczkowa – wyposażenie kapliczki przydrożnej, (kapliczka na dz. ew. nr 262); *B-639 z 07.02.2014.*

Tyrawa Solna – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-46 z 13.12.2001.*

Wujskie – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego; *B-327 z 16.02.2010.*

Rejestr zabytków archeologicznych.

Międzybrodzie – punkt osadniczy; *A-83 z 03.09.1992.*

Srogów Górny – osada i punkt osadniczy; *A-82 z 17.02.1993.*

Trepcza – grodzisko; *A-406 z 11.12.1968.*

Trepcza – grodzisko; *A-474 z 14.07.1969.*

Trepcza – cmentarzysko kurhanowe; *A-475 z 14.07.1969.*

Trepcza – osada; *A-84 z 02.03.1993.*

Tyrawa Solna – grodzisko; *C-45 z 14.07.1969.*

Załuż – osada, ślad osadnictwa i grób ciałopalny; *A-646 z 13.03.1971.*

7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Mocne strony:

- położenie w pobliżu większego miasta powiatowego; sąsiedztwo Sanoka – jako miejsca ściągającego turystów, zaplecza turystycznego, bazy wypadowej.
- atrakcyjne krajobrazowo położenie Gminy; duże walory krajobrazowe miejscowości położonych wzdłuż doliny Sanu.
- pokaźny zasób zabytków zlokalizowanych na terenie Gminy; zabytki prezentujące wysokie wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz o cennych walorach krajobrazowych;
- wartościowy zasób cerkiewnej architektury drewnianej, której wartość podnosi w dużej mierze zachowany wystrój; drewniane cerkwie znajdują się na Szlaku Architektury Drewnianej – marki o dużej rozpoznawalności.
- wyróżniający Gminę zasób architektury militarnej – Linia Mołotowa.
- znaczące wzbogacenie krajobrazu kulturowego Gminy poprzez występowanie obiektów zabytkowych, w tym licznych przykładów tzw. małej architektury, czyli kapliczek;
- spory zasób pomnikowego drzewostanu na terenie Gminy;
- duży zasób cennych stanowisk archeologicznych.
- występowanie zróżnicowanego, ciekawego krajobrazu naturalnego i kulturowego;
- duże walory naturalnego krajobrazu, stanowiące turystyczne atrakcje; rzeka San jako miejsce turystyki wodnej.
- występowanie licznych szlaków turystycznych, spacerowych i rowerowych w Gminie i najbliższej okolicy, w tym szlaków związanych z zabytkami nieruchomymi;
- korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe;
- chronione środowisko przyrodnicze (obszary Natura 2000);
- aktywność władz samorządowych i silna promocja Gminy jako ośrodka turystycznego;
- żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie Gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia.
- na terenie Gminy znajduje się Sanktuarium św. Andrzeja Boboli – miejsce ruchu pielgrzymkowego.
- miejscowości związane z życiem błogosławionego biskupa Józefa Kocyłowskiego (Pakoszówka, Lalin).
- prowadzenie zorientowanej na turystę strony internetowej Gminy; w podawanej treści nie zamkniętej wyłącznie na Gminie.
- wprowadzenie zewnętrznej informacji turystycznej (tablice w miejscowościach).
- rozwijająca się baza noclegowa i turystyczna.
- istnienie imprezy o charakterze międzynarodowym – Międzynarodowy Bieszczadzki Wyścig Górski Załuż – promocja Gminy.

Słabe strony:

- w większości przypadków brak możliwości zwiedzania wewnątrz zabytkowych cerkwi i kościołów.
- zaniedbany stan dużej części zespołów dworsko-parkowych.
- niedostatecznie rozwinięta zewnętrzna informacja turystyczna (tablice informacyjne, nośniki danych, oznakowanie zabytkowych, ciekawych obiektów) szczególnie tych nie znajdujących się na wyznaczonych szlakach.
- brak skutecznej ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego ze względu na brak stosownych zapisów w *Studium uwarunkowań...*
- brak wystarczających nakładów na ochronę zabytków i prace konserwatorskie przy obiektach zabytkowych oraz na kulturę i dziedzictwo narodowe.
- średnia promocja walorów kulturowych i turystycznych.
- słabe skomunikowanie pomiędzy miejscowościami gminy po obu stronach Sanu.
- niejednorodność obszarowa – wyraźnie wyodrębnione części Gminy: wschodnia, południowa, północna.
- brak systemowej ochrony zabytków w działaniu Gminy w formie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie.

Szanse:

- położenie w regionie bogatym w tradycję i liczne zabytki, a także w ogromne walory środowiska naturalnego.
- znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego Gminy.
- ustalanie w planistycznych dokumentach gminnych zapisów zabraniających sytuowania obiektów negatywnie wpływających na krajobraz.
- aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji.
- plenerowe imprezy, rekonstrukcje historyczne, jako element promocji i budowania więzi lokalnych.
- możliwość pozyskiwania środków finansowych na cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego z różnych źródeł; w tym z budżetu Gminy, która w miarę możliwości przeznacza środki na ten cel.
- stopniowa poprawa stanu substancji zabytkowej.
- współpraca z Sanokiem oraz sąsiednimi gminami przy opracowywaniu kompleksowych ofert turystycznych.

Zagrożenia:

- powstała obwodnica Sanoka nie została połączona z umiejętną próbą zatrzymania turysty w regionie, co może skutkować zmniejszeniem się liczby odwiedzających miasto jak i region.
- sąsiedztwo Sanoka, w dużym stopniu przyciągającego ruch turystyczny.
- zmniejszenie dotacji na konserwację zabytków.
- postępujące niszczenie niezagospodarowanych zabytków (zespoły dworskie, schrony Linii Mołotowa).
- postępująca degradacja zabytkowego, drewnianego budownictwa regionu.
- wypieranie tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną;
- nieumiejętne prace remontowe często niszczące zabytki.
- powstawanie inwestycji wpływających negatywnie na krajobraz kulturowy.
- niedostateczne działania w kierunku pobudzania świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego.
- niedostateczne wspieranie i promowanie działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Założenia programowe formułowane są na okres czterech lat i umownie przyjmuje się taki okres czasu na ich realizację. Jednakże należy pamiętać, że niektóre z postulatów mają charakter długofalowego działania, przez co nie ma możliwości zrealizowania ich w tak zawężonym przedziale czasowym.

Należy w tym miejscu odnieść się do efektów realizacji założeń nakreślonych w poprzednio obowiązującym *Programie*. Gmina nie sporządziła sprawozdania z realizacji Gminnego Programu Ochrony nad Zabytkami Gminy Sanok na lata 2019-2022. Jednakże należy zaznaczyć, że prace konserwatorskie przy dużej części zabytków zlokalizowanych na terenie gminy były prowadzone rokrocznie. Dotyczy to zarówno architektury, jak i obiektów ruchomych, drzewostanu parkowego, a także stanowisk archeologicznych (w ostatnim wypadku mowa o badaniach).

W 2020 roku rejestr zabytków nieruchomych powiększony został o trzy obiekty z terenu gminy, tj. cerkiew greckokatolicka w Mrzygłodzie oraz spichlerz i stajnia w zespole dworsko-parkowym w Załużu. W 2021 roku do rejestru zabytków ruchomych wpisano wyposażenie ruchome wraz z malowidłami ściennymi w dawnej cerkwi greckokatolickiej w Jurowcach.

Postępowania prowadzone były na wniosek właścicieli zabytków.

Poniżej przedstawia się zaktualizowane założenia programowe oraz potrzeby konserwatorskie.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie obiektów zabytkowych oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają stosownej decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powyższe uwarunkowanie powinno być uwzględniane we wszelkich decyzjach i dokumentach planistycznych wydawanych na poziomie Gminy.

Dla celów ochrony dziedzictwa kulturowego istotne byłoby posiadanie przez Gminę studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami z terenu Gminy Sanok. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji

celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki Gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Istotnym czynnikiem wpływającym na jakość ochrony zabytków, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Podstawowym dokumentem, w oparciu, o który prowadzona jest polityka Gminy odnosząca się do dziedzictwa kulturowego jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Istniejące Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Sanok uchwalone w 1998 r. oraz wielokrotnie już zmieniane opracowane zostało bez dokładnego rozpoznania wartości kulturowych, co przełożyło się na niedostateczną ochronę dziedzictwa kulturowego gminy w zapisach Studium. Analiza Studium uwarunkowań wskazała na wiele braków. Wprowadzane zmiany nie odnosiły się do zasobu dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie Gminy, a zasób ten z upływającym czasem uległ redefinicji. Od czasu opracowania Studium zasadniczo zmienił się kontekst prawny ochrony zabytków w związku z nową ustawą o ochronie zabytków z 2003 roku. Nieaktualne są już wykazy poszczególnych rodzajów zabytków – m.in. brakuje zabytków wpisanych do rejestru po opracowaniu Studium, niektóre z wymienionych obiektów już nie istnieją. Opracowanie nie uwzględniało zasobu zabytków ruchomych. Na mapach będących częścią graficzną Studium tylko wybrane zabytki zostały oznaczone w sposób umowny (symbole), w większości przypadków nie wskazując ich konkretnej lokalizacji. Zaznaczono stanowiska archeologiczne, ale nie zaznaczono terenów objętych ochroną poprzez wpis do rejestru. W związku z tym, że Studium powstało bez wcześniejszego opracowania Studium wartości kulturowych i krajobrazowych i Studium historyczno-urbanistycznego brak w nim zapisów niezmiernie ważnych dla ochrony i właściwego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego – np. wyznaczających strefy ochrony konserwatorskiej itp.

Jednym z najważniejszych zadań Gminy dotyczących zabytków nieruchomości jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Sanok utworzyła gminną ewidencję zabytków; powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem Gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna

być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ewidencji włącza się wartościowe obiekty dotychczas niezewidencjonowane, natomiast obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku tworzenia nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomych powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu. Zabytki wpisane do rejestru należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej winna obejmować obiekt i obszar wpisany do rejestru zabytków – działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczanie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mające na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji. W obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.

Obiekty znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy objąć ochroną punktową. Poza tym zabytki z GEZ należy chronić *in situ*, dotyczy to zwłaszcza kapliczek.

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna również być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu kulturowego gminy, charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu.

Miejscowe plany winny uwzględniać ochronę drewnianej architektury wiejskiej. Należy wziąć pod uwagę fakt, że obiekty takie giną obecnie z krajobrazu polskiego, dlatego też słusznym rozwiązaniem będzie ustalanie w miejscowych planach stref ochrony zabudowy drewnianej, co uchroni docelowo takie obiekty przed przekształceniami oraz rozbiórkami.

Odnosnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną, o ile uzna je za konieczne.

Na terenie gminy istnieją obiekty zabytkowe o wyjątkowych wartościach historycznych, artystycznych i naukowych, które dotychczas nie zostały wpisane do rejestru zabytków. Wnioskowanie o taki wpis nie jest kompetencją gminy (chyba, że

obiekt jest w jej posiadaniu), jednakże kluczowym dla właściwej ochrony obiektów zabytków jest postulat dotyczący podjęcia przez gminę inicjatyw zmierzających do wpisania do rejestru zabytków obiektów, które dotychczas nie figurują w rejestrze. Dotyczy to m.in. następujących obiektów:

- Kościół w Lisznej.
- Zespół kościelny w Strachocinie.
- Schrony Linii Mołotowa.
- Dwór w Sanoczku.

Gmina Sanok powinna zachęcać i wspierać właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru. Dodatkowo samorząd może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Warto w tym miejscu zastanowić się nad potrzebami związanymi z obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium gminy. Obiekty te mimo, iż w większości nie są własnością gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwe zagospodarowanie powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji krajobrazu kulturowego.

Należy wziąć pod uwagę fakt, że stan zachowania zabytków z terenu gminy jest mocno zróżnicowany. Obiekty sakralne, które pozostają użytkowane prezentują dobry i bardzo dobry stan zachowania. Właściciele tych obiektów rozpoznają bieżące potrzeby i prowadzą prace, co przekłada się na taki stan rzeczy.

Obligatoryjnym zadaniem gminy jest prowadzenie bieżących prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkowych obiektach będących w posiadaniu gminy. Szczególnie źle wygląda sytuacja przy dworze w Falejówce. Potrzeba tu kompleksowych prac konserwatorsko-restauratorskich, które uratują zabytek. Warto rozważyć możliwość pozyskania dużej dotacji unijnej na ten cel. W tym przypadku działania powinny zostać ukierunkowane na właściwe programy unijne oraz na fachową pomoc w opracowaniu stosownych projektów, programów i wniosków.

Ważnym zadaniem jest przeprowadzenie rewaloryzacji zdegradowanych założeń dworsko-parkowych z terenu gminy.

Niezmierznie ważne byłoby nawiązanie współpracy z administratorami świątyń w celu ich udostępnienia zwiedzającym – np. w sezonie „letnim” jeden dzień w tygodniu (sobota/niedziela) w określonych godzinach. We współpracy z właściwym Urzędem Pracy przeszkolenie osób bezrobotnych do oprowadzania po tych obiektach.

Niektóre obiekty z terenu gminy wymagają wykonania prac w celu prawidłowego zagospodarowania otoczenia zabytkowych obiektów (wszelkie prace w otoczeniu obiektów zabytkowych należy wykonać w porozumieniu z WUOZ Delegatura w Krośnie), np. zachowania ekspozycji szczególnie cennych panoram i ekspozycji zespołów

rezydencjonalnych w Pisarowcach, Załużu; cerkwi w Czerterzu, Dobrej, Lalinie, Hłomczy, Międzybrodziu, Tyrawy Solnej.

Kontynuacji prowadzonych prac wymaga dwór w Pisarowcach; konieczne jest również przeprowadzenie prac pielęgnacyjnych w parku.

Gmina winna wspierać działania zmierzające do powstrzymania procesu niszczenia oraz działań ratunkowych w stosunku do obiektów zabytkowych o dużych walorach architektonicznych lub historycznych, nie będących własnością Gminy, korzystając z możliwości dofinansowania prac przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Słusznym jest również postulat dotyczący utworzenia Związku Gmin Linii Mołotowa (na wzór Związku Gmin Fortecznych) mającego na celu remont i zagospodarowanie zabytkowych obiektów wchodzących w skład Linii Mołotowa.

Ważnym jest zidentyfikowanie w terenie oraz podejmowanie działań mających na celu zagospodarowanie miejsc po nieistniejących cerkwiach w Bykowcach, Prusieku, Stróżach Wielkich, będących jednocześnie dawnymi miejscami pochówków.

Ważnym zadaniem Gminy powinno być przeznaczanie wolnych środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd winien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych. Równie istotne jest, aby na stronie internetowej gminy Sanok znalazły się aktualne informacje związane z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podkarpackiego, Funduszu Kościelnego, WFOŚiGW) na zabezpieczenie i remont tych obiektów. Gmina Sanok winna rozważyć możliwość utworzenia Gminnego Funduszu Odnowy Zabytków, który dofinansowywałby prace konserwatorskie podejmowane przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością gminy. Sugeruje się dofinansowywanie (refundowanie) kosztów tylko tych prac, które zyskają akceptację WUOZ Delegatura w Krośnie.

Równie ważne jest wspieranie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkowych kapliczkach kubaturowych. Należy zwracać uwagę w trakcie wykonywania remontów zabytkowych kapliczek na zachowanie lub przywracanie ich pierwotnej, tradycyjnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego, wystroju i detalu architektonicznego itp. – pomocne mogą być fotografie archiwalne ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatury w Krośnie.

Odrębny postulat tyczy się cmentarzy rzymskokatolickich oraz miejsc pamięci. Należy na bieżąco wykonywać prace porządkowe na terenie tychże założeń, chronić ich pierwotny układ oraz zabezpieczać przed zniszczeniem najbardziej zdegradowanych nagrobków.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- korekty zapisów w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego,

- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- opracowania studium wartości kulturowych dla całej Gminy; postulat nie jest obligatoryjny, lecz warty zrealizowania w miarę możliwości finansowych,
- monitorowania stanu zachowania obiektów zabytkowych figurujących w GEZ,
- prowadzenia cyklicznej aktualizacji zasobów gminnej ewidencji zabytków,
- kreowania poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego, zgodnie z zaprezentowanymi wyżej wytycznymi,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów posiadających szczególną wartość,
- podjęcia prac przy dworze w Falejówce,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania cennych zabytków z terenu Gminy,
- przeznaczania środków finansowych na prace prowadzone przy obiektach zabytkowych.

b. Zabytki ruchome.

Ruchome zabytki z terenu gminy Sanok, to przede wszystkim zabytki o charakterze sakralnym, tj. wyposażenie i wystrój malarski cerkwi, kościołów, a nadto pomniki nagrobne usytuowane na cmentarzach wyznaniowych oraz kapliczki.

Najpilniejszym zadaniem dla gminy powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych. Samorząd także powinien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorskie przy tychże zabytkach.

Należy przyznać, że stan zachowania zabytków ruchomych na terenie gminy jest stosunkowo dobry i zadowalający. Właściciele tych obiektów prowadzą lub przeprowadzili prace konserwatorskie, które poprawiają ten stan.

Ważnym zadaniem Gminy, tak jak w przypadku zabytków nieruchomych, jest podjęcie inicjatyw zmierzających do wpisania do rejestru zabytków wartościowych obiektów dotychczas w rejestrze nieujętych. Zapis ten odnosi się zarówno do wyposażenia cerkwi i kościołów, jak i najcenniejszych przykładów nagrobków oraz kapliczek. Gmina winna podjąć działania zmierzające do objęcia ochroną polegającą na wpisie do rejestru zabytków ruchomych najcenniejszych nagrobków znajdujących się na cmentarzach na terenie gminy.

W tym miejscu należy pod rozwagę należy wziąć kapliczki, jako że indywidualne wpisanie do rejestru zabytków ruchomych najbardziej wartościowych przykładów tej, tzw. małej architektury, przyczyniłoby się do wzmocnienia ich ochrony prawnej *in situ* oraz pozwoliłoby na prawidłowy nadzór nad prowadzonymi w przyszłości pracami konserwatorskimi, a ponadto otworzyłoby szerokie możliwości pozyskiwania publicznych środków finansowych z przeznaczeniem na prace konserwatorsko-restauratorskie.

Obecnie wszystkie kapliczki z terenu gminy chronione są na podstawie ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. W większości zlokalizowane są one na posesjach prywatnych, niemniej jednak stanowią one nieodłączny element krajobrazu kulturowego, tak więc gmina winna wspierać ich zachowanie i konserwację, a w efekcie uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkie zgłoszone wcześniej przez właścicieli zamierzenia planowane do realizacji przy tychże zabytkach. Ich ochronę dodatkowo można wzmocnić, prócz odrębnego wpisu do rejestru, poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie kapliczki należy bezwzględnie chronić *in situ*, ich przemieszczenia możliwe są jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi. Ważne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt.

Zabytkowe nagrobki na terenie gminy zachowane są w obrębie cmentarzy wyznaniowych. Należałoby rozważyć możliwość wytypowania najbardziej cennych nagrobków z poszczególnych cmentarzy i wnioskować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o objęcie ich ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych. W pierwszej kolejności jednak ze wszech miar ważniejsze wydaje się być podjęcie działań, zmierzających do zabezpieczenia najbardziej narażonych na degradację pomników, a dopiero w dalszych etapach do kompleksowej konserwacji tychże obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- współfinansowania prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych,
- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy kapliczkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- ustalenia ochrony kapliczek na podstawie zapisów w mpzp,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów ruchomych posiadających szczególne wartości, m.in. kapliczek, nagrobków, wyposażenia świątyni,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania oraz do podejmowania prac konserwatorskich przy cennych zabytkach ruchomych z terenu gminy.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi gminy Sanok winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne

rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami. W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych w latach 80 XX w. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenie powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchnią na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych Gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy. Istotne przy tym jest, aby do ewidencjonowania i weryfikowania stanowisk archeologicznych, wykorzystać również nowoczesne metody m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Z metod tych lotniczy skaning laserowy najbardziej nadaje się do wykorzystania w celach weryfikacji ewidencji, gdyż pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem. Dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Zarszyn należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu tej właśnie metody z ewentualnym uzupełnieniem i doprecyzowaniem wybranych obszarów/stanowisk archeologicznych przy użyciu metod geofizycznych. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział Gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

Na terenie gminy prowadzone są od kilku lat regularne badania pradziejowego osadnictwa z okresu rzymskiego, prowadzone przez pracowników naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Czy też liczne badania prowadzone przez pracowników Muzeum Historycznego w Sanoku i Muzeum Budownictwa Ludowego. Zadania te warte są wsparcia ze strony Gminy.

Należy tutaj podkreślić, że zagadnienia związane z pradziejami oraz historią gminy nie zostały dotychczas kompleksowo opracowane. Gmina nie posiada studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z dziedzictwem kulturowym. Gdzie można znaleźć precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże

znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki gminy związanej z ochroną stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Podkreślić tutaj należy, iż zapisy dotyczące stanowisk archeologicznych w funkcjonującym studium potraktowane zostały bardzo pobieżnie i wymagają zmian i uzupełnień. W dokumencie tym przedstawiono stan archeologicznego dziedzictwa na rok 1996, wyróżniono wówczas 262 stanowiska archeologiczne. Jednakże po roku tym zrealizowane zostały kolejne archeologiczne badania powierzchniowe. Obecnie liczba stanowisk archeologicznych na terenie gminy wynosi 615. Studium wymaga w tym względzie aktualizacji. Ponadto brak jest tam przejrzystych zapisów dotyczących ochrony stanowisk archeologicznych. Konieczne jest tutaj sformułowanie zapisów o bezwzględnej potrzebie zachowania i ochrony obiektów najcenniejszych i posiadających własną formę terenową tj. grodziska, kurhany a także o nakazie prowadzenia badań archeologicznych w przypadku realizacji jakichkolwiek inwestycji w obszarze stanowisk archeologicznych. Dodatkowo nie wszystkie stanowiska archeologiczne oznaczono na załącznikach graficznych do studium, wymaga to stosownego uzupełnienia

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odnosnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów, na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji

obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony reliktywów archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu. Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Najcenniejsze stanowiska archeologiczne z terenu gminy Sanok wymienione zostały w niniejszym opracowaniu przy okazji opisu zasobu dziedzictwa archeologicznego gminy. Dodatkowo odpowiednia adnotacja o szczególnej wartości stanowiska została również umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami.

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych należy realizować wyprzedzającą daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Sytuacją taką mamy do czynienia np. w Pakoszówce na stanowiskach nr: 8 AZP 112-77/90, 10 AZP 112-77/92, 11 AZP 112-77/93, 12 AZP 112-77/94, 13 AZP 112-77/95, 14 AZP 112-77/96 – obiekty te łączy wspólne datowanie na okres rzymski. Również z tą epoką mamy do czynienia w przypadku blisko położonych względem siebie stanowisk nr 1 AZP 112-77/83 oraz 22 AZP 112-77/104 w Pakoszówce i nr 1-2 AZP 112-77/133 oraz 3 AZP 112-77/134 w Srogowie Górnym. Zwarty kompleks stanowisk archeologicznych datowanych na okres rzymski wystąpił w miejscowości Kostarowce zaliczyć do niego można następujące obiekty: 19 AZP 112-77/115, 22 AZP 112-77/116, 23 AZP 112-77/117, 24 AZP 112-77/118, 30 AZP 112-77/124, 31 AZP 112-77/125, 32 AZP 112-77/126, 34 AZP 112-77/128, 35 AZP 112-77/129, 36 AZP 112-77/130, 37 AZP 112-77/131. Z epoką brązu i okresem halsztackim związane są stanowiska nr 8 AZP 112-79/8, 12 AZP 112-79/12, 13 AZP 112-79/13, 14 AZP 112-79/14, 29 AZP 112-79/29 w Tyrawie Solnej. Na okres wczesnego średniowiecza datowany został kompleks znanych stanowisk archeologicznych (grodziska, cmentarzysko, osada) w Trepczy, są to stan. 1 AZP 112-78/85, 2 AZP 112-78/84, 3 AZP 112-78/86, 25 AZP 112-78/110. Również na wczesne średniowiecze

datowano położone blisko siebie stanowiska nr: 4 AZP 114-79/62, 5 AZP 114-79/63, 6 AZP 114-79/64 w Załużu. Mając to na uwadze należy ustanowić strefy obserwacji archeologicznej (w studium oraz mpzp), gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym.

Całkowity zakaz zabudowy powinien obowiązywać w obrębie i otoczeniu stanowisk archeologicznych (wyznaczonym w dokumentach planistycznych) posiadających własną formę terenową tj. Trepcza stan. 1 AZP 112-78/85, stan. 2 AZP 112-78/84, stan. 3 AZP 112-78/86, stan. 27 AZP 112-78/117, Tyrawa Solna stan. 1 AZP 112-79/1, Niebieszczany stan. 4 AZP 114-78/108 – zwłaszcza w obrębie widocznych do dzisiaj fortyfikacji ziemnych.

Szczególną ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy gminy odpowiedzialni za wydawanie decyzji o warunkach zabudowy bądź lokalizacji inwestycji celu publicznego bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych, (co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki np. szersze rozpoznanie osadnictwa neolitycznego, osadnictwa z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Bardzo ciekawym zagadnieniem jest rozpoznanie osadnictwa z okresu lateńskiego wiążanego ludnością pochodzenia celtyckiego. W obrębie gminy osadnictwo to zostało potwierdzone wykopaliskowo, zagadnienie to jest mocno frapujące i wymaga pogłębionych studiów oraz badań. Natomiast to osadnictwo z okresu rzymskiego powinno przyciągać szczególną uwagę badawczą. Osady z terenu gminy posiadają zbliżony kontekst geograficzny do licznych, bardzo cennych stanowisk archeologicznych odkrytych i badanych na sąsiednich terenach np. miasta Sanok, potwierdzają to również badania zrealizowane na terenie gminy w związku z budową gazociągów wysokiego ciśnienia. Należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie gminy jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych. Ich ewentualna realizacja oprócz niewątpliwych korzyści związanych z poszerzeniem wiedzy na temat poszczególnych obiektów zabytkowych przyniosła by korzyści w postaci promocji gminy. W kontekście tym należy wymienić następujące stanowiska archeologiczne: Czerteż stan. 5 AZP 113-77/161, Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, Jędruszkowce stan. 7 AZP 113-77/107, Kostarowce stanowisko nr 3 AZP 113-77/130, Kostarowce stan. 4 AZP 113-77/131, Kostarowce stan. 12 AZP 113-77/139, Łodzina stanowisko nr 10 AZP 111-79/50, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, Pakoszówka stanowisko 1 AZP 112-77/83, Pakoszówka stan. 3 AZP 112-77/85, Pakoszówka stan. 10

AZP 112-77/92, Pakoszówka stanowisko nr 26 AZP 112-77/108, Prusiek stan. 14 AZP 114-77/68, Sanoczek stan. 22 AZP 113-77/164, Srogów Górny stanowisko 1-2 AZP 112-77/133, Srogów Górny stan. 17 AZP 112-78/48, Srogów Górny stan. 20 AZP 112-77/147, Strachocina stan. 21 AZP 112-77/54, Strachocina stan. 40 AZP 112-77/73, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, Trepcza stan. 22 AZP 112-78/75, Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5, Załuż stan. 1 AZP 114-79/59, Załuż stan. 5 AZP 114-79/63.

Z terenu gminy Sanok, ze względu na bardzo wysoką wartość poznawczą oraz własną formę terenową, zostały wpisane do rejestru zabytków następujące stanowiska archeologiczne: Międzybrodzie stan. 5 AZP 112-78/91 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-83 w dniu 3.09.1992 r., Srogów Górny stan. 17 AZP 112-78/48 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-82 w dniu 17.02.1993 r., Trepcza stan. 1 AZP 112-78/85 wpisane do rejestru zabytków pod nr A-406 w dniu 11.12.1968 r., Trepcza stan. 2 AZP 112-78/84 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-474 w dniu 14.07.1969 r., Trepcza stan. 3 AZP 112-78/86 wpisane do rejestru pod nr A-475 w dniu 14.07.1969 r., Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-83 w dniu 2.03.1993 r., Tyrawa Solna stan. 1 AZP 112-79/1 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr C-45 w dniu 14.07.1969 r., Załuż stan. 1 AZP 114-79/59 wpisane do rejestru zabytków pod nr A-646 w dniu 13.03.1971 r.

Dodatkowo, na chwilę obecną, do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą, zakwalifikować można następujące stanowiska archeologiczne: nr 1 w Hłomczy AZP 112-79/80, Czerzeż stan. 5 AZP 113-77/161, Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, Jędruszkowce stan. 7 AZP 113-77/107, Kostarowce stanowisko nr 3 AZP 113-77/130, Kostarowce stan. 4 AZP 113-77/131, Kostarowce stan. 12 AZP 113-77/139, Łodzina stanowisko nr 10 AZP 111-79/50, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, Niebieszczyński stan. 4 AZP 114-78/108, Pakoszówka stanowisko 1 AZP 112-77/83, Pakoszówka stan. 3 AZP 112-77/85, Pakoszówka stan. 10 AZP 112-77/92, Pakoszówka stanowisko nr 26 AZP 112-77/108, Prusiek stan. 14 AZP 114-77/68, Sanoczek stan. 22 AZP 113-77/164, Srogów Górny stanowisko 1-2 AZP 112-77/133, Srogów Górny stan. 17 AZP 112-78/48, Srogów Górny stan. 20 AZP 112-77/147, Strachocina stan. 21 AZP 112-77/54, Strachocina stan. 40 AZP 112-77/73, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, Trepcza stan. 22 AZP 112-78/75, Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73, Trepcza stan. 27 AZP 112-78/117, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5, Tyrawa Solna stan. 33 AZP 112-79/33, Załuż stan. 1 AZP 114-79/59, Załuż stan. 5 AZP 114-79/63.

Z uwagi na odkryte u podnóża góry Wroczeń unikatowe cmentarzysko w Pakoszówce st. nr 33 oraz znaleziska skarbów przedmiotów brązowych i innych cennych zabytków należy rozważyć utworzenie strefy ochronnej dla całej góry Wroczeń.

W przypadku pozostałych cennych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość i konieczność zachowania „in situ” mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów, do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca

2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Podsumowując powyższe najpilniejsze postulaty to:

- wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących terytorium gminy z wykorzystaniem nowoczesnych metod nieinwazyjnych;
- poprawienie i uaktualnienie zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy;
- wykonanie studium wartości kulturowych gminy;
- realizowanie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych, zgodnie z powyższymi wytycznymi, w opracowywanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy oraz decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego;
- objęcie ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych: nr 1 w Hłomczy AZP 112-79/80, Czerteż stan. 5 AZP 113-77/161, Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, Jędruszkowce stan. 7 AZP 113-77/107, Kostarowce stanowisko nr 3 AZP 113-77/130, Kostarowce stan. 4 AZP 113-77/131, Kostarowce stan. 12 AZP 113-77/139, Łodzina stanowisko nr 10 AZP 111-79/50, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, Niebieszczany stan. 4 AZP 114-78/108, Pakoszówka stanowisko 1 AZP 112-77/83, Pakoszówka stan. 3 AZP 112-77/85, Pakoszówka stan. 10 AZP 112-77/92, Pakoszówka stanowisko nr 26 AZP 112-77/108, Prusiek stan. 14 AZP 114-77/68, Sanoczek stan. 22 AZP 113-77/164, Srogów Górny stanowisko 1-2 AZP 112-77/133, Srogów Górny stan. 17 AZP 112-78/48, Srogów Górny stan. 20 AZP 112-77/147, Strachocina stan. 21 AZP 112-77/54, Strachocina stan. 40 AZP 112-77/73, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, Trepcza stan. 22 AZP 112-78/75, Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73, Trepcza stan. 27 AZP 112-78/117, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5, Tyrawa Solna stan. 33 AZP 112-79/33, Załuż stan. 1 AZP 114-79/59, Załuż stan. 5 AZP 114-79/63.
- wspieranie działań zmierzających do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk szczególnie narażonych na zniszczenie oraz wspieranie badań prowadzących do rozpoznania istotnych zagadnień związanych z pradziejami regionu, zwłaszcza tych związanych z okresem rzymskim a także z pozostałościami wczesnośredniowiecznych grodzisk i cmentarzysk kurhanowych oraz nowożytnej architektury obronnej np. pozostałości dworu obronnego w Niebieszczanach.
- informowanie potencjalnych inwestorów o realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych, już na etapie koncepcyjnym.

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym zadaniem gminy Sanok powinno być wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie. Działania takie w prostej linii prowadzą do kształtowania pozytywnego podejścia lokalnych społeczności do kwestii ochrony zabytków. Dodatkową korzyścią może być wzrost świadomości na temat wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego wzrostu regionu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz marki turystycznej. Główne działania samorządu w tej materii powinny się opierać na szeregu działań:

- Prowadzeniu monitoringu i cyklicznej weryfikacji zasobów gminnej ewidencji zabytków (włączenie obiektu do GEZ, czy jego wykreślenie z GEZ wymaga konsultacji z WUOZ).
- Utworzeniu komputerowej bazy zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków i umieszczenie jej na stronach internetowych gminy.
- Tworzeniu i wspieraniu (m.in. finansowym) inicjatyw zmierzających do specjalistycznego rozpoznania poszczególnych najcenniejszych obiektów zabytkowych i powstaniu opracowań konserwatorskich uwzględniających indywidualne potrzeby poszczególnych obiektów.
- Tworzeniu i wspieraniu inicjatyw mających na celu popularyzowanie wiedzy o historii i zabytkach regionu poprzez wydawnictwa popularnonaukowe.
- Współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ich udostępnienia dla zwiedzających.
- Wspieraniu i współpracy ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
- Współpracy ze szkołami funkcjonującymi na terenie gminy, zmierzającej do upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
- Rozbudowaniu strony internetowej gminy, poprzez umieszczenie tam szerokiej informacji związanej z historią i zabytkami gminy, a także mapy przedstawiającej lokalizację zabytków i miejsc wartych odwiedzenia.
- Wzbogaceniu infrastruktury turystycznej o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe.
- Organizacji imprez plenerowych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- Organizacji szkoleń dla pracowników gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieraniu i promocji tradycyjnych form dawnej produkcji m.in. kowalstwa, bednarstwa, miodowarstwa itp.
- Nawiązywanie współpracy z sąsiednimi gminami i próba inicjowania działań o charakterze ponadgminnym, np.:
 - ✓ tworzenia regionalnych szlaków tematycznych, tras rowerowych, jednolitych

informacji przestrzennych o zabytkach:

- Aureola Sanoka – śladami cerkwi i cerkwisk wokół Sanoka (Wujskie – Bykowce – Stróże – Prusiek – Sanoczek – Czerteż – Kostarowce – Pakoszówka – Lalin – Grabówka – Końskie – Mrzygłód - Tyrawa Solna – Siemuszowa – Hołuczków – Tyrawa Wołoska – Wujskie),
 - Szlak Linii Mołotowa – ewentualnie nawiązanie współpracy z Bieszczadzkim Towarzystwem Cyklistów w celu rewitalizacji oznakowania szlaku Linii Mołotowa oraz jego rozbudowy o tablice informacyjne.
- ✓ zapewnienie oznakowania stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz zainstalowanie tablic informacyjnych przy nich.
 - ✓ tworzenie szlaków lub ścieżek edukacyjnych związanych z archeologią.
 - Zorganizowanie konkursów o zabytkach w szkołach podległych Gminie.
 - Zainteresowanie szkół ideą adopcji zabytku.
 - Dokumentacja i popularyzacja historii gminy poprzez prezentację historycznych cmentarzy i cerkwisk, np.: wykonanie na zabytkowych cmentarzach i cerkwiskach ujednoliconych tablic informacyjnych, zawierających ich krótką historię, prezentację najciekawszych nagrobków.
 - Opracowanie map, przewodników po gminie Sanok ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego i różnego rodzaju tras turystycznych. Należy zwrócić uwagę na precyzyjną lokalizację obiektów wskazywanych na mapie.
 - Wzbogacenie i urozmaicenie podstrony internetowej – Wirtualny spacer po gminie, która jest ciekawa, ale zawiera ograniczony zasób informacji o zabytkach.
 - Ścisła współpraca z Centrum Informacji Turystycznej w Sanoku w celu promocji dziedzictwa kulturowego gminy.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zakłada się, że zadania określone w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Sanok na lata 2023-2026” będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz Gminy Sanok z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi.

2. Działania własne władz samorządowych:

- a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które powinny być objęte ochroną konserwatorską;
- b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;
- c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych;
- d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.

3. Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną, w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu Gminy Sanok – finansowanie dotyczy obiektów będących własnością Gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów nie będących własnością Gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.
- Z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wrota.podkarpackie.pl/pl/kultura/zabytki/dotacje)
- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wuozprzemysl.pl)
- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy. (www.mkidn.gov.pl)
- Z dotacji unijnych (www.wrota.podkarpackie.pl/pl/fue/fundusze) w ramach:
 - a. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.
 - b. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.
 - c. Norweskiego Mechanizmu Finansowego.
- Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (www.wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/obsługa_beneficjentow), środki finansowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

11.1. WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH GMINY SANOK UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW.

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Datowanie	Numer rejestru
BYKOWCE						
1.	Bykowce		z. dworski	dwór	1850-1899	A-964 z dn. 22.11.1993
2.	Bykowce		z. dworski	Park		j.w.
3.	Bykowce			cmentarz rzym.kat	pocz. XX w.	
4.	Bykowce			cmentarz gr. kat.	zap. II ćw. XIX w.	
CZERTEŻ						
5.	Czerzeż		z. cerkiewny	cerkiew	1742	A-159 z dn. 08.05.1968
6.	Czerzeż		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna	1750-1775	j.w.
7.	Czerzeż		z. cerkiewny	cmentarz gr.kat/rzym.kat.	Przed 4 ćw. XVIII w.	
DĘBNA						
8.	Dębna	droga do Mrzygłodu		kapliczka	1875-1899	
DOBRA						
9.	Dobra		z. cerkiewny	cerkiew	1879	A-195 z dn. 27.03.1990
10.	Dobra		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna	1600-1799	A-113 z 26.08.1968
11.	Dobra		z. cerkiewny	plebania gr.kat.	1800-1825	
12.	Dobra		z. cerkiewny	cmentarz gr.kat.		
13.	Dobra			dom ludowy	1900-1925	
14.	Dobra		z. starego cmentarza	cmentarz gr.kat./rzym.kat.		
15.	Dobra		z. starego cmentarza	kaplica - ruina	1834	
16.	Dobra			cmentarz gr.kat./rzym.kat.		
17.	Dobra	droga do Hłomczy		kapliczka	1850	
18.	Dobra	droga do Ulucza		kapliczka	1875-1899	
19.	Dobra	nr 88		dom	1890-1910	
20.	Dobra	nr 90		dom	1890-1910	
21.	Dobra	Nr ewid. działki 457		kapliczka	2 poł. XIX w.	A-1390 z dnia 29.02.2016
FALEJÓWKA						
22.	Falejówka		z. dworski	dwór	1890-1910	A-1255 z dnia 18.08.1993
23.	Falejówka		z. dworski	park		j.w.
24.	Falejówka			cmentarz choleryczny		
25.	Falejówka			cmentarz rzym.kat.	przed 4 ćw. XIX w.	
HŁOMCZA						
26.	Hłomcza		z. cerkiewny	cerkiew	1859	A-222 z dn. 12.11.1990
27.	Hłomcza		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna	1850-1875	A-1467 z dnia 09.05.2017
28.	Hłomcza		z. cerkiewny	mur ogrodzeniowy z bramką	1850-1899	A-1467 z dnia 09.05.2017
29.	Hłomcza	droga do Mrzygłodu		kapliczka	1800-1850	
30.	Hłomcza			cmentarz rzym.kat.	pocz. XX w.	

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Datowanie	Numer rejestru
31.	Hłomcza			cmentarz gr.kat.	poł. XIX w.	
32.	Hłomcza			cmentarz gr.kat./rzym.kat.	II poł. XIX w.	
JUROWCE						
33.	Jurowce		z. cerkiewny	cerkiew	1873	A-1165 z dn. 13.05.1996
34.	Jurowce		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna	1905	
35.	Jurowce		z. cerkiewny	plebania	1850-1875	
36.	Jurowce		z. dworski	dwór	1775-1825	A-122 z dn. 09.09.1988
37.	Jurowce		z. dworski	gumno dworskie	1875-1899	j.w.
38.	Jurowce		z. dworski	figura MBNP	1889	
39.	Jurowce		z. dworski	Park		A-122 z dn. 09.09.1988
40.	Jurowce		z. cmentarza	cmentarz gr.kat./rzym.kat.	1890-1910	
41.	Jurowce		z. cmentarza	brama cmentarna		
42.	Jurowce	nr 15		dom	1890-1910	
KOSTAROWCE						
43.	Kostarowce		z. cerkiewny	cerkiew	1872	A-1323 z dn. 13.05.1996
44.	Kostarowce		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna	1934	
45.	Kostarowce		z. cerkiewny	Cmentarz gr.kat./rzym.kat.		
46.	Kostarowce		z. podworski	spichlerz dworski	1850-1899	A-314 z dn. 28.08.1994
47.	Kostarowce		z. podworski	park	1850-1899	j.w.
48.	Kostarowce	nr 1		dom	1890-1910	
49.	Kostarowce	droga do cerkwi		kapliczka	1800-1825	
50.	Kostarowce	nr 155		kapliczka	1935	
51.	Kostarowce	droga do Strachociny		kapliczka	1850	
LALIN						
52.	Lalin		z. cerkiewny	cerkiew	1835	A-1482 z dn. 02.10.1995
53.	Lalin			szkoła	1930-1939	
54.	Lalin	nr 5		dom	1900-1925	
55.	Lalin	nr 6		dom	1930-1939	
56.	Lalin	nr 10		dom	1933	
57.	Lalin	nr 15		dom	1900-1925	
58.	Lalin	nr 16		dom	1912	
59.	Lalin	nr 17		dom	1930-1939	
60.	Lalin	nr 18		dom	1930-1939	
61.	Lalin	nr 21		dom	1900-1925	
62.	Lalin	nr 22		dom	1920-1929	
63.	Lalin	nr 23		dom	1905	
64.	Lalin	nr 33		dom	1920-1929	
65.	Lalin	nr 36		dom	1920-1929	
66.	Lalin	nr 43		dom	1920-1929	
67.	Lalin	nr 43		ZAGRODA	1920-1929	
68.	Lalin	nr 43		stajnia	1920-1929	
69.	Lalin	nr 43		piwnica	1920-1929	
70.	Lalin	nr 44		dom	1900-1925	
71.	Lalin	nr 44		kapliczka	1900-1925	
72.	Lalin			kapliczka	1911	
73.	Lalin			kapliczka	1900-1925	
74.	Lalin			cmentarz gr.kat./rzym.kat.	koniec XIX w.	

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Datowanie	Numer rejestru
75.	Lalin			cmentarz gr.kat.	I poł. XIX w.	
	ŁODZINA					
76.	Łodzina		z. cerkiewny	cerkiew	1743	A-1288 z dn. 26.03.1996
77.	Łodzina		z. cerkiewny	cmentarz gr.kat.	1743	j.w.
78.	Łodzina		z. podworski	brama dworska	1800-1825	
79.	Łodzina		z. podworski	park		
80.	Łodzina	nr 4		kapliczka	1890-1910	
81.	Łodzina			cmentarz rzym.kat.		
	MARKOWCE					
82.	Markowce		z. dworski	dwór	1890-1910	A-1057 z dn. 05.07.1984
83.	Markowce		z. dworski	budynki inwentarskie	1875-1890	j.w.
84.	Markowce		z. dworski	park		j.w.
	MIĘDZYBRODZIE					
85.	Międzybrodzie		z. cerkiewny	cerkiew	1899	A-227 z dn. 23.11.1990
86.	Międzybrodzie	obok cerkwi	z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna	1899	j.w.
87.	Międzybrodzie		z. cerkiewny	cmentarz gr.kat.		
88.	Międzybrodzie			cmentarz rzym.kat.		
	MRZYGLÓD					
89.	Mrzygłód		z. kościelny	kościół parafialny	1400-1425	A-1300 z dn. 27.11.1952
90.	Mrzygłód		z. kościelny	dzwonnica kościelna	1836	j.w.
91.	Mrzygłód		z. kościelny	kapliczka	1836	j.w.
92.	Mrzygłód		z. kościelny	kapliczka	1836	j.w.
93.	Mrzygłód		z. kościelny	kapliczka	1836	j.w.
94.	Mrzygłód		z. kościelny	kapliczka	1836	j.w.
95.	Mrzygłód		z. kościelny	bramka kościelna	1750-1799	
96.	Mrzygłód			cerkiew	1900-1925	A-1658 z 24.02.2020
97.	Mrzygłód	nr 141 (d.110)		ratusz	1850-1899	
98.	Mrzygłód			szkoła	1900-1910	
99.	Mrzygłód	nr 20		dom	1875-1899	
100.	Mrzygłód	nr 29		dom	1875-1899	
101.	Mrzygłód	nr 30		dom	1875-1899	
102.	Mrzygłód	nr 31		dom	1900	
103.	Mrzygłód	nr 32		dom	1850-1899	
104.	Mrzygłód	nr 34		dom	1850-1899	
105.	Mrzygłód	nr 35		dom	1875-1899	
106.	Mrzygłód	nr 36		dom	1850-1875	
107.	Mrzygłód	nr 40		d. szkoła	1850-1875	
108.	Mrzygłód	nr 41		dom	1875-1899	
109.	Mrzygłód	nr 42		dom	1890-1910	
110.	Mrzygłód	nr 44		dom	1875-1899	
111.	Mrzygłód	nr 45		dom	1908	
112.	Mrzygłód	nr 47		dom	1920	
113.	Mrzygłód	nr 48		dom	1898	
114.	Mrzygłód	nr 98		dom	1875-1899	
115.	Mrzygłód	nr 101		dom	1875-1899	
116.	Mrzygłód	nr 102 (d. 93)		dom	1850-1899	A-283 z 25.06.1960
117.	Mrzygłód	nr 103 (d. 94)		dom	1875-1899	A-284 z 25.06.1960
118.	Mrzygłód	nr 104		dom	1850-1899	A-282 z 24.06.1960
119.	Mrzygłód	nr 105		dom	1875-1899	

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Datowanie	Numer rejestru
120.	Mrzygłód	droga do Sanoka		kapliczka	1890-1910	
121.	Mrzygłód	droga do Hłomczy		kapliczka	1875-1899	
122.	Mrzygłód	nr 2		kapliczka	1890-1910	
123.	Mrzygłód	droga do Sanoka		kapliczka	1900-1925	
124.	Mrzygłód			cmentarz przykościelny rzym.kat.		
125.	Mrzygłód			cmentarz gr.kat.	XIX w.	
126.	Mrzygłód			cmentarz rzym.kat.	przed 1912 r.	
127.	Mrzygłód			Mogiła rozstrzelanych w czasie II wojny światowej		
128.	Mrzygłód			zespół małomiasteczkowy	przed 1415 r.	
NIEBIESZCZANY						
129.	Niebieszczany		z. podworski	piwnica dworska	1750-1825	A-309 z dn. 02.04.1994
130.	Niebieszczany		z. podworski	Park		A-309 z dn. 02.04.1994
131.	Niebieszczany			cmentarz rzym.kat.		
132.	Niebieszczany			Kościół parafialny	1925	A-361 z dnia 04.06.2009
PAKOSZÓWKA						
133.	Pakoszówka		z. dworski	dwór	1875-1910	
134.	Pakoszówka		z. dworski	spichlerz dworski	1775-1825	
135.	Pakoszówka		z. dworski	park		
PISAROWCE						
136.	Pisarowce		z. dworski	Dwór	1800-1850	A-1256 z dn. 31.08.1994
137.	Pisarowce		z. dworski	spichlerz dworski	1899-1910	A-1256 z dn. 31.08.1994
138.	Pisarowce		z. dworski	park		A-1256 z dn. 31.08.1994
139.	Pisarowce	obok sklepu		figura przydrożna	1900-1925	
140.	Pisarowce	nr 44		kapliczka	1900-1925	
RACZKOWA						
141.	Raczkowa	obok domu nr 40		kapliczka	2 poł. XIX w.	A-1226 z dnia 24.02.2014
SANOCZEK						
142.	Sanoczek			cerkiew	1863	
143.	Sanoczek	nr 22		kapliczka	1875-1899	
144.	Sanoczek			dwór	1910	
145.	Sanoczek			cmentarz gr.kat./rzym.kat.		
STRACHOCINA						
146.	Strachocina			kościół parafialny	1900	
147.	Strachocina			dzwonnica kościelna	1932	
148.	Strachocina			Park		A-310 z dn. 16.05.1994
149.	Strachocina			Dom	1900-1925	
150.	Strachocina	nr 108		Dom	1875-1899	
151.	Strachocina	nr 113		Dom	1890-1910	
152.	Strachocina	nr 208		Dom	1875-1899	
153.	Strachocina	nr 211		Dom	1875-1899	
154.	Strachocina	droga do Bażanówki		kapliczka	1875-1899	
155.	Strachocina	obok cmentarza		kapliczka	1850-1875	
156.	Strachocina			cmentarz rzym.kat.		

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Datowanie	Numer rejestru
TREPCZA						
157.	Trepcza		z. cerkwi	cerkiew	1807	A-325 z dn. 25.10.1994
158.	Trepcza		z. cerkwi	mur z bramką	1807	j.w.
159.	Trepcza			plebania	1775-1825	
160.	Trepcza	nr 13		kapliczka	1850-1899	
161.	Trepcza	nr 38		kapliczka		
162.	Trepcza		z. dworski	dwór	1850	
163.	Trepcza			cmentarz gr.kat./rzym.kat.		
TYRAWA SOLNA						
164.	Tyrawa Solna		z. cerkwi	cerkiew	1837	A-1299 z dn. 04.11.1992
165.	Tyrawa Solna		z. cerkwi	cmentarz gr.kat.		
166.	Tyrawa Solna			cmentarz rzym.kat.		
167.	Tyrawa Solna	droga do Siemuszowej		kapliczka	1850-1875	
168.	Tyrawa Solna	droga do Siemuszowej		kapliczka	1850-1899	
169.	Tyrawa Solna	droga do Siemuszowej		kapliczka	1850-1899	
170.	Tyrawa Solna	nr 10		dom	1900-1925	
171.	Tyrawa Solna	nr 11		dom	1900-1925	
WUJSKIE						
172.	Wujskie		z. cerkwi	cerkiew	1804	A-10 z dn. 20.08.1999
173.	Wujskie		z. cerkwi	dzwonnica cerkiewna	1804	j.w.
174.	Wujskie		z. cerkwi	cmentarz gr.kat./rzym.kat.		
ZAŁUŻ						
175.	Załuż		z. dworski	dwór	1875-1899	A-1756 z dn. 04.07.1984
176.	Załuż		z. dworski	kaplica grobowa	1875-1899	
177.	Załuż		z. dworski	spichlerz dworski	1875-1899	A-1659 z 25.02.2020
178.	Załuż		z. dworski	park		A-1756 z dn. 04.07.1984
179.	Załuż			Cmentarz - II wojna światowa		

11.2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze gminy Sanok, na podstawie badań powierzchniowych realizowanych w ramach programu badawczego Archeologiczne Zdjęcie Polski.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
1.	Bykowce	1(16)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późne średniowiecze	
2.	Bykowce	2(17)	1 13-79	Punkt osadniczy	Okres rzymski Pradzieje Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
3.	Bykowce	3(18)	1 13-79	Punkt osadniczy	Epoka brązu Wczesne średniowiecze Średniowiecze	
4.	Bykowce	4(19)	1 13-79	Punkt osadniczy	Neolit Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
5.	Bykowce	5(20)	1 13-79	Punkt osadniczy	Okres rzymski Późne średniowiecze	Badane wykopaliskowo.
6.	Bykowce	6(21 – 113-79; 24 – 114-79)	1 13-79 1 14-79	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Na obszarze 114-79 znajduje się tylko skrawek stanowiska jego większa część zlokalizowana została

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Późne średniowiecze	na obszarze 113-79. Badane wykopaliskowo.
7.	Bykowie	7(22)	1 13-79	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halszacki Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
8.	Bykowie	8(25)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Okres nowożytny	
9.	Bykowie	9(26)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
10.						
11.	Bykowie	11(23)	1 13-79	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski Wczesne średniowiecze	
12.	Bykowie	12(24)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	
13.	Czertheit	1(4)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
14.	Czertheit	2(5)	1 13-78	Ślad osadnictwa Punkt	Wczesna ep. brązu Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadniczy		
15.	Czerzeż	3(6)	1 13-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Późne średniowiecze Okres nowożytny	
16.	Czerzeż	4(158)	1 13-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
17.	Czerzeż	5(161)	1 13-77	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
18.	Czerzeż	6(160)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
19.	Czerzeż	7(157)	1 13-77	Punkt osadniczy	Średniowiecze	
20.	Czerzeż	8(156)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
21.	Czerzeż	9(159)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Neolit	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
22.	Dębna	1(100)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
23.	Dębna	2(99)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
24.	Dębna	3(98)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
25.	Dębna	4(101)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Okres nowożytny	
26.	Dębna	5(102)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
27.	Dębna	6(103)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
28.	Dębna	7(104)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze/o. nowożytny	
29.	Dobra	1(22)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	
30.	Dobra	2(23)	1 11-79	Osada Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
31.	Dobra	3(88)	1	Ślad	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
			12-79	osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
32.	Dobra	4(24)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit	
33.	Dobra	5(25)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit	
34.	Dobra	6(26)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	
35.	Dobra	7(27)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
36.	Dobra	8(28)	1 11-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
37.	Dobra	9(29)	1 11-79	Ślad osadnictwa Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
38.	Dobra	10(30)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Późne średniowiecze Okres nowożytny	
39.	Dobra	11(31)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki	
40.	Dobra	12(32)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
41.	Dobra	13(33)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze Okres nowożytny	
42.	Dobra	14(34)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
43.	Dobra	15(35)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres nowożytny	
44.	Dobra	16(36)	1 11-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Okres laterński Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
45.	Dobra	17(37)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				Osada	Pradzieje Okres nowożytny	
46.	Dobra	18(38)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
47.	Dobra	19(39)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Okres nowożytny	
48.	Falejówka	1(11)	1 12-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
49.	Falejówka	2(12)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
50.	Falejówka	3(13)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
51.	Falejówka	4(14)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
52.	Falejówka	5(15)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Średniowiecze/o. nowożytny	
53.	Falejówka	6(16)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze/o. nowożytny	
54.	Falejówka	7(17)	1	Punkt	Neolit/wcz. ep. brązu	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	wka		12-78	osadniczy	Pradzieje Okres nowożytny	
55.	Falejówka	8(18)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze Okres nowożytny	
56.	Falejówka	9(19)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
57.	Falejówka	10(20)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
58.	Falejówka	11(21)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
59.	Falejówka	12(22)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
60.	Falejówka	13(23)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
61.	Falejówka	14(24)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
62.	Falejówka	15(25)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit Późny okres rzymski Okres nowożytny	Badane wykopaliskowo w trakcie budowy gazociągu wysokiego ciśnienia.
63.	Falejówka	16(26)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesne średniowiecze Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
64.	Falejówka	17(27)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski	
65.	Falejówka	18(28)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
66.	Falejówka	19(29)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Okres nowożytny	
67.	Falejówka	20(30)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje	
68.	Falejówka	21(31)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. Brązu Pradzieje Średniowiecze	Badane wykopaliskowo w trakcie budowy gazociągu wysokiego ciśnienia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
69.	Falejówka	22(32)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje (okres rzymski) Okres nowożytny	
70.	Falejówka	23(33)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	
71.	Falejówka	24(34)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	Badane wykopaliskowo w trakcie budowy gazociągu wysokiego ciśnienia.
72.	Falejówka	25(35)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późny okres rzymski	
73.	Falejówka	26(36)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
74.	Falejówka	27(37)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski średniowiecze	Badane wykopaliskowo w trakcie budowy gazociągu wysokiego ciśnienia.
75.	Falejówka	28(22)	1 11-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
76.	Falejówka	29(23)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
77.	Falejówka	30(24)	1 11-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki	
78.	Falejówka	31(25)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	
79.	Falejówka	32(26)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
80.	Falejówka	33(27)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
81.	Falejówka	34(28)	1 11-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	
82.	Falejówka	35(112))	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	Siekiera krzemiona znaleziona na zaoranym polu.
83.	Falejówka	36(113))	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	Dwie żelazne ostrogi.
84.	Falejówka	37(114)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Środkowa epoka brązu	Skarb trzech miniaturowych brązowych sierpów.
85.	Hłomc	1(80)	1	Ślad	Górny paleolit	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	za		12-79	osadnictwa Osada	Neolit Wczesna ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Wczesny okres rzymski Późne średniowiecze	Badane wykopaliskowo. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
86.	Hłomcza	2(81)	1 12-79	Osada	Epoka brązu Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
87.	Hłomcza	3(82 na 112-79; 52 na 111-79)	1 12-79 1 11-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko położone na granicy dwóch obszarów AZP.
88.	Hłomcza	4(53)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Pradzieje	
89.	Hłomcza	5(54)	1 11-79	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
90.	Hłomcza	6(55)	1 11-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Średniowiecze Okres nowożytny	
91.	Hłomcza	7(83)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
92.	Hłomcza	8(84)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
93.	Hłomcza	9(85)	1 12-79	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
94.	Hłomcza	10(86)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
95.	Hłomcza	11(87)	1 12-79	Osada	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
96.	Hłomcza	12(56)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	
97.	Jędruszkowce	1(101)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
98.	Jędruszkowce	2(102)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	
99.	Jędruszkowce	3(103)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
100.	Jędruszkowce	4(104)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
101.	Jędruszkowce	5(105)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu	
102.	Jędruszkowce	6(106)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
103.	Jędruszkowce	7(107)	1 13-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
104.	Jędruszkowce	8(108)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze	
105.	Jędruszkowce	9(109)	1 13-77	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	
106.	Jędruszkowce	10(110))	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
107.	Jędruszkowce	11(111))	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
108.	Jędruszkowce	12(36)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
109.	Jurowce	1(138)	1 12-77	Grodzisko	Wczesne średniowiecze	Obiekt domniemany. Badania AZP 1987 r. nie potwierdziły jego lokalizacji w terenie.
110.	Jurowce	2(139)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu?	Znalezisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji.
111.	Jurowce	3(140)	1 12-77	Grodzisko	Brak określonej chronologii	Obiekt domniemany.
112.	Jurowce	4(155)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Epoka brązu Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
113.	Jurowce	5(149 na 113-77; 141 na 112-77)	1 13-77 1 12-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko położone w obrębie dwóch arkuszy AZP. Badane wykopaliskowo. Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
114.	Jurowce	6(150)	1 13-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
115.	Jurowce	7(151)	1 13-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze	
116.	Jurowce	8(152)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Średniowiecze	
117.	Jurowce	9(153)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Pradzieje	
118.	Jurowce	10(154))	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
119.	Jurowce	11(142))	1 12-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
120.	Jurowce	12(143))	1 12-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
121.	Jurowce	13(144))	1 12-77	Punkt osadniczy	Średniowiecze	
122.	Jurowce	14(145))	1 12-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
123.	Jurowce	15(51)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
124.	Jurowce	16(52)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
125.	Kostarowce	1(128)	1 13-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Średniowiecze	
126.	Kostarowce	2(129)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
127.	Kostarowce	3(130)	1 13-77	Punkt osadniczy Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
128.	Kostarowce	4(131)	1 13-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
129.	Kostarowce	5(132)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	
130.	Kostarowce	6(133)	1 13-77	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
131.	Kostarowce	7(134)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Wczesne średniowiecze	
132.	Kostarowce	8(135)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze Okres nowożytny	
133.	Kostar	9(136)	1	Punkt	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	owce		13-77	osadniczy		
134.	Kostarowce	10(137)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
135.	Kostarowce	11(138)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
136.	Kostarowce	12(139)	1 13-77	Punkt osadniczy Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
137.	Kostarowce	13(140)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
138.	Kostarowce	14(141)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
139.	Kostarowce	15(142)	1 13-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
140.	Kostarowce	16(143)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
141.	Kostarowce	17(144)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
142.	Kostarowce	18(145)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
143.	Kostarowce	19(146 na 113-77; 115 na 112-77)	1 13-77 1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko położone w obrębie dwóch arkuszy AZP.
144.	Kostarowce	20(147)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
145.	Kostarowce	21(148)	1 13-77	Punkt osadniczy	Średniowiecze Okres nowożytny	
146.	Kostarowce	22(116)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
147.	Kostarowce	23(117)	1 12-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
148.	Kostarowce	24(118)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
149.	Kostarowce	25(119)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
150.	Kostarowce	26(120)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski Okres nowożytny	
151.	Kostarowce	27(121)	1 12-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	
152.	Kostarowce	28(122)	1 12-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	
153.	Kostarowce	29(123)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
154.	Kostarowce	30(124)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	
155.	Kostarowce	31(125)	1 12-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Średniowiecze/o. nowożytny	
156.	Kostarowce	32(126)	1 12-77	Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje (ep. brązu?) Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
157.	Kostarowce	33(127)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
158.	Kostarowce	34(128)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
159.	Kostarowce	35(129)	1 12-77	Punkt osadniczy	Neolit (kul. Ceramiki sznurowej) Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
160.	Kostarowce	36(130)	1 12-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Średniowiecze/o. nowożytny	
161.	Kostarowce	37(131)	1 12-77	Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
162.	Kostarowce	38(132)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Późne średniowiecze	
163.	Kostarowce	39(179)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Moneta srebrna – denar Marka Aureliusza.
164.	Kostarowce	40(180)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	Brązowe okucie końca pasa.
165.	Lalin	1(13)	1 11-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
166.	Lalin	2(14)	1 11-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
167.	Lalin	3(15)	1 11-77	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
168.	Lalin	4(16)	1 11-77	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Pradzieje	
169.	Lalin	5(17)	1 11-77	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
170.	Lalin	6(77)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
171.	Lalin	7(78)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna ep. brązu	
172.	Lalin	8(79)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
173.	Lalin	9(80)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
174.	Lalin	10(81)	1 12-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
175.	Lalin	11(82)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
176.	Lalin	12(10)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
177.	Liszna	1(89)	1 12-79	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
178.	Liszna	2(105)	1 12-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
179.	Liszna	3(108)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit Okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
180.	Liszna	4(109)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późne średniowiecze	
181.	Liszna	5(116)	1 13-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Epoka brązu	
182.	Liszna	6(90)	1 12-79	Kopce ziemne	Brak określonej chronologii	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
183.	Liszna	7(106)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
184.	Liszna	8(107)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
185.	Liszna	9(1)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
186.	Liszna	10(2)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
187.	Liszna	11(3)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
188.	Liszna	12(4)	1 13-79	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
189.	Liszna	13(5)	1 13-79	Punkt osadniczy	Pradzieje (ep. brązu?)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
190.	Łódzina	1(41)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres nowożytny	
191.	Łódzina	2(42)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki	
192.	Łódzina	3(43)	1	Ślad	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	a		11-79	osadnictwa	Późne średniowiecze Okres nowożytny	
193.	Łodzin a	4(44)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Okres nowożytny	
194.	Łodzin a	5(45)	1 11-79	Osada Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
195.	Łodzin a	6(46)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
196.	Łodzin a	7(47)	1 11-79	Browar?	Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
197.	Łodzin a	8(48)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
198.	Łodzin a	9(49)	1 11-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecze/o. nowożytny Okres nowożytny	
199.	Łodzin a	10(50)	1 11-79	Osada Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
200.	Łódzina	11(51)	1 11-79	Grodzisko?	Brak określonej chronologii	Stanowisko domniemane.
201.	Markowce	1(170)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
202.	Markowce	2(171)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
203.	Markowce	3(172)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
204.	Markowce	4(173)	1 13-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze	
205.	Markowce	5(174)	1 13-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
206.	Markowce	6(175)	1 13-77	Punkt osadniczy	Wczesna ep. brązu Wczesne średniowiecze	
207.	Markowce	7(57)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres lateński?	
208.	Markowce	8(58)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
209.	Markowce	9(59)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Okres lateński?	
210.	Międza	1(88)	1	Punkt	Neolit	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	ybrodzie		12-78	osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	
211.	Międz ybrodzie	2(90)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
212.	Międz ybrodzie	3(89)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późne średniowiecze	
213.	Międz ybrodzie	4(87)	1 12-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Neolit Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
214.	Międz ybrodzie	5(91)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-83 w dniu 3.09.1992 r.
215.	Międz	6(92)	1	Ślad	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	ybrodzie		12-78	osadnictwa		
216.	Międz ybrodzie	7(93)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
217.	Międz ybrodzie	8(94)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
218.	Międz ybrodzie	9(95)	1 12-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski	
219.	Międz ybrodzie	10(96)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
220.	Międz ybrodzie	11(97)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
221.	Międz ybrodzie	12(111))	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka żelaza	Skarb przedmiotów żelaznych: wędzidło, nóż i pięć sierpów.
222.	Mrzygłód	1(64)	1 12-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
223.	Mrzygłód	2(65)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Okres nowożytny	
224.	Mrzygłód	3(66)	1 12-79	Ślad osadnictwa osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
225.	Mrzygłód	4(67)	1 12-79	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
226.	Mrzygłód	5(68)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	
227.	Mrzygłód	6(69)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki	
228.	Mrzygłód	7(70 na 112-79; 40 na 111-79)	1 12-79 1 11-79	Osada	Pradzieje (ep. brązu?)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko położone na dwóch arkuszach AZP.
229.	Mrzygłód	8(71)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada Urządzenie	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				produkcyjne		
230.	Mrzygłód	9(72)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada Urządzenie produkcyjne	Pradzieje (późny okres rzymski?) Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
231.	Mrzygłód	10(73)	1 12-79	Osada	Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
232.	Mrzygłód	11(74)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje (ep. brązu?) Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
233.	Mrzygłód	12(75)	1 12-79	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
234.	Mrzygłód	13(76)	1 12-79	Ślad osadnictwa Urządzenie produkcyjne	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
235.	Mrzygłód	14(77)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Pradzieje	
236.	Mrzygłód	15(78)	1	Ślad	Ep. brązu/o. halsztacki	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	ód		12-79	osadnictwa	Pradzieje	
237.	Mrzygłód	16(79)	1 12-79	Ślad osadnictwa	285-395 n.e.	Znalezisko 4 monet.
238.	Niebieszczy	1(70)	1 15-78	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje	
239.	Niebieszczy	2(71)	1 15-78	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
240.	Niebieszczy	3(72)	1 15-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
241.	Niebieszczy	4(108)	1 14-78	Dwór obronny	XV/XVII w.	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej. Posiada własną formę terenową. Badane wykopaliskowo. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
242.	Niebieszczy	5(78)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
243.	Niebieszczy	6(79)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres halszacki Okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
244.	Niebieszczy	7(80)	1 14-78	Punkt osadniczy	Wczesna ep. brązu Okres halsztacki Okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
245.	Niebieszczy	8(81)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
246.	Niebieszczy	9(82)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze	
247.	Niebieszczy	10(83)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
248.	Niebieszczy	11(84)	1 14-78	Punkt osadniczy	Epoka kamienia Okres rzymski Średniowiecze	
249.	Niebieszczy	12(85)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
250.	Niebieszczy	13(86)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
251.	Niebieszczy	14(87)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesne średniowiecze	
252.	Niebieszczy	15(88)	1	Ślad	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	szczany		14-78	osadnictwa	Późne średniowiecze	
253.	Niebie szczany	16(89)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	
254.	Niebie szczany	17(90)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
255.	Niebie szczany	18(91)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
256.	Niebie szczany	19(92)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski	
257.	Niebie szczany	20(93)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późne średniowiecze	
258.	Niebie szczany	21(94)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
259.	Niebie szczany	22(95)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
260.	Niebie szczany	23(96)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
261.	Niebie szczany	24(97)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
262.	Niebie szczany	25(98)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
263.	Niebieszczy	26(99)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
264.	Niebieszczy	27(100)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
265.	Niebieszczy	28(101)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
266.	Niebieszczy	29(102)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
267.	Niebieszczy	30(103)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
268.	Niebieszczy	31(104)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
269.	Niebieszczy	32(105)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres halszacki	
270.	Niebieszczy	33(106)	1 14-78	Punkt osadniczy	Wczesna ep. brązu Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
271.	Niebieszczy	34(107)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
272.	Niebieszczy	35(109)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Okres halszacki Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	
273.	Niebieszczy	36(110)	1 14-78	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
274.	Niebieszczy	37(111)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
275.	Niebieszczy	38(112)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
276.	Niebieszczy	39(113)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
277.	Niebieszczy	40(114)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
278.	Niebieszczy	41(115)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Wczesna ep. brązu	
279.	Niebieszczy	42(116)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
280.	Niebieszczy	43(117)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
281.	Niebieszczy	44(118)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
282.	Niebieszczy	45(119)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
283.	Niebieszczy	46(79)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	
284.	Niebieszczy	47(80)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
285.	Niebieszczy	48(81)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
286.	Niebieszczy	49(82)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Późne średniowiecze	
287.	Niebieszczy	50(83)	1 14-77	Osada Ślad osadnictwa	Neolit Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
288.	Niebieszczy	51(84)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Epoka brązu Pradzieje	
289.	Niebieszczy	52(127)	1 14-77	Punkt osadniczy	Okres nowożytny	
290.	Niebieszczy	53(121)	1	Ślad	Wczesne średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	szczany	)	14-78	osadnictwa	Okres nowożytny	
291.	Niebieszczany	54(122)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/okres nowożytny Okres nowożytny	Znalezisko wczesnośredniowiecznej brązowej buławy oraz żelaznego grotu oszczepu oraz nowożytnych przedmiotów żelaznych.
292.	Pakoszkówka	1(83)	1 12-77	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
293.	Pakoszkówka	2(84)	1 12-77	Skarb monet	XVIII	Brak określonej lokalizacji.
294.	Pakoszkówka	3(85)	1 12-77	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
295.	Pakoszkówka	4(86)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
296.	Pakoszkówka	5(87)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Średniowiecze/o. nowożytny	Badane wykopaliskowo.
297.	Pakoszkówka	6(88)	1	Punkt	Okres rzymski	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	ówka		12-77	osadniczy		
298.	Pakosz ówka	7(89)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski	
299.	Pakosz ówka	8(90)	1 12-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	
300.	Pakosz ówka	9(91)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna ep. brązu	
301.	Pakosz ówka	10(92)	1 12-77	Punkt osadniczy Osada	Paleolit schyłkowy Pradzieje Neolit/wczesna ep. brązu Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
302.	Pakosz ówka	11(93)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
303.	Pakosz ówka	12(94)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
304.	Pakosz ówka	13(95)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
305.	Pakosz ówka	14(96)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
306.	Pakoszówka	15(97)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski	
307.	Pakoszówka	16(98)	1 12-77	Punkt osadniczy	Epoka brązu Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
308.	Pakoszówka	17(99)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
309.	Pakoszówka	18(100)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
310.	Pakoszówka	19(101)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
311.	Pakoszówka	20(102)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
312.	Pakoszówka	21(103)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	
313.	Pakoszówka	22(104)	1 12-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
314.	Pakoszówka	23(105)	1	Punkt	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	ówka	)	12-77	osadniczy		
315.	Pakosz ówka	24(106)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski	
316.	Pakosz ówka	25(107)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje	
317.	Pakosz ówka	26(108)	1 12-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
318.	Pakosz ówka	27(109)	1 12-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
319.	Pakosz ówka	28(110)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
320.	Pakosz ówka	29(111)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
321.	Pakosz ówka	30(112)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
322.	Pakoszówka	31(113)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
323.	Pakoszówka	32(114)	1 12-77	Osada Punkt osadniczy	Pradzieje Epoka brązu Okres lateński	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
324.	Pakoszówka	33(146)	1 12-77	Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej Ślad osadnictwa	Okres wpływów rzymskich Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
325.	Pakoszówka	34(149)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Neolit – kultura ceramiki sznurowej	Znalezisko kamiennej siekiery.
326.	Pisarowce	1(112)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko kamiennego toporka. Brak dokładnej lokalizacji.
327.	Pisarowce	2(113)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
328.	Pisarowce	3(114)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
329.	Pisarowce	4(115)	1 13-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Okres nowożytny	
330.	Pisaro wce	5(116)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
331.	Pisaro wce	6(117)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Późne średniowiecze Okres nowożytny	
332.	Pisaro wce	7(118)	1 13-77	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
333.	Pisaro wce	8(119)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
334.	Pisaro wce	9(120)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
335.	Pisaro wce	10(121))	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
336.	Pisaro wce	11(122))	1 13-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
337.	Pisaro wce	12(123))	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
338.	Pisaro wce	13(124))	1 13-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
339.	Pisaro	14(125)	1	Ślad	Pradzieje(neolit?)	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	wce	)	13-77	osadnictwa	Późny okres rzymski	
340.	Pisaro	15(126)	1	Ślad	Neolit/wcz. ep. brązu	
	wce	)	13-77	osadnictwa	Średniowiecze	
341.	Pisaro	16(127)	1	Ślad	Późny okres rzymski	
	wce	)	13-77	osadnictwa	Średniowiecze Okres nowożytny	
342.	Płowce	1(5)	1	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
343.	Płowce	2(27)	1	Ślad osadnictwa	Pradzieje (wcz. ep. brązu)	
344.	Płowce	3(28)	1	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
345.	Płowce	4(29)	1	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
346.	Płowce	5(30)	1 13-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
347.	Płowce	6(31)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Wczesna ep. brązu Późne średniowiecze Okres nowożytny	
348.	Płowce	7(32)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
349.	Płowce	8(3)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
350.	Płowce	9(4)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
351.	Płowce	10(6)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późne średniowiecze	
352.	Płowce	11(7)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit Epoka brązu Pradzieje	
353.	Prusieki	1(75)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit	
354.	Prusieki	2(60)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
355.	Prusie k	3(73)	1 14-78	Punkt osadniczy	Epoka kamienia Pradzieje	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
356.	Prusie k	4(74)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
357.						
358.	Prusie k	5(76)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
359.	Prusie k	6(77)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
360.	Prusie k	7(61)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze/o. nowożytny Pradzieje	
361.	Prusie k	8(62)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
362.	Prusie k	9(63)	1 14-77	Osada	Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
363.	Prusie k	10(64)	1 14-77	Ślad osadnictwa	424-455 n.e.	Solid Walentyniana III.
364.	Prusie k	11(65)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późne średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
365.	Prusie k	12(66)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
366.	Prusie k	13(67)	1 14-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
367.	Prusie k	14(68)	1 14-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
368.	Prusie k	15(69)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
369.	Prusie k	16(70)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
370.	Prusie k	17(71)	1 14-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Późne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
371.	Prusie k	18(72)	1 14-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Okres lateński Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Średniowiecze Pradzieje	
372.	Prusie k	19(73)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Wczesne średniowiecze Pradzieje Okres nowożytny	
373.	Prusie k	20(74)	1 14-77	Ślad osadnictwa Osada	Okres rzymski Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
374.	Prusie k	21(75)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Późne średniowiecze Pradzieje	
375.	Prusie k	22(76)	1 14-77	Osada Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
376.	Prusie k	23(77)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Pradzieje	
377.	Prusie k	24(78)	1 14-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze Pradzieje Wczesne średniowiecze	
378.	Prusie	25(126)	1	Cmentarzysko	Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	k	)	14-77	ciałopalne		Badane wykopaliskowo.
379.	Raczko wa	1(1)	1 12-78	Osada Punkt osadniczy	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
380.	Raczko wa	2(2)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
381.	Raczko wa	3(3)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
382.	Raczko wa	4(4)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
383.	Raczko wa	5(5)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
384.	Raczko wa	6(6)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
385.	Raczko wa	7(7)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko związane z kulturą pucharów lejkowatych.
386.	Raczko wa	8(8)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
387.	Raczko wa	9(9)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski	
388.	Raczko wa	10(29)	1 11-78	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Badane wykopaliskowo.
389.	Raczko wa	11(30)	1 11-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Ep. brązu Okres nowożytny	
390.	Raczko wa	12(31)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski	
391.	Raczko wa	13(32)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
392.	Raczko wa	14(33)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
393.	Raczko wa	15(34)	1 11-78	Ślad osadnictwa Osada Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Wczesna ep. brązu Epoka brązu Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
394.	Raczko wa	16(35)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
395.	Raczko wa	17(36)	1 11-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
396.	Sanocz ek	1(8)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
397.	Sanocz ek	2(9)	1 13-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	
398.	Sanocz ek	3(10 na 113-78; 1 na 114-78)	1 13-78	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Pradzieje	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej. Stanowisko położone w obrębie dwóch arkuszy AZP.
399.	Sanocz ek	4(11)	1 13-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
400.	Sanocz ek	5(12)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
401.	Sanocz ek	6(13)	1 13-78	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
402.	Sanoczek	7(14)	1 13-78	Ślad osadnictwa Osada	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
403.	Sanoczek	8(15)	1 13-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
404.	Sanoczek	9(16)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
405.	Sanoczek	10(17)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze Okres nowożytny	
406.	Sanoczek	11(18)	1 13-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski Późne średniowiecze Okres nowożytny	
407.	Sanoczek	12(19)	1 13-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
408.	Sanoczek	13(20)	1	Ślad	Wczesne średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	ek		13-78	osadnictwa		
409.	Sanoczek	14(21)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
410.	Sanoczek	15(22)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
411.	Sanoczek	16(23)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Okres nowożytny	
412.	Sanoczek	17(24)	1 13-78	Punkt osadniczy	Pradzieje (ep. brązu?)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
413.	Sanoczek	18(25)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
414.	Sanoczek	19(26)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje (ep. brązu?)	
415.	Sanoczek	20(162))	1 13-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
416.	Sanoczek	21(163))	1 13-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
417.	Sanoczek	22(164))	1 13-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
418.	Sanoczek	23(165)	1 13-77	Osada Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
419.	Sanoczek	24(166)	1 13-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
420.	Sanoczek	25(167)	1 13-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
421.	Sanoczek	26(168)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
422.	Sanoczek	27(169)	1 13-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Okres nowożytny	
423.	Sanoczek	28(2)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
424.	Sanoczek	34(137)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Okres wędrówek ludów	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Sprzączka wykonana z brązu.
425.	Srogów w Dolny	1(1)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	Badane wykopaliskowo.
426.	Srogów	2(2)	1	Ślad	Wczesne średniowiecze	Badane wykopaliskowo.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	w Dolny		13-78	osadnictwa	Późne średniowiecze	
427.	Srogó w Dolny	3(3)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Wczesna ep. brązu	
428.	Srogó w Dolny	4(56)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
429.	Srogó w Dolny	5(57)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
430.	Srogó w Dolny	6(58)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
431.	Srogó w Dolny	7(59)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
432.	Srogó w Dolny	8(60)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
433.	Srogó w Dolny	9(61)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje (ep. brązu?)	
434.	Srogó	10(62)	1	Ślad	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	w Dolny		12-78	osadnictwa	Średniowiecze	
435.	Srogó w Dolny	11(63)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
436.	Srogó w Dolny	12(64)	1 12-78	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
437.	Srogó w Dolny	13(65)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
438.	Srogó w Dolny	14(66)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
439.	Srogó w Dolny	15(67)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
440.	Srogó w Dolny	16(68)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
441.	Srogó w Dolny	17(69)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Średniowiecze	
442.	Srogó w Dolny	18(70)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
443.	Srogó w Dolny	19(71)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
444.	Srogó w Dolny	20(72)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
445.	Srogó w Dolny	21(53)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
446.	Srogó w Dolny	22(54)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
447.	Srogó w Dolny	23(55)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
448.	Srogó w Górny	1- 2(133)	1 12-77	Osada	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowiska 1 i 2 odkryte zostały w 1983 r. w trakcie badań AZP w 1987 r. obiekty uznano za jedno duże stanowisko archeologiczne. Badane wykopaliskowo. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
449.	Srogó	3(134)	1	Ślad	Późny okres rzymski	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	w Górny		12-77	osadnictwa		
450.	Srogó w Górny	4(135)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze	
451.	Srogó w Górny	5(136)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje	
452.	Srogó w Górny	6(137)	1 12-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	
453.	Srogó w Górny	7(38)	1 12-78	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
454.	Srogó w Górny	8(39)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje(okres rzymski?) Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
455.	Srogó w Górny	9(40)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
456.	Srogó w Górny	10(41)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
457.	Srogó w Górny	11(42)	1 12-78	Punkt osadniczy	Okres rzymski Późny okres rzymski Okres nowożytny	
458.	Srogó w Górny	12(43)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres nowożytny	
459.	Srogó w Górny	13(44)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny	
460.	Srogó w Górny	14(45)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesne średniowiecze Średniowiecze/o. nowożytny	
461.	Srogó w Górny	15(46)	1 12-78	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
462.	Srogó w Górny	16(47)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
463.	Srogó w Górny	17(48)	1 12-78	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-82 w dniu 17.02.1993 r.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
						Proponowane do objęcia pracami badawczymi.
464.	Srogów w Górny	18(49)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
465.	Srogów w Górny	19(50)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
466.	Srogów w Górny	20(147)	1 12-77	Osada	Okres rzymski	Badane wykopaliskowo w trakcie budowy gazociągu wysokiego ciśnienia. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
467.	Srogów w Górny	21(148)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	Brązowy paciorek od enkolpionu
468.	Srogów w Górny	22(116)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka żelaza	Znalezisko żelaznej siekierki i grotu oszczepu.
469.	Strachocina	1(34)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	Czekan brązowy. Znalezisko archiwalne.
470.	Strachocina	2(35)	1 12-77	Grodzisko	Brak określonej chronologii	Brak określonej lokalizacji.
471.	Strachocina	3(36)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura ceramiki sznurowej)	Topór kamienny. Brak określonej lokalizacji. Znalezisko archiwalne.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
472.	Strachocina	4(37)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Denar Gordiana. Brak określonej lokalizacji. Znalezisko archiwalne.
473.	Strachocina	5(38)	1 12-77	Osada	Neolit	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
474.	Strachocina	6(39)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
475.	Strachocina	7(40)	1 12-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
476.	Strachocina	8(41)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
477.	Strachocina	9(42)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski	
478.	Strachocina	10(43)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
479.	Strachocina	11(44)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
480.	Strachocina	12(45)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
481.	Strachocina	13(46)	1 12-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
482.	Strachocina	14(47)	1	Ślad	Późny okres rzymski	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	ocina		12-77	osadnictwa		
483.	Strachocina	15(48)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
484.	Strachocina	16(49)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna ep. brązu Późny okres rzymski	
485.	Strachocina	17(50)	1 12-77	Osada	Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
486.	Strachocina	18(51)	1 12-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
487.	Strachocina	19(52)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres nowożytny	Badane wykopaliskowo.
488.	Strachocina	20(53)	1 12-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
489.	Strachocina	21(54)	1 12-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Objęte badaniami w trakcie budowy gazociągu wysokiego ciśnienia. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
490.	Strachocina	22(55)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
491.	Strachocina	23(56)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	
492.	Strachocina	24(57)	1 12-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
493.	Strachocina	25(58)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Okres nowożytny	Badane wykopaliskowo.
494.	Strachocina	26(59)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
495.	Strachocina	27(60)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
496.	Strachocina	28(61)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
497.	Strachocina	29(62)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
498.	Strachocina	30(63)	1 12-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
499.	Strachocina	31(64)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
500.	Strachocina	32(65)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	
501.	Strachocina	33(66)	1 12-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
502.	Strachocina	34(67)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	
503.	Strachocina	35(68)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
504.	Strachocina	36(69)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
505.	Strachocina	37(70)	1 12-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesny okres rzymski Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
506.	Strachocina	38(71)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
507.	Strachocina	39(72)	1 12-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
508.	Strachocina	40(73)	1 12-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
509.	Strachocina	41(74)	1 12-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	
510.	Strachocina	42(75)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje (neolit?)	
511.	Strachocina	43(76)	1 12-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny Okres nowożytny	
512.	Stróże Małe	1(8)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Średniowiecze	
513.	Stróże Małe	2(9)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit Średniowiecze	
514.	Stróże Małe	3(10)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
515.	Stróże Małe	4(11)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
516.	Stróże Małe	5(12)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
517.	Stróże Małe	6(13)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
518.	Stróże Małe	7(14)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
519.	Stróże Małe	8(15)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
520.	Stróże Małe	9(16)	1 14-78	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
521.	Stróże Wielkie	1(36)	1 14-78	Kurhany?	Brak chronologii	Stanowisko domniemane.
522.	Stróże Wielkie	2(37)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	Brak określonej lokalizacji.
523.	Stróże Wielkie	3(38)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późne średniowiecze	
524.	Stróże Wielkie	4(39)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
525.	Stróże	5(40)	1	Ślad	Epoka kamienia	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	Wielkie		14-78	osadnictwa		
526.	Stróże Wielkie	6(41)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
527.	Stróże Wielkie	7(42)	1 14-78	Punkt osadniczy	Epoka kamienia Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	
528.	Stróże Wielkie	8(43)	1 14-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
529.	Stróże Wielkie	9(44)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit Okres rzymski Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
530.	Stróże Wielkie	10(45)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Epoka kamienia Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
531.	Stróże	11(46)	1	Punkt	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	Wielkie		14-78	osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	
532.	Stróże Wielkie	12(47)	1 14-78	Punkt osadniczy	Okres halsztacki Okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
533.	Stróże Wielkie	13(48)	1 14-78	Punkt osadniczy	Neolit Późny okres rzymski	
534.	Stróże Wielkie	14(49)	1 14-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Wczesne średniowiecze	
535.	Stróże Wielkie	15(50)	1 14-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit Epoka brązu Okres halsztacki Wczesne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
536.	Trepcza	1(85)	1 12-78	Grodzisko	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-406 w dniu 11.12.1968 r.
537.	Trepcza	2(84)	1 12-78	Grodzisko	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
						województwa podkarpackiego pod nr A-474 w dniu 14.07.1969 r. Badane wykopaliskowo.
538.	Trepcza	3(86)	1 12-78	Cmentarzysko kurhanowe	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-475 w dniu 14.07.1969 r. Badane wykopaliskowo.
539.	Trepcza	4(81)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Okres lateński	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
540.	Trepcza	5(33)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze Pradzieje	
541.	Trepcza	6(34)	1 13-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy Osada	Neolit Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
542.	Trepcza	7(35)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
543.	Trepcza	8(36)	1	Ślad	Neolit	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	a		13-78	osadnictwa Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	
544.	Trepcza	9(37)	1 13-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
545.	Trepcza	10(38)	1 13-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
546.	Trepcza	11(83)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
547.	Trepcza	12(78)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
548.	Trepcza	13(79)	1	Ślad	Ep. brązu/o. halsztacki	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	a		12-78	osadnictwa	Średniowiecze	
549.	Trepcza	14(39)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
550.	Trepcza	15(40)	1 13-78	Punkt osadniczy	Średniowiecze	
551.	Trepcza	16(82)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Brak dokładnej lokalizacji znaleziska.
552.	Trepcza	17(41)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	
553.	Trepcza	18(42)	1 13-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
554.	Trepcza	19(80)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
555.	Trepcza	20(77)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
556.	Trepcza	21(76)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Średniowiecze	
557.	Trepcza	22(75)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Późne średniowiecze Okres nowożytny	rejestru zabytków.
558.	Trepcza	23(74)	1 12-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
559.	Trepcza	24(73)	1 12-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Epoka brązu Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-83 w dniu 2.03.1993 r. Badane wykopaliskowo.
560.	Trepcza	25(110)	1 12-78	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
561.	Trepcza	26(115)	1 12-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Znalezisko żelaznej ostrogi.
562.	Trepcza	27(117)	1	Cmentarzysko	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	a	)	12-78	kurhanowe		widzenia. Kwalifikowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
563.	Trepcza	28(118))	1 12-78	Wał ziemny podłużny	Wczesne średniowiecze?	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo w 2020 r.
564.	Tyrawa Solna	1(1)	1 12-79	Grodzisko	X-XIII w.	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr C-45 w dniu 14.07.1969 r. Badane wykopaliskowo.
565.	Tyrawa Solna	2(2)	1 12-79	Skarb	Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
566.	Tyrawa Solna	3(3)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
567.	Tyrawa Solna	4(4)	1 12-79	Osada	Neolit Epoka brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
568.	Tyrawa Solna	5(5)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Proponowane do objęcia pracami badawczymi. Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Wczesne średniowiecze	rejestru zabytków.
569.	Tyrawa Solna	6(6)	1 12-79	Osada Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
570.	Tyrawa Solna	7(7)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	
571.	Tyrawa Solna	8(8)	1 12-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
572.	Tyrawa Solna	9(9)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
573.	Tyrawa Solna	10(10)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
574.	Tyrawa Solna	11(11)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
575.	Tyrawa Solna	12(12)	1 12-79	Osada	Neolit Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Okres nowożytny	
576.	Tyrawa Solna	13(13)	1 12-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
577.	Tyrawa Solna	14(14)	1 12-79	Osada Ślad osadnictwa	Neolit Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
578.	Tyrawa Solna	15(15)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
579.	Tyrawa Solna	16(16)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Badane wykopaliskowo.
580.	Tyrawa Solna	17(17)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze Okres nowożytny	
581.	Tyrawa Solna	18(18)	1 12-79	Osada Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
582.	Tyrawa Solna	19(19)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późne średniowiecze	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
583.	Tyrawa Solna	20(20)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit Pradzieje Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
584.	Tyrawa Solna	21(21)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Badane wykopaliskowo.
585.	Tyrawa Solna	22(22)	1 12-79	Osada	Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
586.	Tyrawa Solna	23(23)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
587.	Tyrawa Solna	24(24)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
588.	Tyrawa Solna	25(25)	1 12-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
589.	Tyrawa Solna	26(26)	1 12-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
590.	Tyrawa Solna	27(27)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	
591.	Tyrawa Solna	28(28)	1 12-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
592.	Tyrawa Solna	29(29)	1 12-79	Osada Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
593.	Tyrawa Solna	30(30)	1 12-79	Osada Ślad osadnictwa	Neolit (krąg kultur wstęgowych?) Ep. brązu/o. halsztacki Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.
594.	Tyrawa Solna	31(31)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura pucharów lejkowatych?)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
595.	Tyrawa Solna	32(32)	1 12-79	Osada	Pradzieje (późny okres rzymski?) Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
596.	Tyrawa Solna	33(33)	1 12-79	Osada Ślad	Pradzieje (ep. brązu?) Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadnictwa	Późne średniowiecze	Proponowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
597.	Tyrawa Solna	34(34)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje	
598.	Tyrawa Solna	35(35)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
599.	Tyrawa Solna	36(91)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje/wczesne średniowiecze	Znalezisko żelaznego sierpa.
600.	Tyrawa Solna	37(92)	1 12-79	Ślad osadnictwa	Epoka żelaza-wczesne średniowiecze?	Znalezisko żelaznego noża.
601.	Tyrawa Solna	38(93)	1 12-79	Fortyfikacje polowe	Okres nowożytny/XIX w. I wojna światowa	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
602.	Wujskie	1(25)	1 13-79	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
603.	Wujskie	2(26)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Pradzieje Średniowiecze	
604.	Wujskie	3(27)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecz/o. nowożytny	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
605.	Wujskie	4(28)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu (kultura pucharów lejkowatych)	
606.	Wujskie	5(29)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski	
607.	Wujskie	6(30)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
608.	Wujskie	7(31)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Wczesna ep. brązu (kultura ceramiki sznurowej)	
609.	Wujskie	8(32)	1 13-79	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
610.	Wujskie	9(33)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
611.	Wujskie	10(34)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
612.	Wujskie	11(35)	1	Ślad	Pradzieje	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	e		13-79	osadnictwa		
613.	Wujskie	12(36)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecze Okres nowożytny	
614.	Wujskie	13(37)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
615.	Wujskie	14(38)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	
616.	Wujskie	15(39)	1 13-79	Punkt osadniczy	Epoka brązu	
617.	Wujskie	16(40)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
618.	Wujskie	17(41)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	
619.	Wujskie	18(42)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
620.	Wujskie	19(43)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecze/o. nowożytny	
621.	Wujskie	20(44)	1 13-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
622.	Wujskie	21(45)	1	Punkt	Neolit/wcz. ep. brązu	

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	e		13-79	osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
623.	Zabłotce	1(7)	1 13-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
624.	Załuż	1(59)	1 14-79	Osada Ślad osadnictwa Grób ciałopalny	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-646 w dniu 13.03.1971 r. Proponowane do objęcia pracami badawczymi.
625.	Załuż	2(60)	1 14-79	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
626.	Załuż	3(61)	1 14-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
627.	Załuż	4(62)	1	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
			14-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	
628.	Załuż	5(63)	1 14-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
629.	Załuż	6(64)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
630.	Załuż	7(65)	1 14-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
631.	Załuż	8(66)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
632.	Załuż	9(67)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	
633.	Załuż	10(68)	1 14-79	Osada	Epoka brązu Późny okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Badane wykopaliskowo.

.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar A ZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
634.	Załuż	11(69)	1 14-79	Osada Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
635.	Załuż	12(76)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Znalezisko glinianej lampki
636.	Załuż	13(77)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Młodsza epoka brązu	Skarb przedmiotów z brązu
637.	Załuż	14(78)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Młodsza epoka brązu	Znalezisko siekierki brązowej
638.	załuż	15(79)	1 14-79	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka żelaza	Znalezisko grocika z brązu